
Checked 2012
कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र M712 विषय वैदिक
नाव. ऐतरेय ब्राह्मण (MSS.)
लेखक/लिपीकार चिंतामणी दीक्षित भडकंबकर
पृष्ठ 422 काळ संवत 1885 पूर्ण/अपूर्ण

॥अथ षष्ठपंचिकाप्रारंभः॥

श्री॰ष॰

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥हरिः ओ३म्॥ ॥देवा ह वै सर्वचरौ सत्त्रं निषेदुस्ते ह पाप्मानं नाप
जघ्निरे तान्होवाचार्बुदः काद्रवेयः सर्प ऋषिर्मंत्रकृदेका वै वो होत्राकृता तां वोहं करवाण्य
थ पाप्मानमपहनिष्यध्व इति ते ह तथेत्यूचुस्तेषां ह स्म स मध्यंदिने मध्यंदिन एवोपोदासर्प
न्ग्राव्णोभिष्टौति तस्मान्मध्यंदिने मध्यंदिन एव ग्राव्णोभिष्टुवंति तदनुकृति स ह स्म येनोपोदास
र्पति तद्धाप्येतर्ह्यर्बुदोदासर्पणी नाम प्रपदस्ति तान्ह राजा मदयांचकार ते होचुराशीविषो वै नो रा
जानमवेक्षते हंतास्योष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्यामेति तथेति तस्य होष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्युस्त
स्मादुष्णीषमेव पर्यस्य ग्राव्णोभिष्टुवंति तदनुकृति तान्ह राजा मदयामेव चकार ते होचुः स्वेन
वै नो मंत्रेण ग्राव्णोभिष्टौति हंतास्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृणचामेति तथेति तस्य हान्याभि
र्ऋग्भिर्मंत्रमापपृचुस्ततो हैनान्न मदयांचकार तद्यदस्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृंचंति शान्त्या

१

१

एवं ते ह पाप्मानमपजघ्निरे तेषामन्वपहतिं सर्पाः पाप्मानमपजघ्निरे त एते ऽपहतपाप्मानो हि
त्वा पूर्वां जीर्णां त्वचं नवयैव प्रयंत्यप पाप्मानं हते य एवं वेद ॥१॥ तदाहुः कियतीभिरभिष्टुयादि
ति शतेनेत्याहुः शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः शतेंद्रिय आयुष्येवैनं तद्वीर्य इंद्रिये दधातीति त्रयस्त्रिं
शतेत्याहुस्त्रयस्त्रिंशतो वै स देवानां पाप्मनोपाहंस्त्रयस्त्रिंशद्वै तस्य देवा इत्यपरिमिताभिरभि
ष्टुयादपरिमितो वै प्रजापतिः प्रजापतेर्वा एषा होत्रा यद्ग्रावस्तोत्रीया तस्यां सर्वे कामा अवरुध्यं
ते स यदपरिमिताभिरभिष्टौति सर्वेषां कामानामवरुध्यै सर्वान्कामानवरुंधे य एवं वेद तस्मा
दपरिमिताभिरेवाभिष्टुयात्तदाहुः कथमभिष्टुयादित्यक्षरशा३ः॥ चतुरक्षरशा३ः॥ पच्छा३ः॥ अ
र्धर्चशा३ः॥ ऋक्शा३ इति॥ तद्यदृक्शो न तदवकल्पतेथ यत्पच्छो नो एवैतदवकल्पतेथ यदक्षरश
श्चतुरक्षरशो वितथा छंदांसि लुप्येरन्बहूनि तथाक्षराणि हीयेरन्नर्धर्चश एवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठा

ब्रा·ष·

याएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठा
पयतितस्माद्द्वृचैऋएवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्माध्यंदिनेमाध्यंदिनएवाभ्योभिष्टौतिकथम
स्येतरयोःसवनयोरभिष्टुतंभवतीतियदेवगायत्रीभिरभिष्टौतिगायत्रंवैप्रातःसवनंतेन
प्रातःसवनेथयज्जगतीभिरभिष्टौतिजागतंवैतृतीयसवनंतेनतृतीयसवनएवमुहास्यमाध्यं
दिनेमाध्यंदिनएवाभ्योभिष्टुवतःसर्वेषुसवनेष्वभिष्टुतंभवतियएवंवेदतदाहुर्यदध्वर्युरेवा
न्यानृत्विजःसंप्रेष्यत्यथकस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यतइतिमनोवैग्रावस्तोत्रीयासंप्रे
षितंवाइदंमनस्तस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यते॥२॥वाग्वैसुब्रह्मण्यातस्यैसोमोरा
जावत्सःसोमेराजनिक्रीतेसुब्रह्मण्यामाह्वयंतियथाधेनुमुपह्वयेत्तेनवत्सेनयजमानाय
सर्वान्कामान्दुहेसर्वान्हास्मैकामान्वाग्दुहेयएवंवेदतदाहुःकिंसुब्रह्मण्यायैसुब्रह्मण्यात्व

२

२

मितिवागेवेतिब्रूयाद्वाग्वैब्रह्मचसुब्रह्मचेतितदाहुरथकस्मादेनंपुमांसंसंतंस्त्रीमिवाच
क्षतइतिवाग्घिसुब्रह्मण्येतिब्रूयात्तेनेतितदाहुर्यदंतर्वेद्यृत्विजआर्त्विज्यंकुर्वंतिब
हिर्वेदिसुब्रह्मण्याकथमस्यांतर्वेद्यार्त्विज्यंकृतंभवतीतिवेदेर्वाउत्करमुत्किरंतियद्
वोत्करेतिष्ठन्नाह्वयतीतिब्रूयात्तेनेतितदाहुरथकस्मादुत्करेतिष्ठन्सुब्रह्मण्यामाह्वय
तीत्यपयोवैसत्रमासततेषांयोवर्षिष्ठआसीत्तमब्रुवन्सुब्रह्मण्यामाह्वयत्वंनोनेदि
ष्ठाद्देवान्ह्वयिष्यसीतिवर्षिष्ठमेवैनंतत्कुर्वंत्यथोवेदिमेवतत्सर्वांप्रीणातितदाहुःकस्मा
दस्माऋषभंदक्षिणामभ्याजंतीतिवृषावाऋषभोयोषासुब्रह्मण्यातन्मिथुनंतस्य
मिथुनस्यप्रजात्याइत्युपांशुपात्नीवतस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवतउपांश्विववैरे
तसःसिक्तिर्नानुवषट्करोतिसंस्थावाएषायदनुवषट्कारोनेद्रेतः संस्थापयानीत्यसं

ऐ॰ प॰

२

स्थितं वै रेतसः समृद्धं तस्मान्नानुवषट्करोति नेदुरूपस्थ आसीनो भक्षयति पत्नीभा-
जनं वै नेष्टाग्निः पत्नीषु रेतो दधाति प्रजात्या अग्निनैव तत्पत्नीषु रेतो दधाति प्रजात्यै
प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद दक्षिणा अनुसुब्रह्मण्या संतिष्ठते वाग्वै सुब्रह्मण्या
न्नं दक्षिणान्नाद्य एव तद्वाचि यज्ञमंततः प्रतिष्ठापयंति प्रतिष्ठापयंति ॥२॥ ॥इति षट्-
पंचिकायां प्रथमोध्यायः॥ ॥देवा वै यज्ञमतन्वत तांस्तन्वानानसुरा अभ्यायन्यज्ञवे-
शसमेषां करिष्याम इति तान्दक्षिणत उपायन्यत एषां यज्ञस्य तनिष्ठममन्यंत ते देवाः
प्रतिबुध्य मित्रावरुणौ दक्षिणतः पर्यौहंस्ते मित्रावरुणाभ्यामेव दक्षिणतः प्रातःसवने
ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत तथैवैतद्यजमाना मित्रावरुणाभ्यामेव दक्षिणतः प्रातःसवने
ऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्मान्मैत्रावरुणं मैत्रावरुणः प्रातःसवने शंसति मित्रावरुणा-

३

भ्यां हि देवा दक्षिणतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत ते वै दक्षिणतोऽपहता असुरा मध्यतो
यज्ञं प्राविशंस्ते देवाः प्रतिबुध्येंद्रं मध्यतो दधुस्त इंद्रेणैव मध्यतः प्रातःसवने ऽसुररक्षां-
स्यपाघ्नत तथैवैतद्यजमाना इंद्रेणैव मध्यतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्मादैंद्रं
ब्राह्मणाच्छंसी प्रातःसवने शंसतींद्रेण हि देवा मध्यतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत ते वै
मध्यतोऽपहता असुरा उत्तरतो यज्ञं प्राविशंस्ते देवाः प्रतिबुध्यैंद्राग्नी उत्तरतः पर्यौहंस्त इंद्रा-
ग्निभ्यामेवोत्तरतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत तथैवैतद्यजमाना इंद्राग्निभ्यामेवोत्तर-
तः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्मादैंद्राग्नमच्छावाकः प्रातःसवने शंसतींद्राग्निभ्यां हि दे-
वा उत्तरतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत ते वा उत्तरतोऽपहता असुराः पुरस्तात्पर्यद्रवन्त्सम-
नीकतस्ते देवाः प्रतिबुध्याग्निं पुरस्तात्प्रातःसवने पर्यौहंस्तेऽग्निनैव पुरस्तात्प्रातःसवने ऽसुर-

पश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नंस्तथैवैतद्यजमाना विश्वैरेव देवैरात्मभिः

ब्रा·ष·

क्षांस्यपाघ्नते तथैवैतद्यजमाना अग्निनैव पुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्मादाग्नेयं
प्रातःसवनमप पाप्मानं हते य एवं वेद ते वै पुरस्तादपहता असुराः पश्चात्परीत्य प्राविशंस्ते देवाः प्र
तिबुध्य विश्वान्देवानात्मानं पश्चात्तृतीयसवने पर्यौहंस्ते विश्वैरेव देवैरात्मभिः पश्चात्तृतीयस
वनेऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनमप पाप्मानं हते य एवं वेद ते वै देवा असुराने
वमपाघ्नत सर्वद्विवयज्ञात्ततो वै देवा अभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन्पाप्मा भ्रातृव्यो
भवति य एवं वेद ते देवा एवं कृत्वेन यज्ञेनापासुरान्पाप्मानमघ्नतांजयन्स्वर्गं लोकमप ह वै द्विषं
तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हते जयति स्वर्गं लोकं य एवं वेद यश्चैवं विद्वान्सवनानि कल्पयति ॥४॥ स्तोत्रि
यं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वंति प्रातःसवने हरेवतद्दश्नोनुरूपं कुर्वंत्सवरेणैव तद्दश्नोपरमहरभ्या
रभंते तथा माध्यंदिने श्रावैवं छानि तानि तस्मैन तत्छानानि यत्स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं

४

स्मा

४

कुर्यस्त्वेयेव विभक्त्यात्तृतीयसवने न स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वंति ॥५॥ अथात आरंभणी
या एव ऋजुनीती नो वरुण इति मैत्रावरुणस्य मित्रो नयतु विद्वानिति प्रणेता वा एष होत्रकाणां
यन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषा प्रणेतृमती भवतीन्द्रं वो विश्वतस्परीति ब्राह्मणाच्छंसिनो हवामहे ज
नेभ्य इतीन्द्रमेवैतयाहरहर्निह्वयंते न हैषां विहवेऽन्य इन्द्रं वृंक्ते यत्रैवं विद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामह
रहः शंसति यत्सोम आसुते नर इत्यच्छावाकस्येन्द्राग्नी आ जो हवुरितीन्द्राग्नी एवैतयाहरहर्नि
ह्वयंते न हैषां विहवेऽन्य इन्द्राग्नी वृंक्ते यत्रैवं विद्वानच्छावाक एतामहरहः शंसति ता वा एताः स्व
र्गस्य लोकस्य नावः संपारिण्यः स्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति ॥६॥ अथातः परिधानी
या एव ते स्याम देव वरुणेति मैत्रावरुणस्येषं स्वश्च धीमहीत्ययं वै लोक इषमित्यसौ लोकः
स्वरित्युभावेवैतयोर्वारभंतेऽन्तरिक्षमॅमिंरदिति ब्राह्मणाच्छंसिनो विचर्षणिं स्वर्गमेवैभ्य

लोका

ब्रा॰ष॰

५

एतया लोकं विवृणोति मदे सोमस्य रोचना ॥ इंद्रो यदभिनद्वलमिति सिषासवो वा एते यद्दीक्षि
तास्तस्मादेषा देषा बलवती भवत्युद्गा आजदंगिरोभ्य आविष्कृण्वन्गुहा सतीः ॥ अर्वांचं नु
नुदे वलमिति सनिमेवैभ्य एतया वरुंधे इंद्रेण रोचना दिव इति स्वर्गो वै लोक इंद्रेण रोचना
दिवो दृळ्हानि दृंहितानि च ॥ स्थिराणि न पराणुद इति स्वर्ग एवैतया लोकेऽहरहः प्रतितिष्ठंतो यं
त्याहं सरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्य वाग्वै सरस्वती वाग्वतोरिति हैतदाहेंद्राग्न्योरवो वृण इत्ये
तद्ध्वा इंद्राग्न्योः प्रियं धाम यद्वागिति प्रियेणैवैनौ तद्धाम्ना समर्धयति प्रियेण धाम्ना समृ
ध्यते य एवं वेद ॥ ७ ॥ उभय्यः परिधानीया भवंति होत्रकाणां प्रातःसवने च माध्यंदिने चाही
नाश्चैकाहिकाश्च तत ऐकाहिकाभिरेवेमं नावरुणः परिदधाति तेनास्माल्लोकान्न प्रच्यवंते
हीनाभिरच्छावाकः स्वर्गस्य लोकस्याप्त्या उभयीभिश्चरमाणाऽसीतेनो स उभौ व्यन्वारभमा

५

ण एतीमं चामुं च लोकमथो मैत्रावरुणं चाच्छावाकं चाथो अहीनं चैकाहं चाथो संवत्सरं
चाग्निष्टोमं चैवमु स उभौ व्यन्वारभमाण एत्यथ तत ऐकाहिका एव तृतीयसवने होत्रका
णां परिधानीया भवंति प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठायामेव तद्यज्ञमंततः प्रतिष्ठापयंत्य
नवानं प्रातःसवने यजेदकांक्षेन स्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषते पिपासते क्षिप्रं प्रयच्छे
त्तादृक्तद्यो क्षिप्रं देवेभ्योन्नाद्यं सोमपीथं प्रयच्छानीति क्षिप्रं हास्मिन्लोके प्रतितिष्ठत्यपरि
मिताभिरुत्तरयोः सवनयोरपरिमितो वै स्वर्गो लोकः स्वर्गस्य लोकस्याप्त्यै कामं तद्धोता शंसे

ता

द्यद्धोत्रकाः पूर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वा होता तद्धोत्रकाः प्राणो वै होतांगानि होत्रकाः समानो वा अयं
प्राणोंगान्यनु संचरति तस्मात्तत्कामं होता शंसेद्यद्धोत्रकाः पूर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वा होता तद्धो
त्रकाः सूक्तांतैर्होता परिदध्यादथ समान्य एव तृतीयसवने होत्रकाणां परिधानीया भ

ब्रा॰ष॰

६

वंश्यात्मा वै होतांगानि होत्रकाः समाना वा इमेंगानामंतास्तस्मात्समान्य एव तृतीयसव
नेहोत्रकाणां परिधानीया भवंति भवंति ॥८॥ ॥इति षष्ठपंचिकायां द्वितीयोध्यायः॥ ॥
आ त्वा वहंतु हरय इति प्रातःसवन उन्नीयमानेभ्योन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः सुतवती
र्मद्वतीरूपसमृद्धा ऐंद्रीरन्वाहैंद्रो वै यज्ञो गायत्रीरन्वाह गायत्रं वै प्रातःसवनं नव न्यूनाः
प्रातःसवनेन्वाह न्यूनेन वै रेतः सिच्यते दश मध्यंदिनेन्वाह न्यूने वै रेतः सिक्तं मध्यं स्त्रियै
प्राप्य स्थविष्ठं भवति नव न्यूनास्तृतीयसवनेन्वाह न्यूनाद्वै प्रजाः प्रजायंते तद्यदेतानि के
वलसूक्तान्यन्वाह यजमानमेव तद्गर्भं भूतं प्रजनयति यज्ञाद्देवयोन्यै तेहैके सप्त सप्तान्वा
हुः सप्त प्रातःसवने सप्त माध्यंदिने सप्त तृतीयसवने यावत्यो वै पुरोनुवाक्यास्तावत्यो या
ज्याः सप्त वै प्राचो यजंति सप्त वषट्कुर्वंति तासामेताः पुरोनुवाक्या इति वदंतस्तत्तथा न कु

६

र्याद्यजमानस्य हैते रेतो विलुंपत्यथो यजमानमेव यजमानो हि सूक्तं नवभिर्वा एतं मैत्राव
रुणोस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहति दशभिरंतरिक्षलोकादमुं लोकमभ्यंतरिक्ष
लोको हि ज्येष्ठो नवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गं लोकमभिनहवै तं यजमानं स्वर्गं लोकमभिवो
ढुमर्हति ये सप्त सप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलसूक्तान्येव सूक्तान्यनुब्रूयात् ॥१॥ अथाहयदैंद्रो वै य
ज्ञोथ कस्माद्द्वावेव प्रातःसवने प्रस्थितानां प्रत्यक्षादैंद्राभ्यां यजतो होता चैव ब्राह्मणाच्छंसी
चेदं ते सोम्यं मध्विति होता यजतींद्र त्वा वृषभं वयमिति ब्राह्मणाच्छंसी नानादेवत्याभिरितरे
कथं तेषामैंद्रो भवंतीति मित्रं वयं हवामह इति मैत्रावरुणो यजति वरुणं सोमपीतय इति य
द्वै किंच पीतवत्तदैंद्रं रूपं तेनेंद्रं प्रीणाति मरुतो यस्य हि क्षय इति पोता यजति स सुगोपातमो
जन इतींद्रो वै गोपास्तदैंद्रं रूपं तेनेंद्रं प्रीणात्यग्ने पत्नीरिहा वहेति नेष्टा यजति त्वष्टारं सोमपी

श्री·ष·

७

नय इतीन्द्रो वै त्वष्टा तदैन्द्रं रूपं तेनेन्द्रं प्रीणात्यक्षान्नाय वन्नागन्नायेत्याग्नीध्रो यजति सोम एष्वा
यवेध्यस्य इतीन्द्रो वै वेधास्तदैन्द्रं रूपं तेनेन्द्रं प्रीणाति प्रातर्यावभिरागतं देवेभिर्जेन्यावसू इतीन्द्राग्नी
सोमपीतय इति स्वयं समृद्धाच्छावाकस्यैवमु हैता ऐन्द्राग्न्यो भवन्ति यन्नानादेवत्यास्तेनान्या देवताः
प्रीणाति यदु गायत्र्यस्तेनाग्नेय्य एतदु हैताभिस्त्रयमुपाप्नोति ॥१०॥ असावि देवं गोऋजीकमन्ध
इति मध्यंदिन उन्नीयमानेभ्योन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः स्तुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धा ऐन्द्रीरन्वा
हैन्द्रो वै यज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाह त्रैष्टुभं वै माध्यंदिनं सवनं तदाकुर्यत्तृतीयसवनस्यैव रूपं मद्वदथ क
स्मान्मध्यंदिने मद्वतीरनुचाह यजंति चाभिरिति माद्यन्तीव वै मध्यंदिने देवताः समेव तृतीयसव
नेमादयंते तस्मान्मध्यंदिने मद्वतीरनुचाह यजंति चाभिस्ते वै खलु सर्व एव माध्यंदिने प्रस्थिता नो
प्रत्यक्षादैन्द्रीभिर्यजंत्यभिरूपवतीभिरेकैः पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति होता यजति सं ईं पाहि य

७

ऋजीषिन्तरुत्र इति मैत्रावरुणो यजत्येवा पाहि प्रत्नथा मंदतु त्वेति ब्राह्मणाच्छंसी यजत्यर्वाङेहि
सोमकामं त्वाहुरिति पोता यजति तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङिति नेष्टा यजतीन्द्राय सोमाः प्रदिवो विद
नाइत्यच्छावाको यजत्यापूर्णो अस्य कलशः स्वाहेत्याग्नीध्रो यजति तास्ता मेता अभिरूपवत्यो भवं
तीन्द्रो वै प्रातःसवनेन व्यजयत स एताभिरेव माध्यंदिनं सवनमभ्यतरणद्यदभ्यतरणत्तस्मादेता अ
भिरूपवत्यो भवन्ति ॥११॥ इहोपयात शवसो नपात इति तृतीयसवन उन्नीयमानेभ्योन्वाह वृष
ण्वतीः पीतवतीः स्तुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धास्ता ऐन्द्रार्भव्यो भवन्ति तदाकुर्यन्नार्भवीषु स्तुवतेऽथ
कस्मादार्भवः पवमान इत्याचक्षत इति प्रजापतिर्वै पिता ऋभून्मर्त्यान्सतोमर्त्यान्कृत्वा तृतीयसव
न आभजत्तस्मान्नार्भवीषु स्तुवतेऽथार्भवः पवमान इत्याचक्षते थाहुर्यथाछंदसं पूर्वयोः सव
नयोरन्वाह गायत्रीः प्रातःसवने त्रिष्टुभो माध्यंदिनेऽथ कस्माज्जागते सति तृतीयसवने त्रिष्टुभो

य

न्याहेति पीतरसं वै तृतीयसवनमथैतदपीतरसं शुक्रियं छंदो यत्त्रिष्टुप्सवनस्य सरसताया इति
ब्रूयादथो इंद्रमेवैतत्सवने न्वाभजतीत्यथाहैंद्रार्भवं वै तृतीयसवनमथ कस्मादेष एव तृती
यसवने प्रस्थितानां प्रत्यक्षादैंद्रार्भ्व्यायजतींद्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः समुक्षितमिति होतैव नाना
देवत्याभिरितरे कथं तेषामैंद्रार्भव्यो भवंतीतींद्रावरुणा सुतपाविमं सुतमिति मैत्रावरुणो
यजति युवो रथो अध्वरं देववीतय इति बहूनि वाह तद्भ्रणं रूपमिंद्रश्च सोमं पिबतं बृहस्प
त इति ब्राह्मणाच्छंसी यजत्या वां विशंत्विंदवः स्वाभुव इति बहूनि वाह तद्भ्रणं रूपमा वो व
हंतु सप्तयो रघुष्यद इति पोता यजति रघुपत्वानः प्रजिगात बाहुभिरिति बहूनि वाह तद्भ्र
णं रूपममेव नः सुहवा आ हि गंतनेति नेष्टा यजति गंतनेति बहूनि वाह तद्भ्रणं रूपमिंद्रा
विष्णू पिबतं मध्वो अस्य सुतस्य छावाको यजत्या वामंधांसि मदिराण्यग्मन्निति बहूनि वाह तद्भ्र

णं रूपमिमं स्तोममर्हते जातवेदस इत्याग्नीध्रो यजति रथमिव सं महेमा मनीषयेति बहूनि वा
ह तद्भ्रणं रूपमेवमु हैतान्यैंद्रार्भव्यो भवंति यन्नाना देवत्यास्तेनान्या देवताः प्रीणंति यदु जग
त्यास्ता हा जागतं वै तृतीयसवनं तृतीयसवनस्यैव समृद्ध्यै ॥१२॥ अथाह यदुक्थिन्यो न्या हो
त्रा अनुवक्या अन्याः कथमस्यैता उक्थिन्यः सर्वाः समाः समृद्धा भवंतीति यद्देवेनाः संप्रगी
र्य होत्रा इत्याचक्षते तेन समा यदुक्थिन्यो न्या होत्रा अनुवक्या अन्यास्तेनो विषमा एवमु हास्यै
ता उक्थिन्यः सर्वाः समाः समृद्धा भवंत्यथाह द्वौ संति प्रातःसवने त्रीं संति माध्यंदिने होत्रकाः
कथमेषां तृतीयसवने त्रयस्त्रंभवतीति यदेव माध्यंदिने द्वे सूक्ते त्रीं संतीति ब्रूयात्तेनेत्यथाह
यद्व्युक्थो होता कथं होत्रका द्व्युक्था भवंतीति यदेव द्विदेवत्याभिर्यजंतीति ब्रूयात्तेनेति ॥१३॥
अथाह यदेतास्तिस्र उक्थिन्यो होत्राः कथमितरा उक्थिन्यो भवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रीया याउ

ब्रा॰ष॰

१

क्थ्यं मरुत्वतीयं पोत्रीयायै वैश्वदेवं नेष्ट्रीयायै ता वा एता होत्रा एवंन्यंगा एव भवंस्यथा हैकप्रैषा
अन्ये होत्रका अथ कस्माद्द्विप्रैषः पोता द्विप्रैषो नेष्टेति यत्रादो गायत्री सुपर्णी भूत्वा सोममाह-
रत्तदेतासां होत्राणामिंद्र उक्थानि परिलुप्य होत्रे प्रददौ पूर्यं माभ्यदक्षयध्वं पूयमस्यावेदिष्टेति
ते होचुर्देवा वाचेमे होत्रे प्रभावयामेति तस्मात्ते द्विप्रैषे भवत ऋचाग्नीध्रीयां प्रभावयां चक्रुस्त-
स्मात्तस्यैकय ऋचाभिरूपस्या याज्या भवत्सऽथाह यद्धोता यक्षद्धोता यक्षदिति मैत्रावरुणो होत्रे प्रे-
ष्यत्यथ कस्माद्धोतृभ्यः सद्धो होत्राशंसिभ्यो होता यक्षद्धोता यक्षदिति प्रेष्यतीति प्राणो वै
होता प्राणः सर्व ऋत्विजः प्राणो यक्षत्प्राणो यक्षदित्येव तदाहाऽथाहास्तु श्रौषड्ढणां प्रैषा ३ ॥
नां ३ इति ॥ अस्तीति ब्रूयाद्यदेवैतत्र ग्रावस्ताजपं जपित्वास्तु ध्वमित्याह स एषां प्रैषोऽथाहास्यच्छा-
वाकस्य प्रवरा ३ ॥ नां ३ इति ॥ अस्तीति ब्रूयाद्यदेवैनमध्वर्युराहाच्छावाक वदस्व यत्ते वाद्यमि-

त्येषोऽस्य प्रवरोऽथाह यदैंद्रावरुणं मैत्रावरुणस्तृतीयसवने शंसत्यथ कस्मादस्याग्नेयौ स्तो-
त्रियानुरूपौ भवत इत्यग्निना वै मुखेन देवा असुरानुक्थेभ्यो निर्जघ्नुस्तस्मादस्याग्नेयौ स्तोत्रि-
यानुरूपौ भवतोऽथाह यदैंद्राबार्हस्पत्यं ब्राह्मणाच्छंसी तृतीयसवने शंसत्यैंद्रो वै स्तवमच्छा-
वाकः कथमेनयोरैंद्राः स्तोत्रियानुरूपा भवंतीतींद्रो ह स्म वा असुरानुक्थेभ्यः प्रजिगाय सो-
ऽब्रवीत्कश्चाहं चेत्यहं चाहं चेति ह स्म देवता अन्ववयंति स यदिंद्रः पूर्वः प्रजिगाय तस्मादेनयोरैं-
द्राः स्तोत्रियानुरूपा भवंति यदहं चाहं चेति ह स्म देवता अन्ववयुस्तस्मान्नानादेवत्या निःशंसतः
॥ १४ ॥ अथाह यद्वैश्वदेवं वै तृतीयसवनमथ कस्मादेतान्यैंद्राणि जागतानि सूक्तानि तृतीय-
सवन आरंभणीयानि शस्यंत इतींद्रमेवैतैरारभ्यंतीति ब्रूयादथो यज्जागतं वै तृतीयसवनं
तज्जागत्कोम्येव तद्यत्किंचात ऊर्ध्वं छंदः शस्यते तत्सर्वं जागतं भवत्येतानि चेदैंद्राणि जागतानि

ब्रा॰ष॰

१०

सूक्तानि तृतीयसवन आरंभणीयानि शंसंत्यथैतत्त्रैष्टुभमछावाकोंततः शंसति सं वां कर्मणेति
यदेव पनाय्यं कर्म तदेतदभिवदति समिषेत्यन्नं वा इषोन्नाद्यस्यावरुध्या अरिष्टैर्नः पथिभिः पा
रयंतेति स्वस्तिताया एवैतदहरहः शंसत्यथाह यज्ञागतं वै तृतीयसवनमथ कस्मादेषां त्रिष्टुभः प
रिधानीया भवंतीति वीर्यं वै त्रिष्टुब्वीर्य एव तदंततः प्रतितिष्ठंतो यंतीयमिंद्रं वरुणमष्टमे गीरिति
मैत्रावरुणस्य बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चादिति ब्राह्मणाछंसिन उभा जिग्यथुरित्यछावाकस्याभो
हितो जिग्यतुर्न पराजयेथे न पराजिग्य इति न हि तयोः कतरश्चन पराजिग्य इंद्रश्च विष्णो यद
पस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथामिति इंद्रश्च ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाते तान्ह स्म जित्वोचतुः क
ल्पामहा इति ते ह तथेत्यसुरा ऊचुः सोब्रवीदिंद्रो यावदेवायं विष्णुर्विक्रमते तावदस्माकमथ युष्मा
कमितरदिति स इमाल्लोकान्विचक्रमेथो वेदानथो वाचं तदाहुः किं तत्सहस्रमितीमे लोका इमे वेदा

स्त्रि

१०

अथो वागिति ब्रूयादैरयेथामैरयेथामित्यछावाक उक्थ्ये अभ्यस्यति स हि तत्रांत्यो भवत्यग्निष्टो
मे होतातिरात्रे च स हि तत्रांत्यो भवत्यभ्यस्येत्षोळशिनी३॥ नाभ्यस्ये३दिति॥ अभ्यस्येदित्या
हुः कथमन्येष्वहःस्वभ्यस्यति कथमत्र नाभ्यस्येदिति तस्मादभ्यस्येत्॥१५॥ अथाह यन्ना
राशंसं वै तृतीयसवनमथ कस्मादछावाकोंततः शिल्पेषु नाराशंसीः शंसतीति विकृ
तिर्वै नाराशंसं किमिव च वै किमिव च रेतो विक्रियते तत्तदा विकृतं प्रजातं भवत्यथैतन्म
द्धिवछंदः शिथिरं यन्नाराशंसमथैषोंत्यो यदछावाकस्तदृळ्हतायै दृळ्हे प्रतिष्ठास्या
म इति तस्मादछावाकोंततः शिल्पेषु नाराशंसीः शंसति दृळ्हतायै दृळ्हे प्रतिष्ठास्याम इ
ति दृळ्हे प्रतिष्ठास्याम इति॥१६॥ ॥इति षष्ठपंचिकायां तृतीयोध्यायः॥ ॥यः श्वःस्तो
त्रियस्तमनुरूपं कुर्वंति प्रातःसवनेऽहीनसंततै यथा वा एकाहः सुत एवमहीनस्तद्यथैकाह

श्रा॰ष॰

११

ना

स्यसूक्तस्य सवनानि निर्संतिष्ठमानि निर्यंत्येवमेवाहीनस्याहानि निर्संतिष्ठमानानि निर्यंति तद्य
थुः स्तोत्रियमनुरूपं कुर्वंति प्रातःसवनेऽहीनसंततत्याऽहीनमेव तत्संतन्वंति ते वै देवाश्च
ऋषयश्चाद्रियंत समानेन यज्ञं संतनवामेति त एतत्समानं यज्ञस्यापश्यन्त्समानान्प्रगा
थान्त्समानीः प्रतिपदः समानानि सूक्तान्योकःसारी वा इंद्रो यत्र वा इंद्रः पूर्वं गच्छत्यैव त
त्रापरं गच्छति यज्ञस्यैव सेंद्रतायै ॥१७॥ तान्वा एतान्त्संपातान्विश्वामित्रः प्रथममपश्यत्
तान्विश्वामित्रेण दृष्टान्वामदेवोऽसृजतैवा त्वामिंद्र वज्रिन्नत्रेति यन्न इंद्रो जुजुषे यच्च वष्टि कथा
महामवृधत्कस्य होतुरिति तान्क्षिप्रं समपतद्यत्क्षिप्रं समपतत्तत्संपातानां संपातत्वं स है
क्षांचक्रे विश्वामित्रो यान्वा अहं संपातानपश्यं तान्वामदेवोऽसृष्ट कानि न्वहं सूक्तानि संपातां
स्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेति स एतानि सूक्तानि संपातांस्तत्प्रतिमानसृजत सद्यो ह जातो वृषभः क

११

नीन इंद्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिमामू षु प्रभृतिं सातये धा इच्छंति त्वा सोम्यासः सखायः शास
द्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गादभि तष्टेव दीधया मनीषामिति य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति भरद्वाजो य
स्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येति वसिष्ठोऽस्मा इदु प्र तवसे तुरायेति नो
धास्त एते प्रातःसवने षळहः स्तोत्रियान्त्स्त्वा माध्यंदिनेऽहीनसूक्तानि शंसति तान्येतान्यही
नसूक्तान्या सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषीति सत्रस्य वन्मे मित्रावरुणोऽस्मा इदु प्र तवसे तुरायेंद्राय
ब्रह्माणि राततमा इंद्र ब्रह्माणि गोतमासो अक्रन्निति ब्राह्मणाच्छंसी शासद्वह्निर्ज
नर्यं तद्वह्निमिति वह्निवदच्छावाकस्तदाहुः कस्मादच्छावाको वह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्र शंस
ति परांचि चैवाहः स्वभ्यावर्त्तीनि चेति वीर्यवान्वा एष बह्वृचो वह्निवदेतत्सूक्तं वहति ह वै वह्नि
र्धुरो यास्मै युज्यते तस्मादच्छावाको वह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्र शंसति परांचि चैवाहः स्वभ्या

आ॰ष॰

१२

वर्त्तिषु चतानि पंच स्वहःस्वभवंति चतुर्विंशे ऽभिजिति विषुवति विश्वजिति महाव्रते ऽहीनानि
ह वा एतान्यहानि न ह्येषु किंचन हीयते पराञ्चीनि ह वा एतान्यहान्यनभ्यावर्तीनि तस्मादेना
न्येतर्ह्यहःस्तोत्रीयां संसति यदेनानि नाराशंसं स्याहीनान्स्वर्गाल्लोकान्सर्वरूपान्सर्वसमृद्धानवाप्नवा
मेति यदेवैनानि नाराशंसंतीड्यमेवैतैर्निष्क्रियं तेयथर्षभंवात्रितायैय द्वेवैनानि नाराशंसंत्यहीन
स्य संतत्या अहीनमेव तत्संतन्वंति ॥१८॥ ततो वा एतांस्त्रीन्संपातान्मैत्रावरुणो विपर्यासमे
कैकमहरहः शंसत्येवा त्वामिंद्र वज्रिन्नत्रेति प्रथमेहनि यन्न इंद्रो जुजुषे यच्च वष्टीति द्वितीये
कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति तृतीये त्रीनेव संपातान्ब्राह्मणाच्छंसी विपर्यासमेकैकमहर

१२

हः शंसतीन्द्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिति प्रथमेहनि य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति द्वितीये य
स्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम इति तृतीये त्रीनेव संपातानच्छावाको विपर्यासमेकैकमहरहः शंस

ती मा मृदुप्रभृष्टर्तिसातये धा इति प्रथमेहनीच्छंति त्वा सोम्यासः सखाय इति द्वितीये
शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादिति तृतीये तानि वा एतानि नव त्रीणि चाहरहः शस्यानि ता
नि तानि द्वादश संपद्यंते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञ
स्तत्संवत्सरं प्रजापतिं यज्ञमाप्नुवंति तत्संवत्सरे प्रजापतौ यज्ञेहरहः प्रतितिष्ठंतो यंति
तान्येतरेणावापमावपेरन्नन्यूंखाविजोरौ वैमदाश्च चतुर्थेहनि पंक्तीः पंचमे पारुच्छेपीः
षष्ठेथ यान्यहानि महास्तोमानि स्युः को अद्य नर्यो देवकाम इति मैत्रावरुण आवपेत

व

वनेन वायो न्यधायि चाकन्निति ब्राह्मणाच्छंस्यायात्ववर्डुपर्वं धुरेष्ठा इत्यच्छावाक एता
नि वा आवपनान्येतैर्वा आवपनैर्देवाः स्वर्गलोकमजयन्नेतैरृषयस्तथैवैतद्यजमाना ए
तैरावपनैः स्वर्गलोकं जयंति ॥१९॥ सद्यो ह जातो वृषभः कनीन इति मैत्रावरुणः पुरस्ता

ब्रा·प·

त्सूक्तानामहरहः शंसति तदेतत्सूक्तं स्वर्ग्यमेतेन वै सूक्तेन देवाः स्वर्गं लोकमजयन्नेतेनऋ
षयस्तथैवैतद्यजमाना एतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं यन्ति तदु वैश्वामित्रं विश्वस्य ह वै मित्रं वि
श्वामित्र आस विश्वं हास्मै मित्रं भवति य एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतन्मैत्रावरुणः पुरस्ता
त्सूक्तानामहरहः शंसति तदृषभवत्सप्तमङ्भवति पशूनामवरुध्यै तत्संचर्चं भवति पंचप
दा पंक्तिः पंक्तिर्वा अन्नमन्नाद्यस्यावरुध्या उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येति ब्राह्मणाच्छंसी ब्रा
ह्मणवत्समृद्धं सूक्तमहरहः शंसति तदेतत्सूक्तं स्वर्ग्यमेतेन वै सूक्तेन देवाः स्वर्गं लोकमज
यन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमाना एतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं यन्ति तदु वासिष्ठमेतेन
वै वसिष्ठ इंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रियं धाम गच्छति जय
ति परमं लोकं य एवं वेद तदु षळृचं षड्वा ऋतव ऋतूनामाप्त्यै तदु परिष्टात्संपातानां शंस

१२

१२

त्यैवैतत्स्वर्गं लोकं यजमाना अस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठंत्यभितष्टेव दीधया मनीषामित्य
च्छावाकोऽहरहः शंसत्यभिवत्तद्धे रूपमभिप्रियाणि मर्मृशत्पराणीति यान्येव पराण्यहानि
तानि प्रियाणि तान्येव तदभिमर्मृशन्तो यंत्यभ्यारभमाणाः परो वा अस्माल्लोकात्स्वर्गो लोकस्त
मेव तदभिवदति कवीँरिच्छामि संदृशे सुमेधा इत्येवैतेनऋषयः पूर्वे प्रेतास्ते वै कवयस्ता
नेव तदस्यपति वदति तदु वैश्वामित्रं विश्वस्य ह वै मित्रं विश्वामित्र आस विश्वं हास्मै मित्रं भवति
य एवं वेद तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसत्यनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै स कृदिंद्रं निरा
हतेनैंद्राद्रूपान्न प्रच्यवते तद्द्वादशर्चं द्वादशाक्षरा विराळन्नं विराळन्नाद्यस्यावरुध्यै यद्वेव द्वा
दशर्चम् ॥ द्वादश वै प्राणाः प्राणानेव तदाप्नुवंति प्राणानात्संदधते तदु परिष्टात्संपातानां शंसत्य
त्यैवैतत्स्वर्गं लोकं यजमाना अस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठंति ॥२०॥ कस्तमिंद्र त्वावसं कं नव्यो अत

ऐ०ब्रा०

१४

सीनां॥कद्वन्वस्याकृतमितिकद्वन्तःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजाप
तिःप्रजापतेराप्त्यैयदेवकद्वन्तास्तृः॥अन्नंवैकमन्नाद्यस्यावरुध्यैयद्वेवकद्वन्तास्तृः॥अह
रहर्वाएतेशंतान्यहीनसूक्तान्युपयुंजानायंतितानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंतितान्ये
भ्यःशांतानिकंभवंतितान्येनंशांतानिस्वर्गंलोकमभिवहंतित्रिष्टुभःसूक्तप्रतिपदः
शंसेयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रगाथानांशंसंतिधाय्याइतिवदंतस्तत्तथानकुर्यात्क्षत्रंवैहोता

व

विशोहोत्राशंसिनःक्षत्रायैवतद्विशंप्रत्युद्यामिनींकुर्युःपापवस्यसंत्रिष्टुभोमहद्माःसू
क्तप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्रप्लवेरन्नेवंहैवैतेप्रप्लवंतेयेसंवत्सरंवाद्वादशाहंवा
सतेतद्यथासैरावतींनावंपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवैतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवा
एतच्छंदोगमयित्वास्वर्गंलोकमुपावर्त्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्योनव्योह्यातसमानंहिछंदः

१४

धोनेद्व्याय्याःकरवाणीतियदेनाःशंसंतिप्रज्ञाताभिःसूक्तप्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहा
मेतियदेवैनाःशंसंतीद्रमेवैताभिर्निह्वयंतेयथर्षभंवाशितायैयद्वेवैनाःशंसंत्यहीन
स्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंति॥२१॥अपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिमैत्रावरुणःपु
रस्तात्सूक्तानामहरहःशंसत्यपापाचोअभिभूतेनुदस्व॥अपोदीचोअपशूराधराचउरौ
यथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्यरूपमभयमिवहियन्निच्छतिब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मी
तिब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतियुनज्मीतियुक्तवतीयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपमुरुंणोलो
कमनुनेषिविद्वानित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यनुनेषीत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिस
त्रायणरूपंतावाएताअहरहःशस्यंतेसमानीभिःपरिदध्युराकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभ
वतीति॥यथर्षभोवाशितांयथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमेवागच्छतिनशुनं

ऽकुर्वीययाहीनस्यपरिदध्यात्क्षत्रियोहराष्ट्राच्च्यवतेयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति॥२२॥अ
थातोहीनस्ययुक्तिश्चविमुक्तिश्चांतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुक्तंएवेदंइममितिविमुंचसाहंसर
स्वतीवतोर्न्हेनंसातइत्यहीनंसंयुक्तेतस्याम्देववरुणन्हष्टतइतिविमुंचत्येषहवाअहीनंतंतुमर्ह
तियएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदतद्यच्चतुर्विंशोहन्युज्यतेसोयुक्तिरथयत्पुरस्तादुदयनीयस्याति
रात्रस्यविमुच्यतेसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशेहनेकाहिकाभिःपरिदध्युरत्नोहैवयज्ञंसंस्थापयेयु
र्नाहीनकर्मकुर्युरथयदहीनपरिधानीयाभिःपरिदध्युर्यथाश्रांतोविमुच्यमानउत्क्लृप्येतेवंय
जमानाउत्क्लृप्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्तद्यथादीर्घाध्वउपविमोकंयायात्तादृक्तत्ततोहैषां
यज्ञोभवती२३॥अमुंचतएकाहेनद्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसेद्दीर्घारण्यानिहवैभवंति
यत्रबह्वीभिःस्तोमा तिशस्यतेऽपरिमिताभिस्तृतीयसवनेऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्य

लोकस्याप्त्यैसंततोहास्याभ्यारंभोविस्रस्तोहीनोभवतियएवंविद्वानहीनंतनुते॥२४॥
देवावैवलेगाःपर्यपश्यंस्तायज्ञेनैवैप्संस्ताःषष्ठेनाह्नाप्नुवंस्तेप्रातः सवनेनभाके
नेवलमनभयंस्तंयदनभया२५न्न॥अथअथयंनैवैनंततउत्तृतीयसवनेवज्रेणवालखिल
ल्याभिर्वाचःकूटेनैकपद्यावलंविरुज्यगाउदाजंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रातःसवनेनभा
केनैवलंनभयंतितंयन्नभयंतीर्२॥अथयंस्वैवैनंततस्माद्धोत्रकाःप्रातःसवनेनाभाकां
स्तृचांछंसंतियःककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुणःपूर्वीष्टइंद्रोपमातयइतिब्राह्मणाच्छं
सीनाहिमध्यंभरणामित्यच्छावाकस्ततउत्तृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनै
कपद्यावलंविरुज्यगाआप्नुवंतिपच्छःप्रथमंषडालखिल्यानांसूक्तानिविहरत्यर्द्धर्चशो
द्वितीयंऋक्शस्तृतीयंसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवैकपदांदध्यात्सावाचःकूटस्ताएताः

पंचैकपदाश्चतस्रो दशमादह्न एकामहाव्रतादष्टाक्षराणि माहानामनानि पदानि तेषां याव
द्भिः संपद्येत तावंति शंसेन्नेतराण्याद्रियेतांऽथार्धर्चशो विहरंस्ताश्चैवैकपदाः शंसेत्तानि चै
वाष्टाक्षराणि माहानामनानि पदान्यथ ऋक्शो विहरंस्ताश्चैवैकपदाः शंसेत्तानि चैवाष्टा
क्षराणि माहानामनानि पदानि स यत्प्रथमं षडुलखिल्यानां सूक्तानि विहरति प्राणं च तद्वाचं
च विहरति यद्द्वितीयं चक्षुश्च तन्मनश्च विहरति यत्तृतीयं श्रोत्रं च तदात्मानं च विहरति तदुपा
प्तो विहारे काममुपाप्तो वज्रो वालखिल्यासूपाप्तो वाचः कूट एकपदायामुपाप्तः प्राणक्लृप्स्या
म विहृतानेव चतुर्थं प्रगाथां शंसति पशवो वै प्रगाथाः पशूनामवरुध्यै नात्रैकपदां व्यवद
ध्याद्यदत्रैकपदां व्यवदध्याद्वाचः कूटेन यजमानात्पशून्निर्हण्याद्यन्नं तत्र ब्रूयाद्वाचः कू
टेन यजमानात्पशून्निरवधीरपशुमेनमकरिति शश्वत्तथा स्यात्तस्मात्तत्रैकपदान्न व्य

वदध्याच्छेवानमेस्सूक्ते [illegible] पर्यस्यति स एव तयोर्विहारस्तदेतत्तौ बलायस्सर्पिर्वात्तिः शश्वं सस
हो वाच बुडिलाश्वतराश्विर्यजमाने पशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाउ मा मागमिष्यंतीति तस्मै ह यथा महद्
द्ध्यं ऋत्विग्भ्य एवं निनाय तदेतत्स्वर्ग्यं च स्वर्ग्यं च यशस्यं तस्मादेतच्छंसति ॥२४॥ दूरोहणं रोहति
तस्योक्तं ब्राह्मणमैंद्रं पशुकामस्य रोहेदैंद्रा वै पशव ऐंद्रं जागतं स्याज्जागता वै पशवस्तन्महा
सूक्तं स्याद्भूयिष्ठ एव तत्पशुषु यजमानं प्रतिष्ठापयति वरो रोहेत्तन्महासूक्तं च जागतं चैंद्रा
वरुणं प्रतिष्ठाकामस्य रोहेदेतद्देवता वा एषा होत्रैतत्प्रतिष्ठायैंद्रावरुणात देनत्स्वायामेव प्र
तिष्ठायामंततः प्रतिष्ठापयति यदैंद्रावरुणा २६ ॥ एषा ह वा अत्र निविन्निविदा वैकामा आ
प्यंते स यदैंद्रावरुणे रोहेत्सौपर्णे रोहेत्तदुपाप्त ऐंद्रावरुणे काममुपाप्तः सौपर्णे ॥२५॥ तदाहुः
संशंसेत्षष्ठेऽहन् ॥ न संशंसेदुत्तू इति ॥ संशंसेदित्याहुः कथमन्येष्वहःस्वसंशंसति कथम

ब्रा॰ष॰

त्र न संशंसेदिति स्थो खल्वाहुर्नैव संशंसेत्स्वर्गो वै लोकः षष्ठमहः समायी वै स्वर्गो लोकः कश्चि
द्वै स्वर्गे लोके समेतीति स यत्संशंसेत्समानं तत्कुर्यात्स्थ यन्न संशंसति ३॥ तत्स्वर्गस्य लोकस्य
रूपं तस्मान्न संशंसेद्यदेव न संशंसती ३॥ आत्मा वै स्तोत्रियः प्राणा वालखिल्याः स यत्सं

१७

शंसेदेताभ्यां देवताभ्यां यजमानस्य प्राणान्वीयाद्य एनं तत्र ब्रूयादेताभ्यां देवताभ्यां यज
मानस्य प्राणान्व्यगात्प्राण एनं हास्यतीति शश्वत्तथा स्यात्तस्मान्न संशंसेत्स यदा द्वैताऽ
शंसिषं वालखिल्या हैतत्पुरस्ताद्दूरोहणस्य संशंसातीतिनो एव तस्याद्व्यामिया त्तं यदि दर्प
एव विंदेदुपरिष्टाद्दूरोहणस्याऽपि बहूनि शतानि शंसेद्यस्योत त्कामा यत तथा कुर्यादत्रैव त

१७

दुपाप्तमैंद्रो वालखिल्यास्तासां द्वादशाक्षराणि पदानि तत्र सकाम उपाप्तो य एंद्राऽऽगतेऽ
थ दमैंद्रावरुणं सूक्तमैंद्रावरुणी परिधानीया तस्मान्न संशंसेत्तदा कुर्यथा वा वस्तोत्रमे

वंशास्त्रौ विहृता वालखिल्याः शस्यं तैर्विहृतां स्तोत्रा ३ म्॥ अविहृतां ३ इति॥ विहृतमि
ति ब्रूयादेकाक्षरेण द्वादशाक्षरमिति तदा कुर्यथा वाव शस्त्रमेवं काज्योतिस्त्रो देवताः
शस्यं तेऽग्निरिंद्रो वरुण इत्यथैंद्रावरुण्या यजति कथमग्निरनंतरित इति यो वा अ
ग्निः स वरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तं त्वमग्ने वरुणो जायसे यदिति तद्यदेवैंद्रावरुण्या
यजति तेनाग्निरनंतरितो नंतरितः॥२६॥ ॥इति षष्ठपंचिकायां चतुर्थोऽध्यायः॥ ॥
शिल्पानि शंसंति देवशिल्पान्येतेषां वै शिल्पानामनुकृतीह शिल्पमधिगम्यते हस्ती कं
सो वासो हिरण्यमश्वतरी रथः शिल्पं शिल्पं हास्मिन्नधिगम्यते य एवं वेद यदेव शिल्पानी ३॥
आत्मसंस्कृतिर्वाव शिल्पानि छंदोमयं वा एतैर्यजमान आत्मानं संस्कुरुते नाभानेदिष्ठं शंस
ति रेतो वै नाभानेदिष्ठो रेतस्तत्सिंचति तमनिरुक्तं शंसत्यनिरुक्तं वै रेतो गुहा योन्यां सिच्य

ब्रा॰ष॰

१८

तेसरेतोमिश्रोभवतिस्मयारेतःसंजग्मानोनिर्षिंचादितिरेतःसमृध्याएवतंसनाराशंसंशं
सतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंदधातितस्मादिमाःप्रजावदन्त्योजायंतेतंहै
केपुरस्तात्छंसंतिपुरस्तादायतनावागितिवदंतउपरिष्टादेकउपरिष्टादायतनावागितिवदं
तोमध्यएवशंसेन्मध्यायतनावाइयंवागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीववाइयं
वाक्तंहोतारेतोभूतंसिक्त्वामैत्रावरुणायसंप्रयछतितस्यत्वंप्राणान्कल्पयेति॥२७॥वाल
खिल्याःशंसतिप्राणावैवालखिल्याःप्राणानेवास्यतत्कल्पयतिताविहृताःशंसतिविहृ
तावाइमेप्राणाःप्राणेनापानोपानेनव्यानःसपदःप्रथमेसूक्तेविहरत्यर्द्धर्चशोद्वितीयेऽर्ध
र्चशस्तृतीयेसपच्छःप्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्वितीयेचक्षुश्चतन्मन
श्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितेहैकेसबृहतीर्सतोबृहतीर्वि

१८

व

हरंतितदुपास्तेविहारेकामेनित्तुप्रगाथाःकल्पंते१तिमर्त्यमिवविहरेत्तथावैप्रगाथाःकल्पंते
प्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिमर्त्यमेवविहरेद्यद्वेवातिमर्त्यार्मेत्र॥आत्मावैबृहतीप्रा
णाःसतोबृहतीसबृहतीमशंसीत्सआत्मानमथसतोबृहतींतेप्राणाअथबृहतीमथसतोबृह
तींतदात्मानंप्राणैःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्त्यमेवविहरेद्यद्वेवातिमर्त्याश्चिम्र॥आत्मावैबृह
तीपशवःसतोबृहतीसबृहतीमशंसीत्सआत्मानमथसतोबृहतींतेपशवोथबृहतीमथसतो
बृहतींतदात्मानंपशुभिःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्त्यमेववविहरेद्यद्वोत्तमेसूक्ते पर्य
स्यतिसएतयोर्विहारस्तस्यमैत्रावरुणःप्राणान्कल्पयित्वाब्राह्मणाछंसिनेसंप्रयछत्ये
तंत्वंप्रजनयेति॥२८॥सुकीर्त्तिंशंसतिदेवयोनिर्वैसुकीर्त्तिस्तद्यज्ञादेवयोन्यैयजमानंप्र
जनयतिवृषाकपिंशंसत्यात्मावैवृषाकपिरात्मानमेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नं

ब्रा॰प॰

१९

वैमृधं खलु वा एतदस्मै जातायान्नाद्यं प्रतिदधाति यथा कुमाराय स्तनं सपीतः क्षोभवति पंक्तोयं पुरु
षः पंचधा विहितो लोमानि त्वङ्मांसमस्थि मज्जा स यावानेव पुरुषस्तावंतं यजमानं संस्क
रोति तं आत्मणाछंसी जनयित्वाऽछावाकाय संप्रयच्छत्येतस्य त्वं प्रतिष्ठां कल्पयेति॥२९॥
एवयामरुतं शंसति प्रतिष्ठा वा एवयामरुत्प्रतिष्ठामेवास्य तत्कल्पयति तन्मूखमस्यन्नं वैमृ
खोऽन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधाति स जागतो वातिजागतो वा सर्वं वा इदं जागतं वातिजागतं वा
स उ मारुत आपो वै मरुत आपोन्नमभिपूर्वमेवास्मिंस्तदन्नाद्यं दधाति तान्येतानि सहचा
राणीत्याचक्षते नाभानेदिष्ठं वालखिल्या वृषाकपिमेवयामरुतं तानि सह वा शंसेत्सह वा
न शंसेद्यदेनानि नाना शंसेद्यथा पुरुषं वा रेतो वा विछिंद्यात्तादृक्तत्तस्मादेनानि सह वा
शंसेत्सह वा न शंसेत्सहबुलिल आश्वतर आश्विर्वैश्वजितो होतासन्नीक्षांचक्रे एषां वा

स

१९

एषां शिल्पानां विश्वजिति सांवत्सरिके द्वे मध्यंदिनमभिप्रत्येतोर्हैताहमित्थमेवयाम
रुतं शंसयानीति तद्ध तथा शंसयांचकार तद्ध तथा शस्यमाने गोऽश्वल आजगाम स होवा
च होतः कथा ते शस्त्रं विचक्रं प्लवत इति किं ह्यभूदित्येवयामरुदयमुत्तरतः शस्यत इति
स होवाचैंद्रो वै मध्यंदिनः कथेंद्रं मध्यंदिनान्निनीषसीति नेंद्रं मध्यंदिनान्निनीषामीति हो
वाच छंदस्त्विदममध्यंदिनसाच्यमयं जागतो वातिजागतो वा सर्वं वा इदं जागतं वातिजागतं
वा स उ मारुतो मैव शंसिष्टेति स होवाचारमाछावाकेत्यथ हास्मिन्ननुशासनमीषे स होवा
चैंद्रमेष विष्णुन्यंगं शंसत्वथ त्वमेतं होतरुपरिष्टाद्रौद्यां धाय्यायाः पुरस्तान्मारुतस्याप्यस्या
था इति तद्ध तथा शंसयांचकार तदिदमप्येतर्हि तथैव शस्यते॥३०॥ तदाहुर्यदस्मिन्विश्व
जित्यतिरात्र एवं षळहानि कल्पते यज्ञः कल्पते यजमानस्य प्रजातिः कथमत्र शस्त्रं एवं ना

ब्रा॰ष॰

२०

भानेदिष्ठो भवत्यथ मैत्रावरुणो वालखिल्याः शंसति ते प्राणा रेतो वा अग्रेऽथ प्राणा एवं ब्रा
ह्मणाच्छंस्यत्र शस्त एवं नाभानेदिष्ठो भवत्यथ वृषाकपिं शंसति स आत्मा रेतो वा अग्रेऽथात्मा
कथमत्र यजमानस्य प्रजातिः कथं प्राणा अविक्लृप्ता भवंतीति यजमानं ह वा एतेन सर्वे
ण यज्ञक्रतुना संस्कुर्वंति स यथा गर्भो योन्यामंतरेवं संभवं छेते न वै सकृदेवाग्रे सर्वः सं
भवत्येकैकं वा अंगं संभवतीति सर्वाणि चेत्समाने हन्यक्रियेरन्कल्पत एव यज्ञः कल्पते य
जमानस्य प्रजातिः स्थैतं होतेव यामरुतं तृतीयसवने शंसति तद्यास्य प्रतिष्ठा तस्यामेवैनं
तदंततः प्रतिष्ठापयति ॥ ३१ ॥ छंदसां वै षष्ठेनाह्नाप्तानां रसोऽत्यनेदत्तं प्रजापतिर्बिभेत्परा
ङ्यं छंदसां रसो लोकानत्येष्यतीति तं परस्ताच्छंदोभिः पर्यगृह्णान्नाराशंस्या गायत्र्या रैभ्या
त्रिष्टुभः पारिक्षित्या जगत्याः कारव्ययानुष्टुभस्तस्तु पुनश्छंदःसु रसमदधात्सरसैर्हास्य छं

तः संभव५

२०

दोभिरिष्टं भवति सरसैश्छंदोभिर्यज्ञं तनुते य एवं वेद नाराशंसीः शंसति प्रजा वै नरो वा
क् शंसः प्रजास्वेव तद्वाचं दधाति तस्मादिमाः प्रजा वदंत्यो जायंते य एवं वेद यदेव नाराशं
सीः ॥ रैभीः शंसति रेभंतो वै देवाश्च ऋषयश्च स्वर्गं लोकमायंस्तथैवैतद्यजमानाः रेभंत एव स्वर्गं
लोकं यंति ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं हि वृषाकपेस्तन्न्यायमेति तास्व
नन्यूंखयेन्नीवीव नर्दं तत्सहितासां न्यूंखो रैभीः शंसति रेभंतो वै देवाश्च ऋषयश्च स्व
र्गं लोकमायंस्तथैवैतद्यजमाना रेभंत एव स्वर्गं लोकं यंति ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषा
कपिं वार्षाकपं हि वृषाकपेस्तन्न्यायमेति तास्वनन्यूंखयेन्नीवीव नर्दं तत्सहिता सां न्यूं
खः पारिक्षितीः शंसत्यग्निर्वै परिक्षिदग्निर्हीमाः प्रजाः परिक्षेत्यग्निं हीमाः प्रजाः परि
क्षियंत्यग्नेरेव सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते य एवं वेद यदेव पारिक्षितीः ॥ संवत्स

रो वै परिक्षित्संवत्सरो ह्रीमाः प्रजाः परिक्षेतीति संवत्सरं ह्रीमाः प्रजाः परिक्षियंतीति संवत्सरस्यैव
सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते य एवं वेद ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं
हि वृषाकपेस्तन्न्यायमेतीति तास्कन न्यूंखयेन्नीवी व नर्दंस्तं हि तासां न्यूंखः कारव्याः शंस
ति देवा वै यत्किंच कल्याणं कर्मा कुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमानो यत्किंच क
ल्याणं कर्म कुर्वंति तत्कारव्याभिराप्नुवंति ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं हि वृषा
कपेस्तन्न्यायमेतीति तास्कन न्यूंखयेन्नीवी व नर्दंस्तं हि तासां न्यूंखो दिशां कॢप्तीः शंसति
दिश एव तत्कल्पयति ताः पंच शंसति पंच वा इमा दिशश्चतस्रस्तिरश्च्य एकोर्ध्वा तास्कन न्यूं
खयेन्नैवैवचनिनर्दन्नेदिमा दिशो न्यूंखयानीति ता अर्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव जन
कल्पाः शंसति प्रजा वै जनकल्पा दिश एव तत्कल्पयित्वा तास्क प्रजाः प्रतिष्ठापयति तास्कन

न्यूंखयेन्नैवैवचनिनर्दन्नेदिमाः प्रजा न्यूंखयानीति ता अर्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया ए
वेंद्रगाथाः शंसतींद्रगाथाभिर्वै देवा असुरानभिगायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानो
इंद्रगाथाभिरेवाप्रियं भ्रातृव्यमभिगायाथैनमतियंतीति ता अर्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया ए
व॥२१॥ एतशप्रलापं शंसत्येतशो ह वै मुनिरग्नेरायुर्ददर्श यज्ञस्यायातयाममिति हैक
आहुः सोब्रवीत्पुत्रान्पुत्रका अग्नेरायुरदर्शं तदभिलपिष्यामि यत्किंच वदामि तन्मे माप
रिगात इति स प्रत्यपद्यतैता अश्वा आप्लवंते प्रतीपं प्रातिसत्वनमिति तस्याभ्यग्निरैतशाय
न एत्याकालेभिहाय मुखमप्यगृह्णाददृपन्नः पितेति तं होवाचापेह्यलसोभूर्यो मे वाच
मवधीः शतायुं गामकरिष्यं सहस्रायुं पुरुषं पापिष्ठां ते प्रजां करोमि यो मेत्थमसक्था इति
तस्मादाहुरभ्यग्नय ऐतशायना और्वाणां पापिष्ठा इति तं हैकेभ्यग्निं संशंसति स न निषेधे

ब्रा॰ ष॰

२२

यावत्कामं शंसेत्येव ब्रूयादायुर्वा एतशप्रलाप आयुरेव तद्यजमानस्य प्रतारयति य ए
वं वेद यद्वैतशप्रलापाः ॥३॥ छन्दसां ह एष रसो यदेतशप्रलापश्छन्दःस्वेव तद्रसं दधाति सरसै
र्हास्य छन्दोभिरिष्टं भवति सरसैश्छन्दोभिर्यज्ञं तनुते य एवं वेद यद्वैतशप्रलापाः ॥३॥ अ
यातयाम्नी वा अक्षितिरेतशप्रलापो यातयामा मे यज्ञोऽसदक्षितिर्मे यज्ञोऽसदिति तं वा एतमे
तशप्रलापं शंसति पदावग्राहं यथानिविदं तस्योत्तमेन पदेन प्रणौति यथा निविदः प्रव
ल्हिकाः शंसति प्रवल्हिकाभिर्वै देवा असुरान्प्रवल्ह्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाः
प्रवल्हिकाभिरेवाप्रियं भ्रातृव्यं प्रवल्ह्याथैनमतियन्ति तासामर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया
एवाजिज्ञासेन्याः शंसत्याजिज्ञासेन्याभिर्वै देवा असुरानाज्ञायाथैनानत्यायंस्तथैवैत
द्यजमाना आजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियं भ्रातृव्यमाज्ञायाथैनमतियन्ति तासामर्धर्चशः शं

२२

सति प्रतिष्ठाया एव प्रतिराधं शंसति प्रतिराधेन वै देवा असुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायंस्तथै
वैतद्यजमानाः प्रतिराधेनैवाप्रियं भ्रातृव्यं प्रतिराध्याथैनमतियन्त्यतिवादं शंसत्यतिवादे
न वै देवा असुरानत्युद्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना अतिवादेनैवाप्रियं भ्रातृव्यमत्यु
द्याथैनमतियन्ति तमर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव ॥३३॥ देवनीथं शंसत्यादित्याश्च ह वा अं
गिरसश्च स्वर्गे लोकेऽस्पर्धन्त वयं पूर्व एष्यामो वयमिति ते हाङ्गिरसः पूर्वेद्युः श्वःसुत्यां स्वर्गस्य
लोकस्य ददृशुस्तेऽग्निं प्रजिघ्युरङ्गिरसां वा एकोऽग्निः परेह्यादित्येभ्यः श्वःसुत्यां स्वर्ग
स्य लोकस्य प्रब्रूहीति ते हादित्या अग्निमेव दृष्ट्वा सद्यःसुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुस्ता
नेत्याब्रवीच्छ्वःसुत्यां वः स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूम इति ते होचुरथ वयं तुभ्यं सद्यःसुत्यां स्व
र्गस्य लोकस्य प्रब्रूमस्त्वयैव वयं होत्रा स्वर्गं लोकमेष्याम इति स तथेत्युक्त्वा प्रत्युक्तः पुनरा

ब्रा·ष·

जगामतेहोचुः प्रावोचाम इति ॥ प्रावोचमिति होवाचाथो मे प्रति प्रावोचन्निति नो हि न प्रत्य
श्रास्म इति ॥ प्रतिवा अश्रौषमिति होवाच यत्रासावा एषोऽभ्येति यश्चार्त्विज्येन तं यः प्रतिरु
न्धे य एनाः स प्रतिरुन्धे तस्मान्न प्रत्यरौत्सीति यदि तस्माद्योपाङ्गिरसे यशे तास्माद्योपोदि या
त् ॥ यदित्वयाज्य स्वयमपोदितं तस्मात् ॥ ३४ ॥ ते हादित्यानंगिरसो याजयंस्तेभ्यो याजयज्ञ
इमां पृथिवीं पूर्णां दक्षिणां नाम ददुस्तानि यं प्रतिगृह्णीतात पत्तान्यहं जन्तसा सिंहा भूत्वा
विजृम्भती जनानचरत्तस्याः शोचत्या इमे प्रदराः प्रादीर्यन्त येस्या इमे प्रदराः समेवहे
वनतः पुरा तस्मादाहुर्नानिर्हृत दक्षिणां प्रतिगृह्णीयान्नेन्माशुचाविद्धाशुचाविध्या
दिति यदितेनां प्रतिगृह्णीयाद्दप्रियायैनां भ्रातृव्याय दद्यात्सराहैव भवन्तसथयोसो
तपतीर्यं ॥ एषोऽश्वः श्वेतो रूपं कृत्वाऽश्वाभिधान्यपिहितेनात्मना प्रतिक्रेचेम इमं वो

२३

२३

नयाम इति स एष देवनीथोऽनूच्यत आदित्या ह जरितरंगिरोभ्यो दक्षिणामनयन् ॥ तां ह जरि
तर्न प्रत्यायन्निति न हि तदिमां प्रत्यायंस्तामु ह जरितः प्रत्यायन्निति प्रहिते ते मुमार्यंस्तां ह
जरितर्न प्रत्यगृभ्णान्निति न हि तदिमां प्रत्यगृभ्णंस्तामु ह जरितः प्रत्यगृभ्णान्निति प्रति हि
ते मुमगृभ्णन्नहानेतसन्नविचेतनानीति नेषहवा अहानि विचेतयिता जह्ना नेतसन्न पुरोग
वास इति दक्षिणा वै यज्ञानां पुरोगवी यथा ह वा इदमनो पुरोगवं रिष्यत्येवं हैव यज्ञो दक्षिणे
रिष्यति तस्मादाहुर्दातव्यैव यज्ञे दक्षिणा भवत्यप्यल्पिकाप्युत श्वेत आशुपत्वा ॥ उतो पद्या
भिर्जविष्ठः ॥ उतेमाशु मानं पिपर्ति ॥ आदित्या रुद्रा वसवस्त्वेळते ॥ इदं राधः प्रतिगृभ्णीह्यं
गिर इति प्रतिगृह्णमेव तद्राध्य स एकन्निदं राध्यो बृहत्पृथु ॥ देवा ददत्वावरं ॥ तद्वो अस्तु सचेत
नं ॥ युष्मे अस्तु दिवे दिवे ॥ प्रत्येव गृभायतेति प्रत्येवेनमेतदज ग्रभैषंतं वा एतं देवनीथं शंसति

ब्रा॰ष॰

पदावग्राहं यथा निविदं तस्योत्तमेन पदेन प्रणौति यथा निविदः ॥२५॥ अभ्रतेछदः शंसति
भ्रतेछद्भिर्वै देवा असुरानुपासचंतेतिवपुङ्नोतेवमायमातिषो वै देवा असुराणां भ्र
तेछद्भिरेव भ्रतं छादयित्वाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना भ्रतेछद्भिरेवाप्रियस्य भ्रा
तृव्यस्य भ्रतं छादयित्वाथैनमतियंति ता अर्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एवाहनस्याः
शंसत्याहनस्याद्वै रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति ता दश शंस
ति दशाक्षरा विराळन्नं विराळन्नाद्रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधा
ति तान्यूंखयमसन्नं वै न्यूंखोऽन्नाद्रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधा
ति दधिक्राव्णो अकारिषमिति दाधिक्रीं शंसति देवपवित्रं वै दधिक्रा इदं वा इदं व्याहनस्यां
वाचमवादीत्तद्देवपवित्रेण वाचं पुनीते सानुष्टुब्भवति वाग्वा अनुष्टुप् तत्स्वेन छंदसा वाचं

अ

२४

पुनीते सुतासो मधुमत्तमा इति पावमानीः शंसति देवपवित्रं वै पावमान्य इदं वा इदं व्याहन
स्यां वाचमवादीत्तद्देवपवित्रेणैव वाचं पुनीते ता अनुष्टुभो भवंति वाग्वा अनुष्टुप् तत्स्वेनै
व छंदसा वाचं पुनीते ऽव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदितीन्द्राबार्हस्पत्यं तृचं शंसति विशो अदे
वीरभ्याचरंतीर्बृहस्पतिना युजेंद्रः ससाह इत्यसुरविशं ह वै देवानभ्युदाचार्य आसीत्तमिं
द्रो बृहस्पतिनैव युजासुर्यं वर्णमभिदासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमाना इंद्राबृहस्पतिभ्यामे
व युजा ऽसुर्यं वर्णमभिदासंतमपघ्नते तदाहुः संशंसेत् षष्ठेहा३न् ॥ न संशंसे३त् इति ॥
संशंसेदित्याहुः कथमन्येष्वहःसु संशंसति कथमत्र न संशंसेदित्यथो खल्वाहु
र्नैव संशंसेत्स्वर्गो वै लोकः षष्ठमहरसमायी वै स्वर्गो लोकः कश्चिद्वै स्वर्गे लोके समे
तीति स यत्संशंसेत्समानं तत्कुर्यादथ यन्न संशंसति ॥ तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं त

ब्रा॰ प॰

२५

नि

स्मान्न संशंसेद्यदेव न संशंसतीरुं॥ एतां वा अत्र ओक्थानि नाभानेदिष्ठो वालखिल्या वृषाक
पिरेवयामरुत्स्य तत्संशंसेदेवैव स एतेषु कामं राध्नुयादैंद्रो वृषाकपिः सर्वाणि छंदांस्यैतशप्र
लापस्तत्र स काममुपाप्तो य ऐंद्रे जागतेऽथो ऐंद्रो नाराशंस्यस्तस्मिन्नैंद्राबार्हस्पत्या परिधानी
या तस्मान्न संशंसेन्न संशंसेत्॥ २६॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिकायां पंचमोऽध्यायः॥
॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका समाप्ता॥ ॥श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु॥ ॥ ॥
॥अथातः पशोर्विभक्तिः॥ ॥देवा ह वै सर्वचरौ त्रीणि॥ देवा वै यज्ञमश्रो॥ आत्वाव
हं त्वष्टो॥ यः श्वः स्तोत्रियो दश॥ त्रिंशानि त्रीं सन्ति दश॥ देवा ह वा असाविदेवं क
स्तामिंद्रस्तदाकुर्यदस्मिन्षट्॥ ॥श्रीकालभैरवार्पणमस्तु॥ ॥शुभं भवतु॥
॥संवत् १८४४ कालयुक्तनामसंवत्सरे कार्तिक शुद्ध १३ त्रयोदशी तद्दिने भडकंब

२५

ब्रा॰ प॰

करोपनामक चिंतामणिदीक्षितेन काश्यां विश्वेश्वरसंनिधौ लिखितं स्वार्थपरोपका
रार्थं च॥ भडकंबकरोपनामक पांडुरंगदीक्षितस्येदं पुस्तकं॥ ॥अर्जितं भूरिकष्टे
न पुस्तकं लिखितं मया॥ हर्तुमिच्छति यः पापी तस्य वंशः क्षयो भवेत्॥ ॥१॥ ॥

२६

२६

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिः ओ३म्॥ ॥अथातः पशोर्विभक्तिस्तस्यविभागंवक्ष्यामो
हनूसजिह्वे प्रस्तोतुः श्येनंवक्ष उद्गातुः कंठः काकुद्रः प्रतिहर्तुर्दक्षिणा श्रोणिर्होतुः सव्या
ब्रह्मणो दक्षिणंसक्थि मैत्रावरुणस्य सव्यं ब्राह्मणाच्छंसिनो दक्षिणंपार्श्वं सांसमध्वर्योः स
व्यमुपगातॄणां सव्योंसः प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणं दोर्नेष्टुः सव्यं पोतुर्दक्षिणउरुरछावाकस्य
सव्य आग्नीध्रस्य दक्षिणो बाहुरात्रेयस्य सव्यः सदस्यस्य सदंचानूकंच गृहपतेर्दक्षिणौ पा
दौ गृहपतेर्व्रतप्रदस्य सव्यौ पादौ गृहपतेर्भार्यायै व्रतप्रदस्यौष्ठ एनयोः साधारणो भवति तंग
हपतिरेवप्रश्नीयाज्जाघनींपत्नीभ्यो हरंति तांब्राह्मणाय दद्युः स्कंध्याश्च मणिकास्तिस्रश्च की
कसा ग्रावस्तुतस्तिस्रश्चैव कीकसा अर्द्धंचवैकर्त्तस्योन्नेतुरर्द्धंचैव वैकर्त्तस्य क्लोमा च शमितु
स्तद्ब्राह्मणाय दद्याद्यद्यब्राह्मणः स्याच्छिरः सुब्रह्मण्यायै यः श्वः सुत्यां प्राह तस्याजिनमिळा

सर्वेषांहोतुर्वा ता वा एताः षट्त्रिंशतमेकपदा यज्ञंवहंति षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती बार्हताः स्व
र्गालोकाः प्राणांश्चैव तत्स्वर्गांश्च लोकानाप्नुवंति प्राणेषु चैव तत्स्वर्गेषु च लोकेषु प्रतितिष्ठंतो
यंति स एष स्वर्ग्यः पशुर्य एनमेवंविभजंत्यथ येतोन्यथा तद्यथा सेलगा वा पापकृतो वा पशुंवि
मथ्नीरंस्तादृक्तत्तां वा एतां पशोर्विभक्तिं श्रौत ऋषिर्देवभागो विदांचकार तामु हाप्रोच्यैवास्मा
ल्लोकादुच्चक्राम तामु ह गिरिजाय बाभ्रव्यायामनुष्यः प्रोवाच ततो हैनामेतदर्वाङ्मनुष्या अधी
यतेधीयते॥१॥ ॥इति सप्तमपंचिकायां प्रथमोध्यायः॥ ॥तदाहुर्यस्याहिताग्निरुपवस
थेम्रियेत कथमस्य यज्ञः स्यादिति नैनं याजयेदित्याहुरनभिप्राप्तो हि यज्ञं भवतीति तदाहुर्यस्या
हिताग्निरधिश्रिते ग्निहोत्रे सान्नाय्ये वा हविष्षु वा म्रियेत का तत्र प्रायश्चित्तिरित्यत्रैवैनान्य
नुपर्यादध्याद्यथा सर्वाणि संदह्येरन्त्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याहिताग्निरासन्नेषु हविष्षु

म्रियेत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति याभ्य एव तानि देवताभ्यो हवींषि गृहीतानि भवंति ताभ्यः स्वा
हेत्येवैनान्याहवनीये सर्वं कुर्वंति जुहुयात्ता तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य आहिताग्निः प्रवसन्
म्रियेत कथमस्याग्निहोत्रं स्यादित्यभिवान्यवत्सायाः पयसा जुहुयादन्यदिवैतत्पयो यद
भिवान्यवत्साया अन्यदिवैतदग्निहोत्रं यत्प्रेतस्यापि वा यत एव कुतश्च पयसा जुहुयुरथाप्या
हुरेवमेवैनानजस्रान् जुहुतईध्मीरन्ना शरीराणामाहर्त्तोरिति यदि शरीराणि न विद्येरन्पर्ण
शरः षष्टिस्त्रीणि च शतान्याहृत्य तेषां पुरुषरूपकमिव कृत्वा तस्मिंस्तां मार्तिं कुर्युरथैनांछ
रीरैराहृतैः संस्पर्शयेद्विरसयेयुरधस्ताद्रातं कायेसक्थिनी द्विपंचाशेच विंशे चोरू द्विपंच
विंशे शेषं तु शिरस्युपरिदध्यात्ता तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥ तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपाव
सृष्टा दुह्यमानोपविशेत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति तामभिमंत्रयेत यस्माद्भीषा निषी

दसि ततो नो अभयं कृधि ॥ पशून्नः सर्वान्गोपाय नमो रुद्राय मीढुष इति तामुत्थापयेदुद
स्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेति तथास्या उदपा
त्रमूधसि च मुखे चोपगृह्णीयादथैनां ब्राह्मणाय दद्यात्ता तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्या
ग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना वाश्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरित्यशनायां ह वा एषा यजमा
नस्य प्रतिख्याय वाश्यते तामन्नमप्यौ(?)येच्छांत्यै शांतिर्वा अन्नं सूयवसाद्भगवती हि भू
या इति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना स्पंदेत का तत्र प्रा
यश्चित्तिरिति सा यत्तत्र स्कंदयेत्तदभिमृश्य जपेद्यदद्य दुग्धं पृथिवीमसृप्त यदोषधीर
त्यसृपद्यदापः ॥ पयो गृहेषु पयो अघ्न्यायां पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीति तत्र यत्परि
शिष्टं स्यात्तेन जुहुयाद्यद्यल्लं होमाय स्याद्यद्यु वै सर्वं सिक्तं स्यादथान्यामाहूय तां दुग्ध्वा ते

श्रौ·सू·

नजुहुयादात्तेवश्रद्धयैव होतव्यं सा तत्र प्रायश्चित्तिः॥३॥ तदा कुर्यस्य सायं दुग्धं सान्नाय्यं दुष्ये
द्वापहरेद्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिति प्रातर्दुग्धं द्वैधं कृत्वा तस्यान्यतरां भक्तिमातच्य तेन य
जेत सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा कुर्यस्य प्रातर्दुग्धं सान्नाय्यं दुष्येद्वापहरेद्वा का तत्र प्रायश्चित्ति

२

रिन्द्रं वा माहेन्द्रं वा पुरोळाशं तस्य स्थाने निरुप्य तेन यजेत सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा कुर्यस्य
सर्वमेव सान्नाय्यं दुष्येद्वापहरेद्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिन्द्रं वा माहेन्द्रं वेति समानं सा तत्र प्रा
यश्चित्तिस्तदा कुर्यस्य सर्वाण्येव हवींषि दुष्येयुर्वापहरेयुर्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरित्याज्यस्यै
नानि यथादेवतं परिकल्प्य तयाज्य हविषेष्ट्या यजेताऽतोऽन्यामिष्टिमनुल्बणां तन्वीत य

२

ज्ञो यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः॥४॥ तदा कुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येत का तत्र प्राय
श्चित्तिरिति सर्वमेवैनत्स्रुच्यभिपर्यासिच्य प्राङुदेत्याहवनीये हेतां समिधमभ्यादध्यात्स्य

थोत्तरत आहवनीयस्योष्णं भस्म निरूह्य जुहुयान्मनसा वा प्राजापत्यया वर्चा तद्धुतं चाहुतं
च स यद्येकस्मिन्नुन्नीते यदि द्वयोरेष एव कल्पस्तच्चेद्व्यपनयितुं न शक्नुयान्निष्षिच्यैतद्धुतम
हुतमभिपर्यासिच्य तस्य यथोन्नीती स्यात्तथा जुहुयात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा कुर्यस्याग्निहो
त्रमधिश्रितं स्कन्दति वा विष्यन्दते वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिति तदद्भिरुपनिनयेच्छान्त्यै शान्तिर्वा
आपोऽथैनद्दक्षिणेन पाणिनाऽभिमृश्य जपति दिवं तृतीयं देवान्यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्टं
तरिक्षं तृतीयं पितॄन्यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्ट पृथिवीं तृतीयं मनुष्यान्यज्ञो गात्ततो मा द्रवि
णमाष्ट ययोरोजसा स्कभिता रजांसीति वैष्णुवारुणीमृचं जपति विष्णुर्वै यज्ञस्य दुरिष्टं पाति व
रुणः स्विष्टं तयोरुभयोरेव शान्त्यै सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा कुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितं प्राङुदा
यन्स्खलते वापि वा भ्रंशते का तत्र प्रायश्चित्तिरिति स यद्युपनिवर्तयेत्स्वर्गाल्लोकाद्यजमा

श्रौ·स·

४

नमावर्त्तयेद्यत्रैवास्मा उपविष्टायैतमग्निहोत्रपरीशेषमाहरेयुस्तस्य यथोन्नीती स्यात्तथा जु
हुयात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुरथ यदि स्रुग्भिद्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति यद्यन्यां स्रुचमा
हृत्य जुहुयादथैतां स्रुचं भिन्नामाहवनीयेऽभ्यादध्यात्प्राग्दण्डां प्रत्यक्पुष्करां सा तत्र प्राय
श्चित्तिस्तदाहुर्यस्याहवनीयेऽग्निर्विद्येताऽथ गार्हपत्य उपशाम्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति
स यदि प्राञ्चमुद्धरेदायतनाच्यवेत यत्प्रत्यञ्चमसुरवद्यज्ञं तन्वीत यन्मन्थेद्भ्रातृव्यं यजमान
स्य जनयेद्यदनुगमयेत्प्राणो यजमानं जह्यात्सर्वमेवैनं सहभस्मानं समोप्य गार्हपत्यायत
ने निधायाऽथ प्राञ्चमाहवनीयमुद्धरेत्सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥५॥ तदाहुर्यस्याग्नावग्निमु
द्धरेयुः का तत्र प्रायश्चित्तिरिति स यद्यनुपश्येदुद्धृत्य पूर्वमपरं निदध्याद्यद्यनानुपश्येत्
सोऽग्नयेऽग्निवतेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निनाग्निः समिध्य

४

ते त्वं ह्यग्ने अग्निनेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नयेऽग्निवते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा
हुर्यस्य गार्हपत्याहवनीयौ मिथः संसृज्येयातां का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये वीतयेऽष्टाक
पालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतय इत्याहुतिं वा
हवनीये जुहुयादग्नये वीतये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य सर्व एवाग्नयो मिथः सं
सृज्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये विविचयेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवा
क्ये स्वर्णवस्तोरुषसामरोचि त्वामग्ने मानुषीरीळते विशाड्दूत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये वि
विचये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयो न्यैरग्निभिः संसृज्येरन् का तत्र प्रायश्चि
त्तिरिति सोऽग्नये क्षामवतेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अक्रन्ददग्निः स्तनय
न्निव द्यौर् धामथानः पितरः परासइत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये क्षामवते स्वाहेति

स्यात्तत्र प्रायश्चित्तिः॥६॥ तदाहुर्यस्याग्नयो ग्राम्येणाग्निना संदह्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरि
ति सोऽग्नये संवर्गायाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये कुवित्सु नो गविष्टये
माने अस्मिन्महाधन इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये संवर्गाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चि
त्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयो दिव्येनाग्निना संसृज्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेऽप्सुमतेऽष्टा
कपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अप्स्वग्ने सधिष्टव मयो दधे मेधिरः पूतदक्ष इत्या
हुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नयेऽप्सुमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयः शवाग्नि
ना संसृज्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये शुचयेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्या
नुवाक्ये अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तवेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये शुचये स्वा
हेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नय आरण्येनाग्निना संदह्येरन् का तत्र प्रायश्चित्ति

रिति स एवारोपयेदरणी वोल्मुकं वा मोक्षयेद्यद्याहवनीयाद्यदि गार्हपत्याद्यदि न शक्नुयात्सो
ग्नये संवर्गायाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्योक्ते याज्यानुवाक्ये आहुतिं वाहवनीये जुहुया
दग्नये संवर्गाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिः॥७॥ तदाहुर्य आहिताग्निरुपवसथेऽश्रु कुर्वीत का
तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये व्रतभृतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये त्वमग्ने व्र
तभृच्छुचिर्व्रतानि बिभ्रद्धूत पाश्चदब्ध इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये व्रतभृते स्वाहेति सा
तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य आहिताग्निरुपवसथे व्रतं समापद्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्न
ये व्रतपतयेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये त्वमग्ने व्रतपा असि यद्वो वयं प्र
मिनाम व्रतानीत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये व्रतपतये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्त
दाहुर्य आहिताग्निरमावास्यां पौर्णमासीं वातीयात्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये पथिकृते

श्री·स·

६

ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवेत्थाहिवेधोअध्वनआदेवानामपिपंथामग
न्मेत्याकूतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपथिकृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाकुर्यस्यसर्वएवा
ग्नयउपशाम्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेतपस्वतेजनद्वतेपावकवतेष्टाकपालंपुरोळा
शंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येआयाहितपसाजनेष्वानोयाहितपसाजनेष्वित्याकूतिंवाहवनीये
जुहुयादग्नयेतपस्वतेजनद्वतेपावकवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः॥८॥तदाकुर्यआहिता
ग्निराग्रयणेनानिष्ट्वानवान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेवैश्वानरायद्वाद
शकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवैश्वानरोअजीजनत्पृष्टोदिविपृष्टोअग्निः
पृथिव्यामित्याकूतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेवैश्वानरायस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्ति
स्तदाकुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोश्विभ्यांद्विकपालं

६

पुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअश्विनावर्तिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याकू
तिंवाहवनीयेजुहुयादश्विभ्यांस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाकुर्यआहिताग्निर्यदिप
वित्रंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेपवित्रवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्यया
ज्यानुवाक्येपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदइत्याकूतिंवाहवनीये
जुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाकुर्यआहिताग्निर्यदिहिरण्यं
नश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्यया
ज्यानुवाक्येहिरण्यकेशोरजसोविसारआतेसुपर्णाअमिनंतँएवैरित्याकूतिंवाहव
नीयेजुहुयादग्नयेहिरण्यवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाकुर्यआहिताग्निर्यदिप्रा
तरस्नातोग्निहोत्रंजुहुयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेवरुणायाष्टाकपालंपुरोळा

श्रौ॰ स॰

८

नी

शं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्स त्वं नो अग्ने अवमो भवोती साहु
तिं वाहवनीये जुहुयादग्नये वरुणाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा कुर्य आहिता
ग्निर्यदि स तकान्नं प्राश्नीयात्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये तंतुमते ष्टाकपालं पुरो
डाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहि त्यक्षानहो नह्यत नोत सो
म्या इत्साहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये तंतुमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा कुर्य आ
हिताग्निर्जीवेम्न तरा हं श्रुत्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये सुरभिमते ष्टाकपालं
पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्दधिक्राव्णो अकार्षं वी
तिं नो अद्येत्साहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये सुरभिमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्ति
स्तदा कुर्य आहिताग्निर्यस्य भार्या गौर्वा यमौ जनयेत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्न

८

ये मरुत्वते त्रयोदशकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि क्षये
रात्रिवेदच्चरमा अहे वेत्साहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये मरुत्वते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चि
त्तिस्तदा कुरपत्नीकोऽप्यग्निहोत्रमाहरे३द्नाहरे३दिति ॥ आहरेदित्साहुर्यदि नाहरे
दनद्धा पुरुषः कोनद्धा पुरुष इति न देवान्न पितॄन्न मनुष्यानिति तस्मादपत्नीकोऽप्यग्नि
होत्रमाहरेत्तदेषाभि यज्ञगाथा गीयते ॥ यजेत सौत्रामण्यामपत्नीकोऽप्यसोमपः ॥ मा
तापितृभ्यामनृणार्थाद्यजेतेति वचनाच्छ्रुतिरिति तस्मात्सोमं याजयेत् ॥ २ ॥ तदाहुर्वा चा
पत्नीकोऽग्निहोत्रं कथमेव जुहोतीति विद्वेषे मृता पत्नी नष्टा वाग्निहोत्रं कथमग्निहोत्रं
जुहोति पुत्रान्पौत्रान्नप्तॄनित्साहुरस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्चास्मिन्लोके यं स्वर्गे स्वर्गेण स्व
र्गं लोकमारोहेत्यमुष्येव लोकस्य संततिं धारयति यस्यैषां पत्नी नैच्छेत्तस्मादपत्नीकस्या

रु

ब्रा·स·

धान्नं कुर्वीत पत्नी कोऽग्निहोत्रं कथमग्निहोत्रं जुहोति श्रद्धा पत्नी सत्यं यजमानः श्रद्धा स
त्यं तदित्युत्तमं मिथुनं श्रद्धया सत्येन मिथुनेन स्वर्गांल्लोकान्जयतीति ॥१०॥ तदाहुर्यद्दर्श
पूर्णमासयोरुपवसति न ह वा अव्रतस्य देवा हविरश्नंति तस्मादुपवसत्युत मे देवा हविर
श्नीयुरिति पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदिति पैंग्यमुत्तरामिति कौषीतकं या पूर्वा पौर्णमासी सा
नुमतिर्योत्तरा सा राका या पूर्वामावास्या सा सिनीवाली योत्तरा सा कुहूर्यां पर्यस्तमियादभ्यु
दियादिति सा तिथिः पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदनिर्ज्ञाय पुरस्तादमावास्यायां चंद्रमसं यदु
पैति यद्यजते तेन सोमं क्रीणंति तेनोत्तरामुत्तरामुपवसेदुत्तराणि ह वै सोमो यज्ञे तत्सोमम
नु दैवतमेतद्वै देव सोमं यच्चंद्रमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥११॥ तदाहुर्यस्याग्निमनुद्धृ
तमादित्योऽभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वा प्रणीतो वा प्राग्घोमादुपशाम्येत्का तत्र प्रायश्चित्ति

ऊ

८

८

रिति हिरण्यं पुरस्कृत्य सायमुद्धरेज्ज्योतिर्वै शुक्रं हिरण्यं ज्योतिः शुक्रमसौ तद्देवतं ज्यो
तिः शुक्रं पश्यन्नुद्धरतीति रजतमंतर्धाय प्रातरुद्धरेद्रात्रिरूपं पुरा संभेदाच्छायानामा
हवनीयमुद्धरेन्मृत्युर्वै तमश्छाया तेनैव तज्ज्योतिषा मृत्युं तमश्छायां तरति सा तत्र प्रा
यश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य गार्हपत्याहवनीयावंतरेणानो वा रथो वा श्वा वा प्रतिपद्येत का तत्र
प्रायश्चित्तिरिति नैनन्मनसि कुर्यादित्याहुरात्मन्यस्य हिता भवंतीति तद्यन्मनसि कुर्वी
त गार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारां हरेत्तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीत्याहवनीयात्सा तत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुः कथमग्नीनन्वादधानोऽन्वाहार्यपचनमाहरेयुः ॥ नाहरेयुरि
ति ॥ आहरेयेदित्याहुः प्राणान्वा एषोऽभ्यात्मं धत्ते योऽग्नीनाधत्ते तेषामेषोऽन्नादतमो भवति
यदन्वाहार्यपचनस्तस्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यग्नयेऽन्नादायान्नपतये स्वाहेत्यन्नादो हान्नप

ब्रा॰स॰

९

तिर्भवत्यश्नुते प्रजयान्नाद्यमेवं वेदांतरेण गार्हपत्याहवनीयौ होष्यन्त्संचरेत्तैतेन हवा एनं सं
चरमाणमग्नयो विदुरयमस्मासु होष्यतीत्येतेन हवा अस्य संचरमाणस्य गार्हपत्याहवनी
यौ पाप्मानमपहतः सोपहतपाप्मोर्ध्वः स्वर्गलोकमेतीति वै ब्राह्मणमुदाहरंति तदाहुः कथम
मग्नीन्नावत्त्यन्नुपतिष्ठेत प्रोष्य वा प्रत्येत्याहरहर्वैतितूष्णीमित्याहुः तूष्णीं वै श्रेयसश्चाकां
क्षंते थाप्याहुरहरहर्वा एते यजमानस्याश्रद्धयो द्वासनात्स्वस्त्यावना द्विष्यतितानुपतिष्ठे
तेवाऽभयं वोभयं मेस्त्विरत्यभयं हैवास्मै भवत्यभयं हैवास्मै भवति॥१२॥११॥ ॥इतिसप्त
मपंचिकायां द्वितीयोध्यायः॥ ॥हरिश्चंद्रो हवै वैधस ऐक्ष्वाको राजापुत्र आस तस्य ह शतं जा
या बभूवुस्तासु पुत्रन्नलेभे तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः स ह नारदं पप्रच्छ यन्विमं पुत्रमिच्छं
ति ये विजानंति ये च न॥ किंस्वित्पुत्रेण विंदते तन्म आचक्ष्व नारदेति स एकया पृष्टो दशभिः प्र

६

त्युवाच॥ ऋणमस्मिन्संनयत्यमृतत्वं च गच्छति॥ पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखं॥
यावंतः पृथिव्यां भोगा यावंतो जातवेदसि॥ यावंतो अप्सु प्राणिनां भूयान्पुत्रे पितुस्ततः॥ शश्व
त्पुत्रेण पितरोत्यायन्बहुलं तमः॥ आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यतितारिणी॥ किंनु मलं किं
मजिनं किमु श्मश्रूणि किं तपः॥ पुत्रं ब्रह्माण इच्छध्वं स वै लोकोवदावदः॥ अन्नं ह प्राणः शरणं
ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः॥ सखा ह जाया कृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योम
न्॥ पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरं॥ तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते॥ त
ज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः॥ आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते॥ देवाश्चै
तामृषयश्च तेजः समभरन्महत्॥ देवा मनुष्यानब्रुवन्नेषा वो जननी पुनः॥ नापुत्रस्य लोको
स्तीति तत्सर्वे पशवो विदुः॥ तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहति॥ एष पंथा उरुगायः सु

श्री·स· रोवोयंपुत्रिणआक्रमंतेविशोकाः॥तंपश्यंतिपशवोवयांसिचतस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवं
तीतिहस्माआख्याय॥१३॥अथैनमुवाचवरुणंराजानमुपधावपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजा
इतितथेतिसवरुणंराजानमुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतितस्यहपुत्रोज
१० ज्ञेरोहितोनामतंहोवाचाजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशुर्निर्दशोभवत्य
थसमेध्योभवतिनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिसहनिर्दशआसतंहोवाचनिर्दशोन्व
भूद्यजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताजायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यजायं
तामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचाज्ञतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेति
सहोवाचयदावैपशोर्दंताःपद्यंतेऽथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपद्यंतामथत्वायजाइतितथे १०
तितस्यहदंताःपेदिरेतंहोवाचापत्सतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशो

र्दंताःपुनर्जायंतेऽथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपुनर्जायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदं
ताःपुनर्जज्ञिरेतंहोवाचाज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैक्षत्रियःसान्ना
हुकोभवत्यथसमेध्योभवतिसन्नाहंनुप्राप्नोत्वथत्वायजाइतितथेतिसहसन्नाहंप्रापतंहोवाच
सन्नाहंनुप्राप्नोद्यजस्वमानेनेतिसतथेत्युक्त्वापुत्रमामंत्रयामासततायंवैमह्यंत्वामददाद्धंत
त्वयाहमिमंयजाइतिसहनेत्युक्त्वाधनुरादायारण्यमपातस्थौससंवत्सरमरण्येचचार॥१४॥
अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहतस्यहोदरंजज्ञेतदुहरोहितःशुश्रावसोरण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रः
पुरुषरूपेणपर्येत्योवाच॥नानाश्रांतायश्रीरस्तीतिरोहितशुश्रुम॥पापोनृष[illegible]द्वरोजनइंद्र
इच्चरतःसखाचरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह॥द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोर
ण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच॥पुष्पिण्यौचरतोजंघेभूष्णुरात्माफलग्र

हि

ब्रा॰ स॰

११

हि॥ शेरेऽस्य सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताश्चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ तृतीयं संवत्सरमरण्ये चचार सोऽरण्याद्ग्राममेयाय तमिंद्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच॥ आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः॥ शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगश्चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ चतुर्थं संवत्सरमरण्ये चचार सोऽरण्याद्ग्राममेयाय तमिंद्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच॥ कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः॥ उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरंश्चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ पंचमं संवत्सरमरण्ये चचार सोऽरण्याद्ग्राममेयाय तमिंद्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच॥ चरन्वै मधु विंदति चरन्स्वादुमुदुंबरं॥ सूर्यस्य पश्य श्रेमाणं यो न तंद्रयते चरंश्चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ षष्ठं संवत्सरमरण्ये चचार सोऽजीगर्त्तं सौयवसिमृषिमशनया परीतमरण्य उपेयाय

११

तस्य ह त्रयः पुत्रा आसुः शुनःपुच्छः शुनःशेपः शुनोलांगूल इति तं होवाच ऋषेऽहं ते शतं ददाम्यहमेषामेकेनात्मानं निष्क्रीणा इति स ज्येष्ठं पुत्रं निगृह्णान उवाच न न्विममिति नो एवेममिति कनिष्ठं माता तौ ह मध्यमे संपादयांचक्रतुः शुनःशेपे तस्य ह शतं दत्वा स तमादाय सोऽरण्याद्ग्राममेयाय स पितरमेत्योवाच तत हंताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा इति स वरुणं राजानमुपससारानेन त्वा यजा इति तथेति भूयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति वरुण उवाच तस्मा एतं राजसूयं यज्ञक्रतुं प्रोवाच तमेतमभिषेचनीये पुरुषं पशुमालेभे॥ १५॥ तस्य ह विश्वामित्रो होतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठो ब्रह्मायास्य उद्गाता तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः स होवाचाजीगर्त्तः सौयवसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं नियोक्ष्यामीति तस्मा अपरं शतं ददुस्तं स निनियोज तस्मा उपाकृताय नियुक्ताय आप्रीताय पर्यग्निकृताय विशसितारं न विविदुः स होवाचाजीगर्त्तः सौयवसिर्मह्यमपरं

ऐ॰ ब्रा॰

शतं दत्ताऽहमेनं विशसिष्यामीति तस्मा अपरं शतं ददुः सोऽसिं निःशान एयायाऽथ ह शुनःशेप ई
क्षांचक्रे अमानुषमिव वै मा विशसिष्यंति हंताहं देवता उपधावामीति स प्रजापतिमेव प्रथमं देवता
नामुपससार कस्य नूनं कतमस्यामृतानामित्येतयर्चा तं प्रजापतिरुवाचाऽग्निर्वै देवानां ने

१२

दिष्ठस्तमेवोपधावेति सोऽग्निमुपससाराऽग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चा तमग्निरु
वाच सविता वै प्रसवानामीशे तमेवोपधावेति स सवितारमुपससाराभि त्वा देव सवितरित्येते
न तृचेन तं सवितोवाच वरुणाय वै राज्ञे नियुक्तोऽसि तमेवोपधावेति स वरुणं राजानमुपससा
राऽत उत्तराभिरेकत्रिंशता तं वरुण उवाचाऽग्निर्वै देवानां मुखं सुहृदयतमस्तं नु स्तुह्यथ त्वो

१२

त्स्रक्ष्याम इति सोऽग्निं तुष्टावाऽत उत्तराभिर्द्वाविंशत्या तमग्निरुवाच विश्वान्नु देवान्स्तुह्यथ त्वो
त्स्रक्ष्याम इति स विश्वान्देवांस्तुष्टाव नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इत्येतयर्चा तं विश्वे देवा ऊचुरिं

द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतमस्तं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति
स इंद्रं तुष्टाव यच्चिद्धि सत्य सोमपा इति चैतेन सूक्तेनोत्तरस्य च पंचदशभिस्तस्मा इंद्रः स्तूयमानः प्री
तो मनसा हिरण्यरथं ददौ तमेतया प्रतीयाय शश्वदिंद्र इति तमिंद्र उवाचाश्विनौ नु स्तुह्यथ त्वोत्स्र
क्ष्याम इति सोऽश्विनौ तुष्टावाऽत उत्तरेण तृचेन तमश्विनावूचतुरुषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति स उ
षसं तुष्टावाऽत उत्तरेण तृचेन तस्य ह स्म ऋच्यृच्युक्तायां वि पाशो मुमुचे कनीय ऐक्ष्वाकस्योदरं भवत्यु
त्तमस्यामेवर्च्युक्तायां वि पाशो मुमुचेऽगद ऐक्ष्वाक आस ॥१६॥ तमृत्विज ऊचुस्त्वमेव नोऽस्याह्नः सं
स्थामधिगच्छेत्यथ हैतं शुनःशेपोऽञ्जःसवं ददर्श तमेताभिश्चतसृभिरभिसुषाव यच्चिद्धि त्वं
गृहेगृह इत्यथैनं द्रोणकलशमभ्यववनिनायोच्छिष्टं चम्वोर्भरेत्येतयर्चाथ हास्मिन्नन्वारब्धे
पूर्वाभिश्चतसृभिः सस्वाहाकाराभिर्जुहवांचकाराथैनमवभृथमभ्यवनिनाय त्वं नो अग्ने

ब्रा·स·

वरुणस्यविद्वानिस्येताभ्यामथैनमतउर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्शेपंनि
दितंसहस्त्रादित्यथहशुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्त्तःसौयवसिर्ऋषेपु
१३ नर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वामित्रोदेवावाइमंमह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआस
तस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्त्तःसौयवसिस्त्वंवेहिविह्वयावहाइतिसहोवाचाजीगर्त्तः
सौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्त्तिःश्रुतःकविः।।ऋषेपैतामहात्तंतोर्मापगाःपुनरेहिमामि
तिसहोवाचशुनःशेपोदर्शुस्त्वाशासहस्तंनयच्छूद्रेष्वलप्सत।।गवांत्रीणिशतानित्वमवृणीथा
मदंगिरइतिसहोवाचाजीगर्त्तःसौयवसिस्तद्वैमातातततपतिपापंकर्म्मयाकृतं।।तदहंनिह्नुवे १३
तुभ्यंप्रतियंतुशतागवामितिसहोवाचशुनःशेपोयःसकृत्पापकंकुर्यात्कुर्यादेनत्ततोपरं।।ना
पागाःशौद्रान्न्यायादसंधेयंत्वयाकृतमित्यसंधेयमितिहविश्वामित्रउपपपादसहोवाचवि

श्वामित्रोभीमएवसौयवसिःशासेनविशीशासिषु।।अस्थान्मैतस्यपुत्रोभूर्ममैवोपेहिपुत्रता
मितिसहोवाचशुनःशेपःसवैयथानोज्ञपयाराजपुत्रतथावद।।यथैवांगिरसःसन्नुपेयान्तवपु
त्रतामितिसहोवाचविश्वामित्रोज्येष्ठोमेत्वंपुत्राणांस्यास्तवश्रेष्ठाप्रजास्यात्।।उपेयादैवंमेदायं
तेनवैत्वोपमंत्रयइतिसहोवाचशुनःशेपःसंज्ञानानेषुवैब्रूयात्सौहार्दायमेश्रियै।।यथाहंभरतऋ
षभोपेयांतवपुत्रतामित्यथहविश्वामित्रःपुत्रानामंत्रयामासमधुच्छंदाःशृणोतनऋषभोरेणु
रष्टकः।।येकेचभ्रातरस्थनास्मैज्यैष्ठ्यायकल्पध्वमिति।।१७।।तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्रा
आसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधुछंदसःपंचाशत्कनीयांसस्तद्येज्यायांसोनतेकुशलंमेनिरेता
जो ननुव्याजहारांतान्वःप्रजाभक्षीष्टेतितएतेंध्राःपुंड्राःशबराःपुलिंदामूतिबाइत्युदंत्याबहवोभवं
तिवैश्वामित्रादस्यूनांभूयिष्ठाःसहोवाचमधुछंदाःपंचाशतासार्द्धंयन्नःपितासंजानीतेतस्मिं

ब्रा॰स॰

स्तिष्ठामहे वयं॥ पुरस्त्वा सर्वे कुर्महे त्वामन्वंचो वयं स्मसीत्यथ ह विश्वामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तुष्टाव
ते वै पुत्राः पशुमंतो वीरवंतो भविष्यथ॥ ये मानं मेनुगृह्णंतो वीरवंतमकर्त्तमा॥ पुर एत्रा वीरवंतो
देवरातेन गाथिनाः॥ सर्वे राध्याः स्थ पुत्रा एष वः सद्विवाचनं॥ एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वि

१४

त॥ युष्मांश्च दायं म उपेता विद्यां यामु च विद्मसि॥ ते सम्यंचो वैश्वामित्राः सर्वे साकं सरातयः॥ देव
राताय तस्थिरे धृत्यै श्रैष्ठ्याय गाथिनाः॥ अधीयत देवरातो रिक्थयोरुभयोर्ऋषिः॥ जह्नूनां
चाधिपत्ये दैवे वेदे च गाथिनां॥ तदेतत्परऋक्शतगाथं शौनःशेपमाख्यानं तद्धोता राज्ञेभिषि
क्ताया चष्टे हिरण्यकशिपावासीन आचष्टे हिरण्यकशिपावासीनः प्रतिगृणाति यशो वै हिर
ण्यं यशसैवैनं तत्समर्द्धयत्योमित्यृचः प्रतिगर एवं तथेति गाथाया ओमिति वै दैवं तथेति मानु

२४

षं दैवेन चैवैनं तन्मानुषेण च पापादेनसः प्रमुंचति तस्माद्यो राजा विजिती स्यादप्ययजमान आ

ख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानं न हास्मिन्नल्पं चनैनः परिशिष्यते सहस्रमाख्यात्रे दद्याच्छ
तं प्रतिगरित्र एते चैवासने श्वेतश्चाश्वतरीरथो होतुः पुत्रकामा हाप्याख्यापयेरन्लभंते ह पुत्रान्ल
भंते ह पुत्रान्॥ १८॥ ६॥ ॥ इति सप्तमपंचिकायां तृतीयोध्यायः॥ ॥ प्रजापतिर्यज्ञमसृजत य

७

ज्ञं सृष्टमनु ब्रह्मक्षत्रे असृज्येतां ब्रह्मक्षत्रे अनु द्वय्यः प्रजा असृज्यंत हुतादश्चाहुतादश्च ब्रह्मैवा
नु हुतादः क्षत्रमन्वहुताद एता वै प्रजा हुतादो यद्ब्राह्मणा अथैता अहुतादो यद्राजन्यो वैश्यः शूद्र
स्ताभ्यो यज्ञ उदक्रामत्तं ब्रह्मक्षत्रे अन्वैतां यान्येव ब्रह्मण आयुधानि तैर्ब्रह्मान्वैद्यानि क्षत्रस्य
तैः क्षत्रमेतानि वै ब्रह्मण आयुधानि यद्यज्ञायुधान्यथैतानि क्षत्रस्यायुधानि यदश्वरथः क
वच इषुधन्व तं क्षत्रमनन्वाप्य न्यवर्त्तताायुधेभ्यो ह स्मास्य विजमानः पराङेव तस्थेवथैनं ब्रह्मान्वैत्त
माप्नोत्तमाप्त्वा परस्तान्निरुध्यातिष्ठत्स आप्तः परस्तान्निरुद्धस्तिष्ठन् ज्ञात्वा स्वान्यायुधानि ब्रह्मो

पावर्त्ततस्माद्धाप्येतर्हि यशो ब्रह्मण्येव ब्राह्मणेषु प्रतिष्ठितो यो येन क्षत्रमन्वागछत्तदब्रवीदुपमा
स्मिन्यज्ञे ह्वयस्वेति तं तथेत्यब्रवीत्तद्वै निधाय स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्म
भूत्वा यज्ञमुपावर्त्तस्वेति तथेति तत्क्षत्रं निधाय स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्र
ह्मभूत्वा यज्ञमुपावर्त्तत तस्माद्धाप्येतर्हि क्षत्रियो यजमानो निधायैव स्वान्यायुधानि ब्रह्मण ए
वायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमुपावर्त्तते ॥१९॥ अथातो देवयजनस्यैव याच्ञमस्त
दाहुर्यद्ब्राह्मणो राजन्यो वैश्यो दीक्षिष्यमाणः क्षत्रियं देवयजनं याचति कं क्षत्रियो याचेदिति
देवं क्षत्रं याचेदित्याहुरादित्यो वै देवं क्षत्रमादित्य एषां भूतानामधिपतिः स यदहर्दीक्षिष्य
माणो भवति तदहः पूर्वाह्ण एवोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठेतेदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं ॥ देव स
वितर्देवयजनं मे देहि देवयज्याया इति देवयजनं याचति स यत्तत्र याचित उत्तरां सर्पत्यों तथा

ददामीति हैवं तदाह तस्य ह न काचन रिष्टिर्भवति देवेन सवित्रा प्रसूतस्योत्तरोत्तरिणीं ह
श्रियमश्नुते ऽश्नुते ह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं य एवमुपस्थाय याचित्वा देवयजनमध्य
वसाय दीक्षते क्षत्रियः सन् ॥२०॥ अथात इष्टापूर्त्तस्यापरिज्यानिः क्षत्रियस्य यजमान
स्य स पुरस्ताद्दीक्षाया आकृतिं जुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीय इष्टापूर्त्तस्यापरिज्या
न्यै पुनर्न इंद्रो मघवा ददातु ॥ ब्रह्म पुनरिष्टं पूर्त्तं दात्स्वाहेत्यथानुबंध्यायै समिष्टयजुषा
मुपरिष्टात्पुनर्नो अग्निर्जातवेदा ददातु ॥ क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्त्तं दात्स्वाहेति सैषेष्टापूर्त्तस्या
परिज्यानिः क्षत्रियस्य यजमानस्य यदेते आकृती तस्मादेते होतव्ये ॥२१॥ तद्धु हस्माह सौ
जात आराळ्हिरजीतपुनर्वण्यं वा एतद्यदेते आकृती इति यथाह कामयेत तथैते कुर्याद्य इ
लो नु शासनं कुर्यादिती मे त्वेव जुहुयाद्ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्म मा क्षत्राद्गोपायतु ब्रह्मणे स्वाहेति त

ब्रा·स·

१६

त्तदितीदं॥ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रपद्यतेब्रह्मवैयज्ञोयज्ञादुहवाएषपुनर्जायतेयोदी
क्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्षत्राद्गोपा
येद्ब्रह्मणेस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंक्षत्राद्गोपायत्यथान्वंध्यायैसमिष्टयजुषा
मुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्रह्मणोगोपायतुक्षत्रायस्वाहेतितत्तदितीदं॥क्षत्रंवाएषप्रप
द्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतेक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्षत्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिक्षत्रंमाब्रह्मणोगोपायत्वि
त्याहयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपायेत्क्षत्रायस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपाय
तिसैषाप्रत्तिस्यैवापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेएवहोतव्ये
॥२२॥अथैंद्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतित्रैष्टुभश्छंदसापंचदशःस्तोमेनसोमोराज्येनरा
जन्योबंधुनासहदीक्षमाणएवब्राह्मणतामभ्युपैतियत्कृष्णाजिनमध्यूहतियद्दीक्षितव्र

१६

मा

तंचरतियदेनंब्राह्मणाअभिसंगच्छंतेतस्यहदीक्षमाणस्येंद्रएवेंद्रियमादत्तेत्रिष्टुब्वीर्यंपंच
दशःस्तोमआयुःसोमोराज्यंपितरोयशस्कीर्तिमन्योवाअयमस्मद्भवतिब्रह्मवाअयंभव
तिब्रह्मवाअयमुपावर्त्ततइतिवदंतःसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंहुत्वाहवनीयमुपतिष्ठेत
नेंद्राद्देवतायाएमिनात्रैष्टुभश्छंदसोनपंचदशात्स्तोमान्नसोमाद्राज्ञोनपित्र्याद्बंधोर्मामइं
द्रइंद्रियमादितमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशःस्तोमआयुर्मासोमोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिं
सहेंद्रियेणवीर्येणायुषाराज्येनयशसाबंधुनाग्निंदेवतामुपैमिगायत्रींछंदस्त्रिवृतंस्तोमं
सोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतितस्यहनेंद्रइंद्रियमादत्तेनत्रिष्टुब्वीर्यंनपंच
दशःस्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्कीर्तिंयएवमेतामाहुतिंहुत्वाहवनीयमुप
स्थायदीक्षतेक्षत्रियःसन्॥२३॥अथाग्नेयोवैदेवतयाक्षत्रियोदीक्षितोभवतिगायत्र

ब्रा॰स॰ छंदसा त्रिवृत्स्तोमेन ब्राह्मणो बंधुना स होदवस्यन्नेव क्षत्रियतामभ्युपैति तस्य होदवस्यतो
ऽग्निरेव तेज आदत्ते गायत्री वीर्यं त्रिवृत्स्तोम आयुर्ब्राह्मणा ब्रह्मयशस्कीर्त्तिमन्यो वा अयमस्म
द्भवति क्षत्रं वा अयं भवति क्षत्रं वा अयमुपावर्त्तत इति वदंतः सोन्नं वध्यायैस मिष्टयजुषामुप
१७ रिष्टाद्धुत्वाहुतिमाहवनीयमुपतिष्ठेत नाग्नेर्देवताया एमि न गायत्र्याश्छंदसो न त्रिवृतः स्तो
मान्न ब्रह्मणो बंधोर्मा मेग्निस्तेज आदित मा गायत्री वीर्यं मा त्रिवृत्स्तोम आयुर्मा ब्राह्मणा ब्रह्मय
शस्कीर्त्तिं सह तेजसा वीर्येणायुषा ब्रह्मणा यशसा कीर्त्त्येंद्रं देवतामुपैमि त्रिष्टुभं छंदः पंचदशं
स्तोमं सोमं राजानं क्षत्रं प्रपद्ये क्षत्रियो भवामि॥ देवाः पितरः पितरो देवा योऽस्मि स सन्यजे॥ स्वं
मद्ददमिष्टं स्वं पूर्त्तं स्वं श्रांतं स्वं हुतं॥ तस्य मेयमग्निरुपद्रष्टायं वायुरुपश्रोताऽसावादित्योऽनु १७
ख्यातेदमहं य एवास्मि सोऽस्मीति तस्य ह नाग्निस्तेज आदत्ते न गायत्री वीर्यं न त्रिवृत्स्तोम आयु

ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति

र्न ब्राह्मणा ब्रह्मयशस्कीर्त्तिर्य एवमेतामाकूतिं हुत्वाहवनीयमुपस्थायोदवस्यति क्षत्रियः सन्॥
॥२४॥ अथातो दीक्षाया आवेदनस्यैव तदाहुर्यद्ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षा
मावेदयंति कथं क्षत्रियस्यावेदयेदिति यथैवैतद्ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य दीक्षामावेदयंत्येवमेवैत
त्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेति तत्तदितीरं॥ निधाय वा एष स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवा
युधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमुपावर्त्तते तस्मात्तस्य पुरोहितस्यार्षेयेण दीक्षामावेदयेयुः
पुरोहितस्यार्षेयेण प्रवरं प्रवृणीरन्॥२५॥ अथातो यजमानभागस्यैव तदाहुः प्राश्नीयात्
क्षत्रियो यजमानभागा३म् न प्राश्नीया३दिति॥ यत्प्राश्नीयादहुतादं हुतं प्राश्यपापी
यान् भवति यन्न प्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञो वै यजमानभागः स ब्रह्मणे परिहृत्यः
पुरोहितायतनं वा एतत्क्षत्रियस्य यद्ब्रह्मार्द्धात्मो ह वा एष क्षत्रियस्य यत्पुरोहित उपार्हपरोक्षे

श्रा॰स॰

णो वा आशितं रूपमाप्नोति नास्य प्रत्यक्षं भक्षितो भवति यज्ञउ हवा एष प्रत्यक्षं यद्ब्रह्मा ब्रह्मणि
हि सर्वो यज्ञः प्रतिष्ठितो यज्ञे यजमानो यज्ञ एव तद्यज्ञमप्यत्यर्जति यथाप्स्वापो यथाग्नावग्निं
तद्वन्नातिरिच्यते तदेनं न हिनस्ति तस्मात्सब्रह्मणे परिहृत्योऽग्नौ हैके जुह्वति प्रजापतेर्विभा

१८

न्नाम लोकस्तस्मिंस्त्वा दधामि सह यजमानेनेत्याहेति तत्तथा न कुर्याद्यजमानो वै यज
मानभागो यजमानं ह सोऽग्नौ प्रवृणक्ति य एनं तत्र जुहुयाद्यजमानमग्नौ प्रावाक्षुरिः मास्या
ग्निः प्राणान्धक्ष्यति मरिष्यति यजमान इति शश्वत्तथा स्यात्तस्मात्तस्याशां नेयाद्रा
न्नेयात् ॥२६॥८॥ ॥इति सप्तमपंचिकायां चतुर्थोध्यायः॥ ॥विश्वंतरो ह सौषद्म
नः श्यापर्णान्परिचक्षाणो विश्यापर्णं यज्ञमाजह्रे तद्धानुबुध्य श्यापर्णास्तं यज्ञ
माजग्मुस्ते ह तदंतर्वेद्यासांचक्रिरे तान्ह दृष्ट्वोवाच पापस्य वा इमे कर्मणः कर्तार आ

१८

सते पूतायै वाचो वदितारो य श्यापर्णा इमानुत्थापयतेमे मेंतर्वेदि मासिषतेति तथेति तानुत्था
पयांचक्रुस्ते होत्थाप्यमाना रुरुविरे ये तेभ्यो भूतवीरेभ्यो ऽसितमृगाः कश्यपानां सोमपीथम
भिजिग्युः पारिक्षितस्य जनमेजयस्य विकश्यपे यज्ञे तैस्ते तत्र वीरवंत आसुः कस्वित्सोऽस्माका
स्ति वीरो य इमं सोमपीथमभिजेष्यतीत्ययमहमस्मि वो वीर इति होवाच रामो मार्गवेयो रामो
हास मार्गवेयोऽनूचानः श्यापर्णीयस्तेषां होत्तिष्ठतामुवाचैपि नु राजन्नित्थंविदं वेदेरुत्था
पयंतीति यस्त्वं कथं वेत्थ ब्रह्मबंधविति ॥२७॥ यत्रेंद्रं देवताः पर्यवृंजन्विश्वरूपं त्वाष्ट्रमभ्य
मंस्त वृत्रमस्तृत यतीन्सालावृकेभ्यः प्रादादरुर्मघानवधीद्बृहस्पतेः प्रत्यवधीदिति तत्रें
द्रः सोमपीथेन व्यार्ध्यतेंद्रस्यानु व्यृद्धिं क्षत्रं सोमपीथेन व्यार्ध्यतापींद्रः सोमपीथेऽभवत्त्व
ष्टुरामुष्य सोमं तद्व्यृद्धमेवाद्यापि क्षत्रं सोमपीथेन स य स्तं भक्षं विद्याद्यः क्षत्रं सोमपीथेन

स्य

ब्रा॰स॰ वा १२ श्य

व्यृद्धस्यये नक्षत्रं समृध्यते कथं तं वेदरु स्थापयंतीति वेत्थ ब्राह्मण त्वं तं भक्षा३म्॥ वेद हीति तं
वै नो ब्राह्मण ब्रूहीति तस्मा एवैते राजन्निति हो वाच॥२८॥ त्रयाणां भक्षाणामेकमाहरिष्यंति सो
मं वा दधि वापो वा स यदि सोमं ब्राह्मणानां स भक्षो ब्राह्मणांस्तेन भक्षेण जिन्विष्यसि ब्राह्मणक
ल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यत आदाय्यापाय्यावसायी यथाकामप्रयाप्यो यदा वै क्षत्रियाय पापं
भवति ब्राह्मणकल्पोस्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्माद्द्वितीयो वा तृतीयो वा ब्राह्मणतामभ्यु
पैतोः स ब्रह्मबंधवेन जिज्यूषितोऽथ यदि दधि वैश्यानां स भक्षो वैश्यांस्तेन भक्षेण जिन्विष्य
सि वैँ॰ कल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यतेऽन्यस्य बलिकृदन्यस्याद्यो यथाकामज्येयो यदा वै
क्षत्रियाय पापं भवति वैश्यकल्पोस्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्माद्द्वितीयो वा तृतीयो वा
वैश्यतामभ्युपैतोः स वैश्यतया जिज्यूषितोऽथ यद्यपः शूद्राणां स भक्षः शूद्रांस्तेन भक्षेण

१२

जिन्विष्यसि शूद्रकल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यतेऽन्यस्य प्रेष्यः कामोत्थाप्यो यथाकामवध्यो यदा
वै क्षत्रियाय पापं भवति शूद्रकल्पोस्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्माद्द्वितीयो वा तृतीयो वा शू
द्रतामभ्युपैतोः स शूद्रतया जिज्यूषितः॥२९॥ एते वै ते त्रयो भक्षा राजन्निति हो वाच येषामान्ना
न्नेयात्क्षत्रियो यजमानोऽथास्यैष स्वो भक्षो न्यग्रोधस्यावरोधाश्च फलानि चौदुंबराण्याश्व
त्थानि प्लाक्षाण्यभिषुणुयात्तानि भक्षयेत्सोस्य स्वो भक्षो यतो वा अधि देवा यज्ञेनेष्ट्वा स्वर्गं लोक
मायंस्तत्रैतांश्चमसान्युब्जंस्ते न्यग्रोधा अभवन्न्युब्जा इति हाप्येनानेतर्ह्याचक्षते कुरुक्षेत्रे ते ह
प्रथमजा न्यग्रोधानां तेभ्यो हान्ये धिजातास्ते यन्न्यंचो रोहंस्तस्मान्न्यङ्रोहति न्यग्रोहो न्यग्रोहो
वै नाम तं न्यग्रोहं संतं न्यग्रोध इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥३०॥ तेषां यश्चम
सानां रसोवाङैत्ते वरोधा अभवन्नथ य ऊर्ध्वस्तानि फलान्येष ह वाव क्षत्रियः स्वाद्भक्षान्नैति यो

ब्रा॰स॰

२०

न्यग्रोधस्यावरोधांश्च फलानि च भक्षयस्क पाह परोक्षेणैव सोमपीथमाप्नोति नास्य प्रत्यक्षं भ
क्षितो भवति परोक्षमिव ह वा एष सोमो राजा यन्न्यग्रोधः परोक्षमिवैष ब्रह्मणो रूपमुपनिगच्छति
यत्क्षत्रियः पुरोधयैव दीक्षयैव प्रवरेणैव क्षत्रं वा एतद्वनस्पतीनां यन्न्यग्रोधः क्षत्रं राजन्यो नि
तत इव ह्ययं क्षत्रियो राष्ट्रे वसन् भवति प्रतिष्ठित इव नितत इव न्यग्रोधोऽवरोधैर्भूम्यां प्रतिष्ठित
इव तद्यत्क्षत्रियो यजमानो न्यग्रोधस्यावरोधांश्च फलानि च भक्षयत्यात्मन्येव तत्क्षत्रं वनस्प
तीनां प्रतिष्ठापयति क्षत्र आत्मानं क्षत्रे ह वै स आत्मनि क्षत्रं वनस्पतीनां प्रतिष्ठापयति न्यग्रो
ध इवावरोधैर्भूम्यां प्रति राष्ट्रे तिष्ठत्युग्रं हास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं भक्षयति क्ष
त्रियो यजमानः ॥३१॥ अथ यदौदुम्बराण्यूर्जो वा एषोऽन्नाद्याद्वनस्पतिरजायत यदुदुम्बरो भौ
ज्यं वा एतद्वनस्पतीनामूर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यं भौज्यं च वनस्पतीनां क्षत्रे दधात्यथ यदाश्वत्था

२०

नि तेजसो वा एष वनस्पतिरजायत यदश्वत्थः साम्राज्यं वा एतद्वनस्पतीनां तेज एवास्मिंस्तत्सा
म्राज्यं च वनस्पतीनां क्षत्रे दधात्यथ यत्प्लाक्षाणि यशसो वा एष वनस्पतिरजायत यत्प्लक्षः स्वा
राज्यं च ह वा एतद्वैराज्यं च वनस्पतीनां यश एवास्मिंस्तत्स्वाराज्यं वैराज्यं च वनस्पतीनां क्षत्रे दधा
त्येतान्यस्य पुरस्तादुपक्लृप्तानि भवन्त्यथ सोमं राजानं क्रीणन्ति ते राज्ञ एवावृतोपवसथात् प्रतिवेशोऽश्व
रं त्वथोपवसथ्यमहरेतान्यध्वर्युः पुरस्तादुपकल्पयेताऽधिषवणं चर्माधिषवणे फलके द्रोण
कलशं दशापवित्रमद्रीन् पूतभृतं चाधवनीयं च स्थालीमुदञ्चनं चमसं च तद्यदेतद्राजानं प्रातर
भिषुण्वन्ति तदेनानि द्वेधा विगृह्णीयाद्दध्यन्यानि स्कन्नेयान्माध्यंदिनायान्यानि परिशिंष्यात् ॥
॥३२॥ तद्यत्रैतांश्चमसानुन्नयेयुस्तदेतं यजमानचमसमुन्नयेत्तस्मिन्द्वे दर्भतरुणके प्रास्ते स्या
तां तयोर्वषट्कृते तैः परिधि पूर्वं प्रास्येद्दधिक्राव्णो अकारिषमित्येतयर्चा सं स्वाहाकारयानु

नि

ब्रा॰ स॰

२१

वषट्कृते परमौंधिकाः श्रावस्तार्पं च कृष्टा इरिति तद्यत्रैतांश्चमसानाहरेयुस्तदेतं यजमानचमस
माहरेत्तान्यत्रोद्गृह्णीयुस्तदेनमुपोद्गृह्णीयात्तद्यदेनं होतोपह्वयेत यदा चमसं भक्षयेद्यथैनमे
तया भक्षयेद्यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यदिंद्रो अपिबच्छचीभिः ॥ इदं तदस्य मनसा शिवेन सो
मं राजानमिह भक्षयामीति शिवो ह वा अस्मा एष वानस्पत्यः शिवेन मनसा भक्षितो भवत्युग्रं
हास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमानः शंन एधि हृदे पीतः प्रण
आयुर्जीवसे सोम तारीरित्यात्मनः प्रत्यभिमर्श ईश्वरो ह वा एषो प्रत्यभिमृष्टो मनुष्यस्यायुः प्र
त्यवहर्त्तोरिनर्हन्मा भक्षयतीति तद्यदेतेनात्मानमभिमृशत्यायुरेव तत्प्रतिरत आप्यायस्व समे
तु ते सं ते पयांसि समु यंतु वाजा इति चमसमाप्याययत्यभिरूपाभ्यां यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धं ॥
॥ ३२ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसान्सादयेयुस्तदेतं यजमानचमसं सादयेत्तान्यत्र प्रकंपयेयुस्तदेनमनुप्र

२१

कंपयेद्यथैनमाहृतं भक्षयेन्नराशंसपीतस्य देव सोम ते मतिविद ऊमैः पितृभिर्भक्षितस्य भक्ष
यामीति प्रातःसवने नाराशंसो भक्ष ऊर्वैरिति माध्यंदिने काव्यैरिति तृतीयसवन ऊमा वै पितरः प्रा
तःसवन ऊर्वा माध्यंदिने काव्यास्तृतीयसवने तदेतत्पितॄनेवामृतान्सवनभाजः करोति सर्वे हि व
सोमप इति ह स्माह प्रियव्रतः सोमापौषः कश्च सवनभागित्यमृता ह वा अस्य पितरः सवनभाजो
भवंत्युग्रं हास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमानः समानमात्मनः
प्रत्यभिमर्शः समानमाप्यायनं चमसस्य प्रातःसवनस्यैवावृता प्रातःसवने चरेयुर्माध्यंदिनस्य
माध्यंदिने तृतीयसवनस्य तृतीयसवने तमेतमेव मेतं भक्षं प्रोवाच रामो मार्गवेयो विश्वंतराय सौ
षद्मनाय तस्मिन्होवाच प्रोक्ते सहस्रमु ह ब्राह्मण तुभ्यं दद्मः सश्यापर्ण उ मे यज्ञ इत्येतमु हैव प्रोवा
च तुरः कावषेयो जनमेजयाय पारिक्षितायैतमु हैव प्रोचतुः पर्वतनारदौ सोमकाय साहदेव्याय

ऐ॰ ब्रा॰ स॰

सहदेवायसार्ञ्जयायबभ्रवेदैवावृधायभीमायवैदर्भायनग्नजितेगांधारायैतमुहैवप्रोवाचाऽ
ग्निःसनश्रुतायारिंदमायक्रतुविदेजानकयएतमुहैवप्रोवाचवसिष्ठःसुदासेपैजवनायतेहते
सर्वएवमहज्जग्मुरेतंभक्षंभक्षयित्वासर्वेहैवमहाराजाआसुरादित्यइवहस्मश्रियांप्रतिष्ठितास्त

२२

पंतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहंतस्आदित्यइवहवैश्रियांप्रतिष्ठितस्तपतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलि
मावहत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानोयजमानः॥
॥३४॥८॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणेसप्तमपंचिकायांपंचमोध्यायः॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणेसप्त
मपंचिकासमाप्ता॥ ॥श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु॥ ॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥ ॥

२२

अथातःसूक्तनाराशंस्योरेव॥ ॥अथातःपन्नोरेकं॥ तदाकुर्यआहिताग्निरेकादश॥
हरिश्चंद्रःषट्॥प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥विश्वंतरोहाष्टौ॥अथातःपन्नोस्तदाकुर्यद्दर्शपूर्ण

ऐ॰ ब्रा॰ स॰

मासयोरथातइष्टाहूर्तस्यतेषांयश्चमसानांचत्वारि॥ ॥संवत्१८४४काळयुक्तनामसं
वत्सरेकार्तिकशुद्ध१३भृगुवासरेतद्दिनेभडकंबकरोपनामकचिंतामणिदीक्षितेनकाश्यां
विश्वेश्वरसंनिधौलिखितं॥स्वार्थपरोपकारार्थंच॥ ॥भडकंबकरपांडुरंगदीक्षितस्येदं
पुस्तकं॥अर्जितंभूरिकष्टेनपुस्तकंलिखितंमया॥हर्तुमिच्छतियःपापीतस्यवंशःक्षयोभ

२३

वेत्॥ ॥

श्री·स·

२२

॥इतिसप्तमपंचिकासमाप्त॥

श्री·स·

१

॥अथाष्टमपंचिकाप्रारंभः॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिःओ३म्॥ ॥अथातःस्तुतशस्त्रयोरेवैकाहिकंप्रातःसवनमेका
हिकंतृतीयसवनमेतेवैशांतेक्लृप्तेप्रतिष्ठितेसवनेयदेकाहिकेशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्या
अथोमाध्यंदिनःपवमानोयउभयसाम्नोबृहत्पृष्ठस्योभेहिसामनीक्रियेतेआत्वारथंयथोतयइ
दंवसोसुतमंधइतिराथंतरीप्रतिपद्राथंतरोनुचरःपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंपव
मानेवाअत्ररथंतरंकुर्वंतिबृहत्पृष्ठंसवीवधतायैतदिदंरथंतरंसुतमाभ्यांप्रतिपदनुचरा
भ्यामनुशंसत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्य
थ्यमसदित्यथान्नंवैरथंतरमन्नमेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयत्यथोयंवैपृथिवीरथंतरमियंखल
लुवैप्रतिष्ठाप्रतिष्ठामेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयतिसमानइंद्रनिहवोविभक्तःसोह्नामुह्नान्ब्राह्म
णस्पत्यउभयसाम्नोरूपमुभेहिसामनीक्रियेतेसमान्योधाय्याअविभक्तास्ताअह्नामैकाहिको

मरुत्वतीयःप्रगाथः॥१॥ जनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तमुग्रवत्सहस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंमं
ओजिष्ठइत्योजस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंबकुलाभिमानइत्यभिवद्भिभूत्यैरूपंतदेकादशर्चंभवत्ये
कादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्त
देनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्द्धयतितद्गौरिवीतंभवत्येतद्वैमरुत्वतीयंसमृद्धंयद्गौरिवी
तंतस्योक्तंब्राह्मणंत्वामिद्धिहवामहइतिबृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्द्
धयत्यथोक्षत्रंवैबृहदात्मायजमानस्यनिष्केवल्यंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवैनं
तत्समर्द्धयत्यथोज्यैष्ठ्यंवैबृहज्ज्यैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्द्धयत्यथोश्रैष्ठ्यंवैबृहच्छ्रैष्ठ्येनैवैनंतत्
समर्द्धयत्यभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरमनुरूपंकुर्वंत्ययंवैलोकोरथंतरमसौलोकोबृहदस्यवै
लोकस्यासौलोकोनुरूपोमुष्यलोकस्यायंलोकोनुरूपस्तद्यद्रथंतरमनुरूपंकुर्वंत्युभावेवत

ल्लोके यजमानाय संभोगिनौ कुर्वंस्तथो ब्रह्म वै रथंतरं क्षत्रं बृहद्ब्रह्मणि खलु वै क्षत्रं प्रतिष्ठितं क्षत्रे
ब्रह्माथो साम्न एव सयोनितायै यद्वा नेति धाय्यां तस्या उक्तं ब्राह्मणमुभयं भरण व ब्रह्मन इति सा
मत्र गाथमुभय साम्नो रूपमुभे हि साम्नी क्रियेते॥२॥ तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा इति सूक्तमभि
वदभिभूत्यै रूपमपाळ्हमुग्रं सहमानमाभिरिति सूक्तं वत्सहमानवत्तत्क्षत्रस्य रूपं तत्तं चदशार्चं भ
वति सोजो वा इंद्रियं वीर्यं पंचदश ओजः क्षत्रं वीर्यं राजन्यस्तदेनमोजसा क्षत्रेण वीर्येण समर्द्धयति
तद्भारद्वाजं भवति भारद्वाजं वै बृहदार्षेयेण स लोमे षह वा वक्षत्रियं यज्ञः समृद्धो यो बृहत्पृष्ठस्तस्मा
त्स एक क्षत्रियो यजेत बृहद्देवं तत्र पृष्ठं स्यात्तत्समृद्धं॥३॥ ऐकाहिका होत्रा एता वै ध्रुवाः क्लृप्ताः प्रति
ष्ठिता होत्रा यदैकाहिकाः ध्रुवत्यै क्लृप्त्यै प्रतिष्ठित्या अप्रच्युत्यै ताः सर्वरूपा भवंति सर्वसमृद्धाः सर्वरू
पताये सर्वसमृध्यै सर्वरूपाभिर्होत्राभिः सर्वसमृद्धाभिः सर्वान्कामानवाप्नवामेति तस्माद्यत्रकचै

काहाः स सर्वस्तोमास्त सर्वपृष्ठा ऐकाहिका एव तत्र होत्राः स्युस्तत्समृद्धं मुक्थ्य एवायं पंचदशः
स्यादित्याहुरोजो वा इंद्रियं वीर्यं पंचदश ओजः क्षत्रं वीर्यं राजन्यस्तदेनमोजसा क्षत्रेण वी
र्येण समर्द्धयति तस्य त्रिंशत्स्तुतशस्त्राणि भवंति त्रिंशदक्षरा वै विराड्विराळन्नाद्यं विराज्ये
वैनं तदन्नाद्ये प्रतिष्ठापयति तस्मात्तदुक्थ्यः पंचदशः स्यादित्याहुर्ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमः
स्याद्ब्रह्म वै स्तोमानां त्रिवृत्क्षत्रं पंचदशो ब्रह्म खलु वै क्षत्रात्पूर्वं ब्रह्म पुरस्तान्म उग्रं राष्ट्रम
व्यथ्यमसदिति विशः सप्तदशः शौद्रो वर्ण एकविंशो विशं चैवास्मै तच्छौद्रं च वर्णमनुवर्त्मा
नौ कुर्वंस्तथो तेजो वै स्तोमानां त्रिणवो वीर्यं पंचदशः प्रजातिः सप्तदशः प्रतिष्ठैकविंशस्तदेनं ते
जसा वीर्येण प्रजात्या प्रतिष्ठयांततः समर्द्धयति तस्माज्ज्योतिष्टोमः स्यात्तस्य चतुर्विंशानि
स्तुतशस्त्राणि भवंति चतुर्विंशत्यर्द्धमासो वै संवत्सरः संवत्सरे कृत्स्नमन्नाद्यं कृत्स्न एवैनं तद

ब्रा॰ अ॰

न्नाद्ये प्रतिष्ठापयति तस्माज्ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमः स्यादग्निष्टोमः स्यात्॥४॥ ॥इत्यैत
रेयब्राह्मणेऽष्टमपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः॥ ॥अथातः पुनरभिषेकस्यैव स्तूयते हवा
अस्य क्षत्रं यो दीक्षते क्षत्रियः सन्त्स यदावभृथादुदेत्यानूबंध्ययेष्ट्वोदवस्यत्यथैनमुदवसा

२

नीयायां संस्थितायां पुनरभिषिंचंति तस्यैते पुरस्तादेव संभारा उपक्लृप्ता भवंत्यौदुंबर्यासंदी
तस्यै प्रादेशमात्राः पादाः स्युररत्निमात्राणि शीर्षण्यानूच्यानि मौंजं विवयनं व्याघ्रचर्मा
स्तरणमौदुंबरश्चमस उदुंबरशाखा तस्मिन्नेतस्मिंश्चमसेऽष्टातयानि निषुतानि भवंति द
धि मधु सर्पिरातपवर्ष्या आपः शष्पाणि च तोक्मानि च सुरा दूर्वा तद्यैषा दक्षिणा स्फ्यवर्त्तनि

२

र्वेदेर्भवति तत्रैतां प्राचीमासंदीं प्रतिष्ठापयति तस्या अंतर्वेदि द्वौ पादौ भवतो बहिर्वेदि द्वावि
यं वै श्रीस्तस्या एतत्परिमितं रूपं यदंतर्वेद्यथैष भूमाऽपरिमितो यो बहिर्वेदि तद्यदस्या अंतर्वे

दि द्वौ पादौ भवतो बहिर्वेदि द्वावुभयोः कामयोरुपाप्त्यै यश्चांतर्वेदि यश्च बहिर्वेदि॥५॥ व्याघ्रचर्मणा
स्तृणात्युत्तरलोम्ना प्राचीनग्रीवेण क्षत्रं वा एतदारण्यानां पशूनां यद्व्याघ्रः क्षत्रं राजन्यः क्षत्रेणै
व तत्क्षत्रं समर्द्धयति तां पश्चात्प्राङुपविश्यावाच्याजानु दक्षिणमभिमंत्रयत उभाभ्यां पाणिभ्यामाल
भ्याग्निष्ट्वा गायत्र्या सयुक्छंदसारोहतु सवितोष्णिहा सोमोनुष्टुभा बृहस्पतिर्बृहत्या मित्रावरुणौ
पंक्त्येंद्रस्त्रिष्टुभा विश्वेदेवा जगत्या तानहमनु राज्याय साम्राज्याय भौज्याय स्वाराज्याय वैरा
ज्याय पारमेष्ठ्याय राज्याय माहाराज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामा
संदीमारोहेद्दक्षिणेनाग्रे जानुनाऽथ सव्येन तत्तदितीं॥ चतुरुत्तरैर्वै देवाश्छंदोभिः सयुग्भू
त्वैतां श्रियमारोहन्यस्यामेत एतर्हि प्रतिष्ठिता अग्निर्गायत्र्या सवितोष्णिहा सोमोनुष्टुभा बृह
स्पतिर्बृहत्या मित्रावरुणौ पंक्त्येंद्रस्त्रिष्टुभा विश्वेदेवा जगत्या त एते अभ्यनूच्यंते अग्नेर्गाय

श्री·अ·

४

त्यभवत्सयुग्वेतिकस्मैतेहवाअस्मैयोगक्षेमउत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेहप्रजानामैश्वर्य
माधिपत्यंयएवमेतामनुदेवताएतामासंदीमारोहतिक्षत्रियःसन्नथैनमभिषेक्ष्यन्नपांशांतिं
वाचयतिशिवेनमाचक्षुषापश्यतापःशिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमे॥सर्वाँअग्नीँरप्सुषदो
हुवेवोमयिवर्चोबलमोजोनिधत्तेतिनेत्तस्याभिषिषिचानस्याशांताआपोवीर्यंनिर्हणानिति॥
॥६॥अथैनमुदुंबरशाखामंतर्धायाभिषिंचतीमाआपःशिवतमाइमाःसर्वस्यभेषजीः॥इमा
राष्ट्रस्यवर्द्धनीरिमाराष्ट्रभृतोमृताः॥याभिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिःसोमंराजानंवरुणंयमंम
नुं॥ताभिरद्भिरभिषिंचामित्वामहंराज्ञांत्वमधिराजोभवेह॥महांतंत्वामहीनांसम्राजंचर्षणी
नांदेवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनदेवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोह
स्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि॥बलायश्रियेयशसेन्नाद्याय

४

भूरितियइच्छेदिममेवप्रत्यन्नमद्यादित्यथयइच्छेद्द्विपुरुषंभूर्भुवइत्यथयइच्छेत्त्रिपुरुषंवा
प्रतिमंवाभूर्भुवःस्वरितितद्धैकआहुःसर्वाप्तिर्वाएषायदेताव्याहृतयोऽतिसर्वेणहास्य
परस्मैकृतंभवतीतितमेतेनाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ता
भ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि॥बलायश्रियेयशसेन्नाद्यायेति
तदुपुनःपरिचक्षतेयदसर्वेणवाचोभिषिक्तोभवतीत्युवरोहतुपुरायुषःप्रैतोरितिहस्माहस
त्यकामोजाबालोयमेताभिर्व्याहृतिभिर्नाभिषिंचंतीतीश्वरोहसर्वमायुरेतोःसर्वमाप्नोद्वि
जयेनेतिहस्माहोद्दालकआरुणिर्यमेताभिर्व्याहृतिभिरभिषिंचंतीतितमेतेनैवाभिषिंचे
द्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रिये
णाभिषिंचामि॥बलायश्रियेयशसेन्नाद्यायभूर्भुवःस्वरित्यथैतानिहवैक्षत्रियाद्राजानाद्व्युत

ऐ॰ब्रा॰ ऽक्तानि भवंति ब्रह्मणस्तत्रेयुर्गनाद्यमपामोषधीनां रसो ब्रह्मवर्चसमिरापुष्टिः प्रजातिः क्षत्ररूपं
तद्थो अन्नस्य रस ओषधीनां क्षत्रं प्रतिष्ठा तद्यदेवामूपुरस्तादाकुतीर्जुहोति तदस्मिन्ब्रह्मक्षत्रे
दधाति॥७॥ अथ यदौदुंबर्यासंदी भवत्यौदुंबरश्चमस उदुंबरशाखोर्ग्वा अन्नाद्यमुदुंबर ऊर्ज
५ मेवास्मिंस्तदन्नाद्यं दधात्यथ यद्दधि मधु घृतं भवत्यपां स ओषधीनां रसोऽपामेवास्मिंस्तदो
षधीनां रसं दधात्यथ यदातपवर्ष्या आपो भवंति तेजश्च ह वै ब्रह्मवर्चसं चातपवर्ष्या आप
स्तेज एवास्मिंस्तद्ब्रह्मवर्चसं च दधात्यथ यच्छष्पाणि च तोक्मानि च भवंती रायेतत्पुष्ट्यै रूपम
थो प्रजात्या इरामेवास्मिंस्तत्पुष्टिं दधात्यथो प्रजातिमथ यत्सुरा भवति क्षत्ररूपं तद्थो अन्नस्य
रसः क्षत्ररूपमेवास्मिंस्तद्दधात्यथो अन्नस्य रसमथ यद्दूर्वा भवति क्षत्रं वा एतदोषधीनां य ५
द्दूर्वा क्षत्रं राजन्यो नितत इव हीह क्षत्रियो राष्ट्रे वसन्भवति प्रतिष्ठित इव नितते व दूर्वावरोधैर्भू

म्यां प्रतिष्ठितेव तद्यद्दूर्वा भवत्योषधीनामेवास्मिंस्तत्क्षत्रं दधात्यथो प्रतिष्ठामेतानि ह वै बाह्य
स्माद्दीजानाद्यु ऽक्तानि भवंति तान्येवास्मिंस्तद्दधाति तैरेवैनं तत्समर्द्धयत्यथास्मै सुराकंसं
हस्त आदधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया॥ इंद्राय पातवे सुत इत्यथास्यां
तिं वाचयति नाना हि वां देवहितं सदः कृतं मा संसृक्षाथां परमे व्योमनि॥ सुरा त्वमसि शुष्मि
णी सोम एष राजा मैनं हिंसिष्टं स्वां योनिमाविशंताविति सोमपीथस्य चैवैष सुरापीथस्य
च व्याहृतिः पीत्वा यं राति मन्येत तस्मा एनां प्रयच्छेत्तद्धि मित्रस्य रूपं मित्र एवैनां तदंततः प्र
तिष्ठापयति तथा हि मित्रे प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति य एवं वेद॥८॥ अथोदुंबरशाखामभिप्रत्य
वरोहत्यूर्ग्वा अन्नाद्यमुदुंबर ऊर्जमेव तदन्नाद्यमभिप्रत्यवरोहत्युपस्थ इवासीनो भूमौ पादौ प्र
तिष्ठाप्य प्रत्यवरोहमाह प्रतितिष्ठामि द्यावापृथिव्योः प्रतितिष्ठामि प्राणापानयोः प्रतितिष्ठा

ब्रा॰ अ॰

८

ह्यहोरात्रयोः प्रतितिष्ठाम्यन्नपानयोः प्रति ब्रह्मन्प्रतिक्षत्रे प्रत्येषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठामीत्यंत
तः सर्वेणात्मना प्रतितिष्ठति सर्वस्मिन्ह वा एतस्मिन्प्रतितिष्ठत्युत्तरोत्तरिणीं ह श्रियमश्नुते ऽ
श्नुते ह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं य एवमेतेन पुनरभिषेकेणाभिषिक्तः क्षत्रियः प्रत्यवरो
हत्येतेन प्रत्यवरोहेण प्रत्यवरुह्योपस्थं कृत्वा प्राङासीनो नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्र
ह्मण इति त्रिष्कृत्वो ब्रह्मणे नमस्कृत्य वरं ददामि जित्या अभिजित्यै विजित्यै संजित्या इति वा
चं विसृजते स यन्नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मण इति त्रिष्कृत्वो ब्रह्मणे नमस्करोति ब्र
ह्मण एव तत्क्षत्रं वशमेति तद्यत्र वै ब्रह्मणः क्षत्रं वशमेति तद्राष्ट्रं समृद्धं तद्वीरवदा हास्मिन्वीरो
जायते ऽथ यद्वरं ददामि जित्या अभिजित्यै विजित्यै संजित्या इति वाचं विसृजत एतद्वै वाचो
जितं यद्ददामीत्याह यदेव वाचो जितातस्मा ॥ तन्म इदमनु कर्म संतिष्ठता इति विसृज्य वाच

वीर्येण

मुपोत्थायाहवनीये समिधमभ्यादधाति समिदसि समिद्धं द्वेन्द्रियेण स्वाहेतीन्द्रियेणैव तद्वीर्येण
त्मानमंततः समर्द्धयत्यथाभ्याय समिधं त्रीणि पदानि प्राङुदङ्भ्युत्क्रामति हृत्सिरसि दिशांम
धिदेवेभ्यः कल्पतां कल्पतां मे योगक्षेमोऽभयं मेऽस्त्वित्यपराजितां दिशमुपतिष्ठते जितस्यैवापु
नः पराजयाय तत्तदितीदं ॥ ९ ॥ देवासुरा वा एषु लोकेषु संयेतिरे त एतस्यां प्राच्यां दिशि येतिरे तां
स्ततोऽसुरा अजयंस्ते दक्षिणस्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयंस्ते प्रतीच्यां दिशि येतिरे तांस्ततो
ऽसुरा अजयंस्त उदीच्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयंस्त एतस्मिन्नवांतरदेशे येतिरे य एष प्रा
ङुदङ् हत्ते जिग्युस्तं यद्दिक्षत्रिय उपधावेत्सेनयोः समायत्योस्तथा मे कुरु यथाहमिमां सेनां ज
यानीति स यदि तथेति ब्रूयाद्वनस्पते वीड्वंगो हि भूया इत्यस्य रथोपस्थमभिमृश्याथैनं ब्रूयादा
तिष्ठस्वैतां ते दिशमभिमुखः सन्नद्धो रथोऽभिप्रवर्त्ततां स उदङ् समप्रत्यङ् सदक्षिणा सप्राङ् सोऽभ्य

श्री·अ·

७

भित्रमित्रस्याभीवर्त्तेन हविषेसैवेनमावर्त्तयेद्रथेनमन्वीक्षेतां प्रतिरथेन ग्रासेनसो पर्णेनेतिजयति
हतांसेनांयद्धवाएनमुपधावेत्तं ग्रामं संयतिष्यमाणस्तथामेकुरु यथाहमिमं संग्रामं संजयानी
त्येतस्यामेवैनं दिशिमातयेज्जयति हतं संग्रामं यद्धवाएनमुपधावेद्राष्ट्राद्परुध्यमानस्तथामेकु
रुयथाहमिदं राष्ट्रं पुनरवगच्छानीत्येतामेवैनं दिशामुपनिष्क्रमयेत्तथाहराष्ट्रं पुनरवगच्छत्युपस्था
यामित्राणां व्यपनुत्तिं ब्रुवन्गृहानभ्येत्सपप्राचई द्रविश्वाँ अमित्रान्जितिसर्वतोहास्मा अनमित्र
मभयं भवत्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेऽश्नुतेह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं यएवमेतामभित्राणां
व्यपनुत्तिं ब्रुवन्गृहानभ्येत्येत्स गृहान्स्थाकृत्यस्याग्नेरुपविश्यायान्वारब्धाय ऋत्विगंततः कंसेन
चतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतीरिंद्राः प्रपदं जुहोत्यनात्यग्निरिष्या अज्यान्या अभयाय ॥१०॥ पर्यू
षुप्रधन्ववाजसातयेपरिवृत्राणिब्रह्मप्राणममृतं प्रपद्यते यमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये ॥ सहप्र

७

जया सह पशुभिर्द्विषस्तरध्या ऋणयान ईयसे स्वाहा ॥ अनुहित्वा सुतं सोममदामसि
महेसमभुवो ब्रह्मप्राणममृतं प्रपद्यते यमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये ॥ सह प्रजया सह पशुभिर्य
राज्येवाजाँ अभिपवमान प्रगाहसे स्वाहा ॥ अजीजनो हि पवमान सूर्यं विधारेत्रास्वर्ब्रह्मप्राण
ममृतं प्रपद्यते यमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये ॥ सह प्रजया सह पशुभिः शक्मनापयो गोजीरयारं
हमाणः पुरंध्या स्वाहेत्यनार्तो ह वा अरिष्टो जीतः सर्वतो गुप्तस्त्र्यध्ये विद्या मे रूपेण सर्वादिशो
नुसंचरस्त्यैन्द्रे लोके प्रतिष्ठितो यस्मा एता ऋत्विगंततः कंसेन चतुर्गृहीतास्तिस्र आज्याहुती
रैन्द्रीं प्रपदं जुहोत्यथांततः प्रजातिमाश्नास्ते गवामश्वानां पुरुषाणामिह गावः प्रजायध्वमिह
श्वा इह पूरुषाः ॥ इहो सहस्रदक्षिणो वीरस्त्राता निषीदत्विति बहुर्ह वै प्रजया पशुभिर्भव
ति य एवमेतामंततः प्रजातिमाश्नास्ते गवामश्वानां पुरुषाणामेष ह वा वक्षत्रियो विरूपो यमे

श्री॰ऋ॰ वंविदोयाजयंत्यथहैतंव्येवकर्षंतेयथाहवाइदंनिषादावासेलगावापापकृतोवावित्तवंतंपुरुषम
रण्येगृहीत्वाकर्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंत्येवमेवतऋत्विजोयजमानंकर्तमन्वस्यवित्तमादा
यद्रवंतियमनेवंविदोयाजयंत्येतद्धस्मवैतद्विद्वानाहजनमेजयःपारिक्षितएवंविदोहिवैमा
८ मेवंविदोयाजयंतितस्मादहंजयाम्यभीत्वरींसेनांजयाम्यभीत्वर्यासेनयानमादिव्यानमा
नुष्यइषवऋच्छंत्येष्यामिसर्वमायुःसर्वभूमिर्भविष्यामीतिनहवाएनंदिव्यानमानुष्यइष
वऋच्छंत्येतिसर्वमायुःसर्वभूमिर्भवतियमेवंविदोयाजयंतियाजयंति॥११॥ ७॥ ॥इतिस
मपंचिकायांद्वितीयोध्यायः॥ ॥अथातऐंद्रोमहाभिषेकस्तेदेवाअब्रुवन्सप्रजापतिकाएष
वैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमइममेवाभिषिंचामहाइतितथेतितद्धत
दिंद्रमेवतस्माएतामासंदींसमभरन्नृचन्नामतस्यैबृहच्चरथंतरंचपूर्वौपादावकुर्वन्वैरूपंचवै

राजंचापरौशीर्षण्येनौधसंचकालेयंचानूच्येऋचःप्राचीनातानान्सामानि
तिरश्चीनवायान्यजूंष्यतीकाशान्यशआस्तरणंश्रियमुपबर्हणंतस्यैसविताचबृहस्पति
श्चपूर्वौपादावधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्विनावनूच्येसएता
मासंदीमारोहद्वसवस्त्वागायत्रेणछंदसात्रिवृतास्तोमेनरथंतरेणसाम्नारोहंतुतानन्वा
रोहामिसाम्राज्यायरुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनछंदसापंचदशेनस्तोमेनबृहतासाम्नारोहं
तुतानन्वारोहामिभौज्यायादित्यास्त्वाजागतेनछंदसासप्तदशेनस्तोमेनवैरूपेणसाम्नारो
हंतुतानन्वारोहामिस्वाराज्यायविश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनछंदसैकविंशेनस्तोमेनवैराजेनसा
म्नारोहंतुतानन्वारोहामिवैराज्यायसाध्याश्चत्वाप्त्याश्चदेवाःपांक्तेनछंदसात्रिणवेनस्तोमेन
शाक्वरेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहामिराज्यायमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवाअतिछंदसा

ऐ०ब्रा०

९

छंदसा त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन रैवतेन साम्नारोहंतु तानन्वारोहामि पारमेष्ठ्याय माहाराज्याया
धिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठाया रोहामीत्येतामासंदीमारोहेत्तमेतस्यामासंद्यामासीनं विश्वे
देवा अब्रुवन्न वा अनभ्युत्क्रुष्ट इंद्रो वीर्यं कर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेति तथेति तं विश्वे देवा अ
भ्युदक्रोशन्निमं देवा अभ्युत्क्रोशत सम्राजं साम्राज्यं भोजं भोजपितरं स्वराजं स्वाराज्यं विरा
जं वैराज्यं राजानं राजपितरं परमेष्ठिनं पारमेष्ठ्यं क्षत्रमजनि क्षत्रियोऽजनि विश्वस्य भूतस्या
धिपतिरजनि विशामत्ताजनि पुरां भेत्ताजन्यसुराणां हंताजनि ब्रह्मणो गोप्ताजनि धर्मस्य
गोप्ताजनीति तमभ्युत्क्रुष्टं प्रजापतिरभिषेक्ष्यन्नेतयर्चाभ्यमंत्रयत ॥१२॥ निषसाद धृत
व्रतो वरुणः पस्त्यास्वा ॥ साम्राज्याय भोज्याय स्वाराज्याय वैराज्याय पारमेष्ठ्याय राज्याय
माहाराज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठाय सुक्रतुरिति तमेतस्यामासंद्यामासीनं प्रजाप

९

तिः पुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुख औदुंबर्याद्रयार्द्रया शाखया सपलाशया जातरूपमयेन च पवित्रेणांत
र्धायाभ्यषिंचदिमा आपः शिवतमा इत्येतेन तृचेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरित्येताभि
श्च व्याहृतिभिः ॥१३॥ अथैनं प्राच्यां दिशि वसवो देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यषिंच
न्नेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः साम्राज्याय तस्मादेतस्यां प्राच्यां दिशि ये
के च प्राच्यानां राजानः साम्राज्यायैव तेऽभिषिच्यंते सम्राळित्येनानभिषिक्तानाचक्षत एतामे
व देवानां विहितिमन्वथैनं दक्षिणस्यां दिशि रुद्रा देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्ने
तेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिर्भोज्याय तस्मादेतस्यां दक्षिणस्यां दिशि ये के च
सत्वतां राजानो भोज्यायैव तेऽभिषिच्यंते भोजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षत एतामेव देवानां विहिति
मन्वथैनं प्रतीच्यां दिश्यादित्या देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेन च तृचेनैतेन च

ब्रा·अ· यजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्यायतस्मादेतस्यांप्रतीच्यांदिशियेकेचनीच्यानांराजानोये
पाच्यानांस्वाराज्यायैवतेभिषिच्यंतेस्वराळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिं
मन्वथैनमुदीच्यांदिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनच
१० यजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायतस्मादेतस्यामुदीच्यांदिशियेकेचपरेणहिमवंतंजनप
दाउत्तरकुरवउत्तरमद्राइतिवैराज्यायैवतेभिषिच्यंतेविराळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदे
वानांविहितिमन्वथैनमस्यांध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैव
पंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभीराज्यायतस्मादस्यां १०
ध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशियेकेचकुरुपंचालानांराजानःसवशोशीनराणांराज्यायै
वतेभिषिच्यंतेराजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमूर्ध्वायांदिशिम

रुतश्चांगिरसश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्च
व्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभ
वत्सएतेनमहाभिषेकेणाभिषिक्तइंद्रःसर्वाजितीरजयत्सर्वाल्लोकानविंदत्सर्वेषांदेवानांश्रैष्ठ्यमति
ष्ठांपरमतामगच्छत्साम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिं
लोकेस्वयंभूःस्वराळमृतोमुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभवत्॥१४॥२॥
॥इत्यष्टमपंचिकायांतृतीयोध्यायः॥ ॥सयइच्छेदेवंवित्क्षत्रियमयंसर्वाजितीर्जयेतायंसर्वा
ल्लोकान्विंदेतायंसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छेतसाम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमे
ष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यमयंसमंतपर्यायीस्यात्सार्वभौमःसार्वायुषआंतादापरार्धात्पृथिव्यै
समुद्रपर्यंतायाएकराळितितमेतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचेद्यांचरात्रीमजा

ऐ॰ ब्रा॰

७१

येषां यांच प्रेतासि तदुभयमंतरेणेष्टापूर्तं ते लोकं सुकृतमायुः प्रजां वृंजीयं यदि मे द्रुह्येरि
ति स य इच्छेदेवंवित्क्षत्रियोऽहं सर्वा जितीर्जयेयमहं सर्वांल्लोकान्विंदेयमहं सर्वेषां राज्ञां
श्रैष्ठ्यमतिष्ठां परमतां गच्छेयं साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्य
माधिपत्यमहं समंतपर्यायी स्यां सार्वभौमः सार्वायुष आंतादापरार्धात्पृथिव्यै समुद्रपर्यं
ताया एकराळिति तं न विचिकित्सेत्स ब्रूयात्सह श्रद्धया यांच रात्रीमजायेऽहं यांच प्रेतास्मि
तदुभयमंतरेणेष्टापूर्तं मे लोकं सुकृतमायुः प्रजां वृंजीथा यदि ते द्रुह्येयमिति ॥१५॥ अथ त
तो ब्रूयाच्चतुष्टयानि वानस्पत्यानि संभरत न्यग्रोधान्यौदुंबराण्याश्वत्थानि प्लाक्षाणीति क्ष
त्रं वा एतद्वनस्पतीनां यन्न्यग्रोधो यन्न्यग्रोधानि संभरंति क्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधाति भौज्यं
वा एतद्वनस्पतीनां यदुदुंबरो यदौदुंबराणि संभरंति भौज्यमेवास्मिंस्तद्दधाति साम्राज्यं वा

७१

एतद्वनस्पतीनां यदश्वत्थो यदाश्वत्थानि संभरंति साम्राज्यमेवास्मिंस्तद्दधाति स्वाराज्यं च
ह वा एतद्वैराज्यं च वनस्पतीनां यत्प्लक्षो यत्प्लाक्षाणि संभरंति स्वाराज्यवैराज्ये एवास्मिंस्तद्द
धात्यथ ततो ब्रूयाच्चतुष्टयान्योषधानि संभरत तोक्मकृतानि व्रीहीणां महाव्रीहीणां प्रियं
गूनां यवानामिति क्षत्रं वा एतदोषधीनां यद्व्रीहयो यद्व्रीहीणां तोक्म संभरंति क्षत्रमेवास्मिं
स्तद्दधाति साम्राज्यं वा एतदोषधीनां यन्महाव्रीहयो यन्महाव्रीहीणां तोक्म संभरंति सा
म्राज्यमेवास्मिंस्तद्दधाति भौज्यं वा एतदोषधीनां यत्प्रियंगवो यत्प्रियंगूनां तोक्म संभ
रंति भौज्यमेवास्मिंस्तद्दधाति सैनान्यं वा एतदोषधीनां यद्यवा यद्यवानां तोक्म संभरंति सै
नान्यमेवास्मिंस्तद्दधाति ॥१६॥ अथास्मा औदुंबरीमासंदीं संभरंति तस्या उक्तं ब्राह्मणमौ
दुंबरश्चमसो वा पात्री वोदुंबरशाखा तानेतान्त्संभारान्त्संभृत्यौदुंबर्यां पात्र्यां वा चमसे वा स

ब्रा॰अ॰

१२

मावपेषु स्तिषु समो स्तेषु दधिमधुसर्पिरातपवर्ष्या आपोऽभ्यानीय प्रतिष्ठाप्यैतामासंदीमभि
मंत्रयेत बृहच्च ते रथंतरंच पूर्वौ पादौ भवतां वैरूपंच वैराजंचापरौ शाक्करैरैवते शीर्षण्ये नौधसं
च कालेयंचानूच्ये ऋचः प्राचीनातानाः सामानि तिरश्चीनवाया यजूंष्यतीकाशा यश आस्त
रणं श्रीरुपबर्हणं सविता च ते बृहस्पतिश्च पूर्वौ पादौ धारयतां वायुश्च पूषा चापरौ मित्रावरुणौ
शीर्षण्ये अश्विनावनूच्ये इत्यथैनमेतामासंदीमारोहयेद्वसवस्त्वा गायत्रेण छंदसा त्रिवृता
स्तोमेन रथंतरेण साम्नारोहंतु तानन्वारोह साम्राज्याय रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छंदसा पंचदशेन
स्तोमेन बृहता साम्नारोहंतु तानन्वारोह भौज्यायादित्यास्त्वा जागतेन छंदसा सप्तदशेन स्तो
मेन वैरूपेण साम्नारोहंतु तानन्वारोह स्वाराज्याय विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छंदसैकविंशेन
स्तोमेन वैराजेन साम्नारोहंतु तानन्वारोह वैराज्याय मरुतश्च त्वांगिरश्च देवा अतिछंदसा छं

स

१२

दसा त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन रैवतेन साम्नारोहंतु तानन्वारोह पारमेष्ठ्याय साध्याश्च त्वाप्त्या
श्च देवाः पांक्तेन छंदसा त्रिणवेन स्तोमेन शाक्करेण साम्नारोहंतु तानन्वारोह राज्याय माहारा
ज्या याधिपत्याय स्वावश्याया तिष्ठायारोहेत्येतामासंदीमारोहयेत्तमेतस्यामा
संद्यामासीनं राजकर्तारो ब्रूयुर्न वा अनभ्युत्क्रुष्टः क्षत्रियो वीर्यं कर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेति
तथेति तं राजकर्तारोऽभ्युत्क्रोशंतीमं जना अभ्युत्क्रोशत सम्राजं साम्राज्यं भोजं भोजपितरं स्वरा
जं स्वाराज्यं विराजं वैराज्यं परमेष्ठिनं पारमेष्ठ्यं राजानं राजपितरं क्षत्रमजनि क्षत्रियो जनि विश्व
स्य भूतस्याधिपतिरजनि विशामत्ताजन्यमित्राणां हंताजनि ब्राह्मणानां गोप्ताजनि धर्मस्य गो
प्ताजनीति तमभ्युत्क्रुष्टमेवं विदभिषेक्ष्यन्नेतयर्चाभिमंत्रयेत ॥१७॥ निषसाद धृतव्रतो वरुणः
पस्त्यास्वा ॥ साम्राज्याय भौज्याय स्वाराज्याय वैराज्याय पारमेष्ठ्याय राज्याय माहाराज्यायाधि

ब्रा·अ·

पत्याय स्वावश्यायातिष्ठायारुरुक्षतुरिति तमेतस्यामासंद्यामासीनमेवंविद्वुरस्तात्तिष्ठ
न्प्रत्यङ्मुखश्चोदुंबर्याद्र्या शाखया सपलाशया जातरूपमयेन च पवित्रेणांतर्द्धायाभिषिं
चतीमा आपः शिवतमा इत्येतेन तृचेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरित्येताभिश्च व्याहृति

१२

भिः ॥१८॥ प्राच्यां त्वा दिशि वसवो देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन
च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः साम्राज्याय दक्षिणस्यां त्वा दिशि रुद्रा देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशै
रहोभिरभिषिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिर्भौज्याय प्रतीच्यां त्वा दिश्यादि
त्या देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृति

१२

ज्या

भिः स्वाराज्यायोदीच्यां त्वा दिशि विश्वे देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन
च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्वायां त्वा दिशि मरुतश्चांगिरसश्च देवाः षड्भिश्चैव पंच

विंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः पारमेष्ठ्यायाऽस्यां
त्वा ध्रुवायां मध्यमायां प्रतिष्ठायां दिशि साध्याश्चाप्त्याश्च देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभि
षिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभी राज्याय माहाराज्याय माहाराज्यायाधि
पत्याय स्वावश्यायातिष्ठायेति स परमेष्ठी प्राजापत्यो भवति स एतेनैंद्रेण महाभिषेकेणाऽ
भिषिक्तः क्षत्रियः सर्वा जितीर्जयति सर्वांल्लोकान्विंदति सर्वेषां राज्ञां श्रैष्ठ्यमतिष्ठां परम
तां गच्छति साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्यमाधिपत्यं जित्वास्मिं
ल्लोके स्वयंभूः स्वराळमृतोऽमुष्मिन्स्वर्गे लोके सर्वान्कामानाप्त्वामृतः संभवति यमेतेनैंद्रेण
महाभिषेकेण क्षत्रियं शापयित्वाभिषिंचति ॥१९॥ इंद्रियं वा एतदस्मिंल्लोके यद्दधि यद्
ध्नाभिषिंचतींद्रियमेवास्मिंस्तद्दधाति रसो वा एष ओषधिवनस्पतिषु यन्मधु यन्मध्वा

ब्रा॰ अ॰

१४

भिषिंचति रसमेवास्मिंस्तद्दधाति तेजो वा एतत्पशूनां यद्धृतं यद्धृतेनाभिषिंचति तेज एवा
स्मिंस्तद्दधात्यमृतं वा एतदस्मिंल्लोके यदापो यदद्भिरभिषिंचत्यमृतत्वमेवास्मिंस्तद्दधा
ति सोऽभिषिक्तोऽभिषेक्त्रे ब्राह्मणाय हिरण्यं दद्यात्सहस्रं दद्यात्क्षेत्रं चतुष्पाद्दद्यादथाप्या
हुरसंख्यातमेवापरिमितं दद्यादपरिमितो वै क्षत्रियोऽपरिमितस्यावरुद्ध्या इत्यथास्मै
सुराकंसं हस्त आदधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया। इंद्राय पातवे सु
त इति तां पिबेद्यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यदिंद्रो अपिबच्छचीभिः। इदं तदस्य मनसा
शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि। अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये। तृंपा व्य
श्नुही मदमिति यो ह वाव सोमपीथः सुरायां प्रविष्टः स हैवैतेनैंद्रेण महाभिषेकेणाऽभि
षिक्तस्य क्षत्रियस्य भक्षितो भवति न सुरा तां पीत्वाभिमंत्रयेताऽपाम सोमं शंनो भवेति

१४

तद्यथैवादः प्रियः पुत्रः पितरं प्रिया वा जाया पतिं सुखं शिवमुपस्पृशत्याविस्रंस एवं हैवैतेनैंद्रे
ण महाभिषेकेणाऽभिषिक्तस्य क्षत्रियस्य सुरा वा सोमो वान्यद्वान्नाद्यं सुखं शिवमुपस्पृश
त्याविस्रंसः॥२०॥ एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण तुरः कावषेयो जनमेजयं पारिक्षितमभिषि
षेच तस्मादु जनमेजयः पारिक्षितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाऽश्वेन च मेध्येनेजे त
देषाभियज्ञगाथा गीयते। आसंदीवति धान्यादं रुक्मिणं हरितस्रजं। अश्वं बबंध सारंगं देवे
भ्यो जनमेजय इत्येतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण च्यवनो भार्गवः शार्यातं मानवमभिषिषेच
तस्मादु शार्यातो मानवः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाऽश्वेन च मेध्येनेजे देवानां हापि स
त्रे गृहपतिरासैतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण सोमशुष्मा वाजरत्नायनः शतानीकं सात्राजितमभिषे
षिषेच तस्मादु शतानीकः सात्राजितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाऽश्वेन च मेध्येनेजे

ऐ॰ ब्रा॰

७५

तेनह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण पर्वतनारदावांबाष्ठ्यमभिषिषिचतुस्तस्मादु आंबाष्ठ्यः समंतं सर्वतः
पृथिवीं जयन्परीयायाऽश्वेन च मेध्येनेज एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण पर्वतनारदौ युधां
श्रौष्टिमौग्रसैन्यमभिषिषिचतुस्तस्मादु युधांश्रौष्टिरौग्रसैन्यः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परी
यायाऽश्वेन च मेध्येनेज एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण कश्यपो विश्वकर्माणं भौवनमभिषिषेच
तस्मादु विश्वकर्मा भौवनः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाऽश्वेन च मेध्येनेजे भूमिर्ह जगा
वित्युदाहरंति न मा मर्त्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मन्भौवन मां दिदासिथ ॥ निमंक्ष्येहं सलिल
स्य मध्ये मोघस्त एष कश्यपायास संगर इत्येतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण वसिष्ठः सुदासं
पैजवनमभिषिषेच तस्मादु सुदाः पैजवनः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाऽश्वेन च मे
ध्येनेज एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण संवर्त आंगिरसो मरुत्तमाविक्षितमभिषिषेच तस्मा

७५

दु मरुत्त आविक्षितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे तदप्येष श्लोकोभि
गीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे ॥ आविक्षितस्य कामप्रेर्विश्वे देवाः सभासद इति ॥ २१ ॥
एतेन ह वा ऐंद्रेणमहाभिषेकेणोदमय आत्रेयोंगमभिषिषेच तस्मादंगः समंतं सर्वतः पृथिवीं
जयन्परीयायाऽश्वेन च मेध्येनेजे स होवाचालोपांगो दश नागसहस्राणि दश दासीसहस्राणि
ददामि ते ब्राह्मणोप मास्मिन्यज्ञे ह्वयस्वेति तदप्येते श्लोका अभिगीताः ॥ याभिर्गोभिरुदमयं प्र
यमेधा अयाजयन् ॥ द्वे द्वे सहस्रे बद्धानामात्रेयो मध्यतोददात् ॥ अष्टाशीतिः सहस्राणि श्वे
तान्वैरोचनो हयान् ॥ प्रष्टीन्निश्वत्य प्रायच्छ यजमाने पुरोहिते ॥ देशाद्देशात्समोळ्हानां सर्वा
सामाढ्यदुहितॄणां ॥ दश दद्दात्सहस्राण्यात्रेयो निष्ककंठ्यः ॥ दश नागसहस्राणि दत्वात्रेयो
वचत्नुके ॥ श्रांतः पारिकुटान्प्रैप्सद्दानेनांगस्य ब्राह्मणः ॥ शतं तुभ्यं शतं तुभ्यमिति स्मैव ग्र

ब्रा॰अ॰

१६

ताम्यति ॥ स ह स्म तुभ्यमित्युक्त्वा प्राणानस्मै प्रतिपद्यत इति ॥ २२ ॥ एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेके
ण दीर्घतमा मामतेयो भरतं दौष्यंतिमभिषिषेच तस्मादु भरतो दौष्यंतिः समंतं सर्वतः पृथिवीं
जयन्परीयायाश्वैश्च मेध्यैरीजे तदप्येते श्लोका अभिगीताः ॥ हिरण्येन परीवृतान्कृष्णान्
शुक्लदतो मृगान् ॥ मष्णारे भरतो ददाच्छतं बद्वानि सप्त च ॥ भरतस्यैष दौष्यंतेरग्निः साचीगुणे
चिते ॥ यस्मिन्सहस्रं ब्राह्मणा बद्वशो गा विभेजिरे ॥ अष्टासप्ततिं भरतो दौष्यंतिर्यमुनामनु ॥
गंगायां वृत्रघ्ने बध्नात्पंचपंचाशतं हयान् ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतं राजाश्वान्बध्वाय मेध्यान् ॥ दौष्यं
तिरत्यगाद्राज्ञो मायां मायवत्तरः ॥ महाकर्म भरतस्य न पूर्वे नापरे जनाः ॥ दिवं मर्त्य इव हस्ता
भ्यां नोदापुः पंच मानवा इत्येतं ह वा ऐंद्रं महाभिषेकं बृहदुक्थ ऋषिर्दुर्मुखाय पांचालाय प्रोवा
च तस्मादु दुर्मुखः पांचालो राजा सन्विद्यया समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायैतं ह वा ऐंद्रं

१६

महाभिषेकं वासिष्ठः सात्यहव्योऽत्यरातये जानंतपये प्रोवाच तस्मादु त्यरातिर्जानंतपिर राजा
सन्विद्यया समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयाय स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्यो जैषीर्वै समंतं
सर्वतः पृथिवीं महन्मा गमयेति स होवाचात्यरातिर्जानंतपिर्यदा ब्राह्मणोत्तरकुरूञ्जयेयम
थ त्वमु हैव पृथिव्यै राजा स्याः सेनापतिरेव तेऽहं स्यामिति स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्यो देवक्षेत्रं
वै तन्न वै तन्मर्त्यो जेतुमर्हत्यद्रुक्षो वै म आत इदं ददे इति ततो हात्यरातिं जानंतपिमात्तवीर्यं निः
शुक्रममित्रतपनः शुष्मिणः शैब्यो राजा जघान तस्मादेवंविदुषे ब्राह्मणायैवं चक्रुषे न क्षत्रि
यो द्रुह्येन्नेद्राष्ट्राद्वपद्येयं नेद्वा मा प्राणो जहदिति जहदिति ॥ २३ ॥ ९ ॥ ॥ इत्यष्टमपंचिका
यां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥ अथातः पुरोधाया एव नह वा अपुरोहितस्य राज्ञो देवा अन्नमदंति त
स्माद्राजा यक्ष्यमाणो ब्राह्मणं पुरो दधीत देवा मेऽन्नमदन्नित्यग्नीन्वा एष स्वर्ग्यान्राजोद्धरते

ब्रा॰अ॰

यत्पुरोहितंतस्यपुरोहितएवाहवनीयोभवतिजायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनःसयत्पुरोहि
तायकरोत्याहवनीयएवतज्जुहोत्यथयज्जायायैकरोतिगार्हपत्यएवतज्जुहोत्यथयत्पुत्रायकरो
त्यन्वाहार्यपचनएवतज्जुहोतितएनंशांततनवोभिहुताअभिप्रीताःस्वर्गंलोकमभिवहं

१७

तिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचतएवैनमशांततनवोनभिहुताअनभिप्रीताःस्वर्गाल्लोकान्नुदं
तेक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्चाग्निर्वाएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्तस्यवाच्येवैका
मेनिर्भवतिपादयोरेकात्वच्येकाहृदयएकोपस्थएकाताभिर्ज्वलंतीभिर्दह्यमानाभिरुपोदेति
राजानंसयदाहक्वभगवोवात्सीस्तृणान्यस्माआहरतेतितेनास्यतांशमयतियास्यवाचिमे
निर्भवत्यथयदस्माउदकमानयंतिपाद्यंतेनास्यतांशमयतियास्यपादयोर्मेनिर्भवत्यथय
देनमलंकुर्वंतितेनास्यतांशमयतियास्यत्वचिमेनिर्भवत्यथयदेनंतर्पयंतितेनास्यतांशमय

१७

तियास्यहृदयेमेनिर्भवत्यथयदस्यानारुद्धोवेश्मसुवसतितेनास्यतांशमयतियास्योपस्थेमे
निर्भवतिसएनंशांततनुरभिहुतोभिप्रीतःस्वर्गंलोकमभिवहतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंच
सएवैनमशांततनुरनभिहुतोनभिप्रीतःस्वर्गाल्लोकान्नुदतेक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्च॥
॥२४॥अग्निर्वाएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्ताभीराजानंपरिगृह्यतिष्ठतिसमुद्रइवभू
मिमध्रुवमार्यस्यराष्ट्रंभवतिनैनंपुराऽऽयुषःप्राणोजहात्याजरसंजीवतिसर्वमायुरेतिनपुनर्म्रि
यतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबलमश्नुतेयस्यैवंविद्वा
न्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतेसंमुखाएकमनसोयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोरा
ष्ट्रगोपःपुरोहितः॥२५॥तदप्येतदृषिणोक्तंसइद्राजाप्रतिजन्यानिविश्वाशुष्मेणतस्थावभिवीर्येणे
तिसपत्नावैद्विषंतोभ्रातृव्याजन्यानितानेवतच्छुष्मेणवीर्येणाधितिष्ठतिबृहस्पतिंयःसुभृतंबि

भर्तरीति बृहस्पतिर्ह वै देवानां पुरोहितस्तमन्वन्ये मनुष्यराज्ञां पुरोहिता बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्तीति यदाह पुरोहितं यः सुभृतं बिभर्तीत्येव तदाह वल्गूयति वन्दते पूर्वभाजमित्यपचितिमेवास्मा एतदाह स इत्क्षेति सुधित ओकसि स्व इति गृहा वा ओकः स्वेष्वेव तद्गृहेषु सुहितो वसति तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीमित्यन्नं वा इळाऽन्नमेवास्मा एतदूर्जस्वच्छश्वद्भवति तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्त इति राष्ट्राणि वै विशो राष्ट्राण्येवैनं तत्स्वयमुपनमन्ति यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एतीति पुरोहितमेवैतदाहाऽप्रतीतो जयति संधनानीति राष्ट्राणि वै धनानि तान्यप्रतीतो जयति प्रतिजन्यान्युत या सजन्येति सपत्ना वै द्विषन्तो भ्रातृव्या जन्यानि तानप्रतीतो जयत्यवस्यवे यो वरिवः कृणोतीति यदाहावसीयसे यो वसीयः करोतीत्येव तदाह ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवा इति पुरोहितमेवैतदभिवदति ॥२६॥ यो ह वै त्रीन्पुरोहितांस्त्रीन्पुरोधातॄन्वेद स ब्राह्मणः पुरोहितः स वदेत पुरोधाया अग्निर्वाव पुरोहितः पृथिवी पुरोधा

तावायुर्वाव पुरोहितोऽन्तरिक्षं पुरोधातादित्यो वाव पुरोहितो द्यौः पुरोधातैष ह वै पुरोहितो य एवं वेदाऽथ स तिरोहितो य एवं न वेद तस्य राजा मित्रं भवति द्विषन्तमपबाधते यस्यैवं विद्वान्ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितः क्षत्रेण क्षत्रं जयति बलेन बलमश्नुते यस्यैवं विद्वान्ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितस्तस्मै विशः संजानते संमुखा एकमनसो यस्यैवं विद्वान्ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितो भूर्भुवः स्वरोम् अमोऽहमस्मि स त्वं स त्वमस्यमो ऽहं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहमृक्त्वं तावेह संवहावहै ॥ पुराण्यस्मान्महाभयात् ॥ तनूरसि तन्वं मे पाहि ॥ या ओषधीः सोमराज्ञीर्बह्वीः शतविचक्षणाः ॥ तामह्यमस्मिन्नासने छिद्रं शर्म यच्छत ॥ या ओषधीः सोमराज्ञीर्विष्ठिताः पृथिवीमनु ॥ तामह्यमस्मिन्नासने छिद्रं शर्म यच्छत ॥ अस्मिन्राष्ट्रे श्रियमावेशयाम्यतो देवीः प्रतिपश्याम्यापः ॥ दक्षिणं पादमवनेनिजेऽस्मिन्राष्ट्र इन्द्रियं दधामि ॥ सव्यं पादमवनेनिजेऽस्मिन्राष्ट्र इन्द्रियं वर्धयामि ॥ पूर्वमन्यमपरमन्यं पा

द्यावनेनिजे॥ देवाराष्ट्रस्यगुप्त्या अभयस्यावरुध्यै॥ आपः पादावनेजनी द्विषंतंनिर्दहंतुमे
॥२७॥ अथातोब्रह्मणः परिमरोयोहवैब्रह्मणः परिमरंवेदपर्येनंद्विषंतोभ्रातृव्याः परिसप
त्नाम्रियंतेअयंवैब्रह्मयोयंपवतेतमेताः पंचदेवताः परिम्रियंतेविद्युद्वृष्टिश्चंद्रमाआदित्योग्नि
र्विद्युद्वैविद्युत्यवृष्टिमनुप्रविशतिसांतर्द्धीयतेतांननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्द्धीयतेथैनंन
निर्जानंतिसब्रूयाद्विद्युतोमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्द्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनं
ननिर्जानंतिवृष्टिर्वैवृष्ट्वा चंद्रमसमनुप्रविशतिसांतर्द्धीयतेतांननिर्जानंतियदावैम्रियते
थांतर्द्धीयतेऽथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्वृष्टेर्मरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्द्धीयतांतंमानिर्ज्ञा
सिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंति चंद्रमावाअमावास्यायामादित्यमनुप्रविशतिसोंतर्द्धीय
तेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्द्धीयतेऽथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाच्चंद्रमसोमरणेद्विषन्मे

म्रियतांसोंतर्द्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्यादित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्र
विशतिसोंतर्द्धीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्द्धीयतेऽथैनंननिर्जानंतिसब्रूयादादित्यस्य
मरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्द्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्यग्निर्वाउद्वान्वायुम
नुप्रविशतिसोंतर्द्धीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्द्धीयतेऽथैनंननिर्जानंतिसब्रूयादग्ने
र्मरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्द्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतितावाएतादेवताअ
तएवपुनर्जायंतेवायोरग्निर्जायतेप्राणाद्धिबलान्मथ्यमानोधिजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयादग्निर्जायतांमा
मेद्विषंजन्यतएवपराङ् प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ् प्रजिघ्यत्यग्नेर्वाआदित्योजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयादा
दित्योजायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ् प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ् प्रजिघ्यत्यादित्याद्वैचंद्रमा
जायतेतंदृष्ट्वाब्रूयाच्चंद्रमाजायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ् प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ् प्रजि

ब्रा॰ अ॰

२०

ष्यति चंद्रमसो वै वृष्टिर्जायते तां दृष्ट्वा ब्रूयाद्वृष्टिर्जायतां मा मे द्विषंजन्यत एव पराङ् प्रजिष्यत्विति त
तो हैव पराङ् प्रजिष्यति वृष्टेर्वै विद्युज्जायते तां दृष्ट्वा ब्रूयाद्विद्युज्जायतां मा मे द्विषंजन्यत एव प
राङ् प्रजिष्यत्विति ततो हैव पराङ् प्रजिष्यति स एष ब्रह्मणः परिमरस्तमेतं ब्रह्मणः परिमरं मैत्रे
यः कौषारवः सुत्वने कैरिशये भार्गायणाय राज्ञे प्रोवाच तं ह पंच राजानः परिमम्रुस्ततः सुत्वा
महज्जगाम तस्य व्रतं न द्विषतः पूर्व उपविशेद्यदि तिष्ठंतं मन्येत तिष्ठेतैव न द्विषतः पूर्वः संविशे
द्यद्यासीनं मन्येतासीतैव न द्विषतः प्रस्वप्याद्यदि जाग्रतं मन्येत जाग्रियादेवाऽपि ह यद्यस्याश्म
मूर्धा द्विषन्भवति क्षिप्रं हैवैनं स्तृणुते स्तृणुते ॥२८॥५॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणेऽष्टमपंचिका
यां पंचमोऽध्यायः ॥ ॥इत्यष्टमपंचिका समाप्ता ॥ ॥श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु ॥ ॥
अथ महाव्रतं ॥ ॥अथातः स्तुतशस्त्रयोश्चत्वारि ॥ अथातः पुनरभिषेकस्य सप्त ॥ अथात

पूर्व:

२०

ब्रा॰ अ॰

२१

॥इत्यष्टमपंचिका समाप्ता॥

२१

ब्रा॰ अ॰

२१

ऐंद्रस्त्रीणि॥ सयदिच्छेन्नव॥ अथातः पुरोधायाएवपंच॥ अथातः स्तनरास्त्रयोः पर्यूपुप्रेते
नद्वाअष्टौ॥ ॥संवत् १८४४ काळयुक्तनामसंवत्सरे मार्गशीर्षकृष्ण १२ भृगुवासरे तद्दि
ने भडकंबकरोपनामक चिंतामणिदीक्षितेन काश्यां विश्वेश्वरसंनिधौ लिखितं॥ स्वार्थं प
रोपकारार्थं च॥ ॥भडकंबकर [illegible] पोदुरं दीक्षितस्येदं पुस्तकं॥ अर्जितं भूरिकष्टेन पुस्तकं लि
खितं मया॥ हर्तुमिच्छति यः पापी तस्य वंशः क्षयो भवेत्॥ ॥श्रीकालभैरवार्पणमस्तु॥ ॥

२१

ब्रा॰ प्र॰

१

॥अथ ब्राह्मणप्रथमपंचिका प्रारंभः॥

१

श्री·म·

१

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिःओ३म्॥ ॥अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्त
दंतरेणसर्वाअन्यादेवताआग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंतिदीक्षणीयमेकादशकपालं
सर्वाभ्यएवैनंतद्देवताभ्योनंतरायंनिर्वपंत्यग्निर्वैसर्वादेवताविष्णुःसर्वादेवताएतेवैय
ज्ञस्यांत्येतन्वौयदग्निश्चविष्णुश्चतद्यदाग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंत्यंतलएवतद्देवान्ट
ध्नुवंतितदाहुर्यदेकादशकपालःपुरोळाशोद्वावग्नाविष्णूकैनयोस्तत्रकॢप्तिःकाविभ
क्तिरित्यष्टाकपालआग्नेयोष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदस्त्रिकपालोवैष्णवस्त्रि
र्हीदंविष्णुर्व्यक्रमतसैनयोस्तत्रकॢप्तिःसाविभक्तिर्घृतेचरुंनिर्वपेतयोप्रतिष्ठितोमन्ये
तास्यांवावसनप्रतितिष्ठतियोनप्रतितिष्ठतितद्यद्घृतंतत्स्त्रियैपयोयेतंडुलास्तेपुंसस्तन्
मिथुनंमिथुनेनैवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवं

१

वेदआरब्धयज्ञोवाएषआरब्धदेवतोयोदर्शपूर्णमासाभ्यांयजतेआमावास्येनवाहविषेष्ट्वा
पौर्णमासेनवातस्मिन्नेवहविषितस्मिन्वाबर्हिषिदीक्षेतैषोएकादीक्षासप्तदशसामिधेनीर
नुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवोहेमंतशिशिरयोःसमासेनतावान्संव
त्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्राजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद॥१॥यज्ञोवैदेवेभ्यउ
दक्रामत्तमिष्टिभिःप्रैषमैछन्यदिष्टिभिःप्रैषमैछंस्तदिष्टीनामिष्टित्वंतमन्वविंदन्ननुवि
त्तयज्ञोराध्नोतियएवंवेदआहूतयोवैनामैतायदाहुतयएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतित
दाहुतीनामाहुतित्वमूतयःखलुवैतानामयाभिर्देवायजमानस्यहवमायंतियेवैपंथानोयाः
स्रुतयस्तावाऊतयस्तउएवैतत्स्वर्गयाणायजमानस्यभवंतितदाहुर्यदन्योजुहोत्यथयोनु
वाहयजतिचकस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइतियद्वावसतत्रयथाभाजनंदेवताअमुमावहामु

ऐ॰ ब्रा॰

मावहेस्यावाहयतित देव होतर्होतृत्वं होता भवति होतेत्येनमाचक्षते य एवं वेद ॥२॥ पुनर्वा ए
तमृत्विजो गर्भं कुर्वंति यं दीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंति रेतो वा आपः सरेतसमेवैनं तत्कृत्वा दीक्ष
यंति नवनीतेनाभ्यंजंत्याज्यं वै देवानां सुरभि घृतं मनुष्याणामायुतं पितृणां नवनीतं गर्भा
णां तद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंति स्वेनैवैनं तद्भागधेयेन समर्द्धयंत्यांजंत्येनं तेजो वा एतदक्ष्योर्य
दांजनं सतेजसमेवैनं तत्कृत्वा दीक्षयंत्येकविंशत्या दर्भपिंजूलैः पावयंति शुद्धमेवैनं तत्पू
तं दीक्षयंति दीक्षितविमितं प्रपादयंति योनिर्वा एषा दीक्षितस्य यद्दीक्षितविमितं योनिमेवै
नं तत्स्वां प्रपादयंति तस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्ते च चरति च तस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भा धीयंते च प्र च जायं
ते तस्माद्दीक्षितं नान्यत्र दीक्षितविमितादादित्योऽभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापि वाभ्याश्रावये
युर्वाससा प्रोर्णुवंत्युल्बं वा एतद्दीक्षितस्य यद्वास उल्बेनैवैनं तत्प्रोर्णुवंति कृष्णाजिनमुत्तरं

२

भवत्युत्तरं वा उल्बाज्जरायु जरायुणैवैनं तत्प्रोर्णुवंति मुष्टी कुरुते मुष्टी वै कृत्वा गर्भोऽन्तः शेते
मुष्टी कृत्वा कुमारो जायते तद्यन्मुष्टी कुरुते यज्ञं चैव तत्सर्वाश्च देवता मुष्ट्योः कुरुते तदाहुर्न
पूर्वदीक्षिणः संसवोऽस्ति परिगृहीतो वा एतस्य यज्ञः परिगृहीता देवता नैतस्यार्तिरस्त्यपर
दीक्षिण एवं यथा तथेत्युन्मुच्य कृष्णाजिनमवभृथमभ्यवैति तस्मान्मुक्ता गर्भा जरायोर्जाय
ंते सहैव वाससाभ्यवैति तस्मात्सहैवोल्बेन कुमारो जायते ॥३॥ त्वमग्ने सप्रथा असि सोम या
स्ते मयोभुव इत्याज्यभागयोः पुरोनुवाक्ये अनुब्रूयाद्यः पूर्वमनीजानः स्यात्तस्मै त्वया यज्ञं
वितन्वत इति यज्ञमेवास्मा एतद्वितनोत्यग्निः प्रत्नेन मन्मना सोम गीर्भिष्ट्वा वयमिति यः पू
र्वमीजानः स्यात्तस्मै प्रत्नमिति पूर्वकर्माभिवदति तत्तन्नादृत्यमग्निर्वृत्राणि जंघनत्त्वं
सोमासि सत्पतिरिति वार्त्रघ्नावेव कुर्याद्वृत्रं वा एष हंति यं यज्ञ उपनमति तस्माद्वार्त्र

श्री॰ प्र॰

३

घ्नावेव कर्त्तव्यावग्निर्मुखं प्रथमो देवतानामग्निश्च विष्णुश्च विष्णुरुत्तमं महइत्याग्नावैष्णवस्य
हविषो याज्यानुवाक्ये भवत आग्नावैष्णव्यौ रूपसमृद्धे एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृ
द्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्च ह वै विष्णुश्च देवानां दीक्षापालौ तौ दीक्षाया ईशा
ते तद्यदाग्नावैष्णवं हविर्भवति यो दीक्षाया ईशाते तौ प्रीतौ दीक्षां प्रयच्छतां यौ दीक्षयिता
रौ तौ दीक्षयेतामिति त्रिष्टुभौ भवतः सेंद्रियत्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौ स्विष्टकृतः संयाज्ये कुर्वीत
तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामस्तेजो वै ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वि
द्वान्गायत्र्यौ कुरुत उष्णिहावायुष्कामः कुर्वीतायुर्वा उष्णिक् सर्वमायुरेति य एवं विद्वानुष्णि
हौ कुरुतेनुष्टुभौ स्वर्गकामः कुर्वीत द्वयोर्वा अनुष्टुभोश्चतुःषष्टिरक्षराणि त्रय इम ऊर्ध्वा एक
विंशा लोका एकविंशत्यैकविंशत्यैवेमाल्लोकान्रोहति स्वर्ग एव लोके चतुःषष्टितमेन प्रतिति

ष्ठति प्रतितिष्ठति य एवं विद्वाननुष्टुभौ कुरुते बृहत्यौ श्रीकामो यशस्कामः कुर्वीत श्रीर्वै यशश्छं
दसां बृहती श्रियमेव यश आत्मन्धत्ते य एवं विद्वान्बृहत्यौ कुरुते पंक्ती यज्ञकामः कुर्वीत पां
क्तो वै यज्ञ उपैनं यज्ञो नमति य एवं विद्वान्पंक्ती कुरुते त्रिष्टुभौ वीर्यकामः कुर्वीतौजो वा इंद्रियं
वीर्यं त्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवति य एवं विद्वांस्त्रिष्टुभौ कुरुते जगत्यौ पशुकामः
कुर्वीत जागता वै पशवः पशुमान्भवति य एवं विद्वाञ्जगत्यौ कुरुते विराजावन्नाद्यकामः कु
र्वीतान्नं वै विराट् तस्माद्यस्यैवेह भूयिष्ठमन्नं भवति स एव भूयिष्ठं लोके विराजति तद्विराजो
विराट्त्वं विस्वेषु राजति श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥ अथो पंच वीर्यं वा एतच्छंदो यद्विराड्
त्रिपदा तेनोष्णिहागायत्र्यौ यदस्या एकादशाक्षराणि पदानि तेन त्रिष्टुब्यत्त्रयस्त्रिंशदक्षरा तेना
नुष्टुब्न वा एकेनाक्षरेण छंदांसि वियंति न द्वाभ्यां यद्विराट् तत्पंचमं सर्वेषां छंदसां वीर्यमवरुं

ऐ॰ ब्रा॰ प्र॰

धे सर्वेषां छंदसां वीर्यमश्नुते सर्वेषां छंदसां सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुतेऽन्नादोऽन्नपति
र्भवत्यश्नुते प्रजयान्नाद्यं य एवं विद्वान्विराजौ कुरुते तस्माद्विराजावेव कर्त्तव्ये प्रेद्धो अग्न इमो
अग्न इत्येते ऋतं वाव दीक्षा सत्यं दीक्षा तस्माद्दीक्षितेन सत्यमेव वदितव्यमथो खल्वाहुः कोऽर्हति
मनुष्यः सर्वं सत्यं वदितुं सत्यसंहिता वै देवा अनृतसंहिता मनुष्या इति विचक्षणवतीं वाचं व
देच्चक्षुर्वै विचक्षणं वि ह्येनेन पश्यतीत्येतद्ध वै मनुष्येषु सत्यं निहितं यच्चक्षुस्तस्मादाचक्षा
णमाहुरद्रागिति स यद्यदर्शमित्याहाथास्य श्रद्दधति यद्यु वै स्वयं पश्यति न बहूनां चनान्ये
षां श्रद्दधाति तस्माद्विचक्षणवतीमेव वाचं वदेत्सत्योत्तरा हैवास्य वागुदिता भवति भवति ॥ ६ ॥

४

॥ ॥ इति प्रथमपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ ॥ स्वर्गं वा एतेन लोकमुपप्रयंति यत्प्रायणीयस्त
त्प्रायणीयस्य प्रायणीयत्वं प्राणो वै प्रायणीय उदान उदयनीयः समानो होता भवति समानौ

हि प्राणोदानौ प्राणानां क्लृप्त्यै प्राणानां प्रतिप्रज्ञात्यै यज्ञो वै देवेभ्य उदक्रामत्ते देवा न किंचना
शक्नुवन्कर्तुं न प्राजानंस्तेऽब्रुवन्नदितिं त्वयेमं यज्ञं प्रजानामेति सा तथेत्यब्रवीत्सा वै वो वरं वृ
णा इति वृणीष्वेति सैतमेव वरमवृणीत मत्प्रायणा यज्ञाः संतु मदुदयना इति तथेति तस्मा
दादित्यश्चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उदयनीयो वरवृतो ह्यस्या अथो एतं वरमवृणीत म
यैव प्राचीं दिशं प्रजानाथाग्निना दक्षिणां सोमेन प्रतीचीं सवित्रोदीचीमिति पथ्यां यजति य
त्पथ्यां यजति तस्मादसौ पुर उदेति पश्चास्तमेति पथ्यां ह्येषोऽनुसंचरत्यग्निं यजति यदग्निं
यजति तस्माद्दक्षिणतोऽग्न्या ओषधयः पच्यमाना आयंत्याग्नेय्यो ह्योषधयः सोमं यज
ति यत्सोमं यजति तस्मात्प्रतीच्योऽप्यापो बह्व्यः स्यंदंते सौम्या ह्यापः सवितारं यजति यत्स
वितारं यजति तस्मादुत्तरतः पश्चादयं भूयिष्ठं पवमानः पवते सवितृप्रसूतो ह्येष एतत्पवते

श्रा·प्र·

५

उत्तमामदितिंयजतियदुत्तमामदितिंयजतितस्मादसाविमांवृष्ट्याभ्युनत्त्यभिजिघर्तिपंचदेव
तायजतिपांक्तोयज्ञः सर्वादिशः कल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्हो
ताभवति॥ ७॥ यस्तेजोब्रह्मवर्चसमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिः प्राङ्· सइयात्तेजोवैब्रह्मवर्चसं
प्राचीदिक्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्प्राङेतियोन्नाद्यमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिर्द
क्षिणासइयादन्नादोवाएषोन्नपतिर्यदग्निरन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंवि
द्वान्दक्षिणैतियः पशूनिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिः प्रत्यङ्· सइयात्पशवोवाएतेयदापः पशुमान्भ
वतियएवंविद्वान्प्रत्यङेतियः सोमपीथमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिरुदङ्· सइयादुत्तराहवैसोमो
राजाप्रसोमपीथमाप्नोतियएवंविद्वानुदङेतिस्वर्ग्यैवोर्ध्वादिक्सर्वासुदिक्षुराध्नोतिसम्यं
चौवाइमेलोकौसम्यंचोस्माइमेलोकाः श्रियैदीद्यतियएवंवेदपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजति

वाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिप्राणापानावग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिः
पथ्यामेवयजतियत्पथ्यामेवयजतिवाचैवतद्यज्ञंपंथामपिनयतिचक्षुषीएवाग्नीषो
मौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिश्चक्षुषावैदेवायज्ञंप्राजानंश्चक्षुषावाएतत्प्रज्ञा
यतेयदप्रज्ञेयंतस्मादपिमुग्धश्चरित्वायदैवानुष्ठ्याचक्षुषाप्रजानात्यथप्रजानातियद्दे
तद्देवायज्ञंप्राजानंस्तस्यांवावतत्प्राजानंस्तस्यांसमभरंस्तस्यैवैयज्ञस्तायतेतस्यैक्रियते
स्यैसंप्रियतइयंस्वादितिस्तदुत्तमामदितिंयजतियदुत्तमामदितिंयजतियज्ञस्यप्रज्ञा
त्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यै॥ ८॥ देवविशः कल्पयितव्याइत्याहुस्ताः कल्पमानाअनु
मनुष्यविशः कल्पंतइतिसर्वाविशः कल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंवि
द्वान्होताभवतिस्वस्तिनः पथ्यासुधन्वस्वित्यन्वाहस्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति॥ स्वस्तिनः

ब्रा·प्र· उ अरूथे पुष्ट्योनि पु स्वस्तिरायेमरुतोदधातनेति मरुतो वै देवानां विशस्ता एवैतद्यज्ञमुखे
ऽचीक्लृपत्स वैश्छंदोभिर्यजेदित्याहुः सर्वैर्वै छंदोभिरिष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैत
द्यजमानः सर्वैश्छंदोभिरिष्ट्वा स्वर्गं लोकं जयति स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वसु॥ स्वस्तिरिद्धि
६ प्रपथे श्रेष्ठेति पथ्यायाः स्वस्तेस्त्रिष्टुभावग्ने नय सुपथा राये अस्मानादेवानामपि पंथाम
गन्मेत्यग्नेस्त्रिष्टुभौ त्वं सोम प्रचिकितो मनीषा या ते धामानि दिवि या पृथिव्यामिति सोम
स्य त्रिष्टुभावा विश्वदेवं सत्पतिं य इमा विश्वा जातानीति सवितुर्गायत्र्यौ सुत्रामाणं पृथि
वीं द्यामनेहसं महीमू षु मातरं सुव्रतानामित्यदितेर्जगत्यौ वितानि वाव सर्वाणि छंदांसि गा ६
यत्रं त्रैष्टुभं जागतमन्वन्यान्येतानि हि यज्ञे प्रतमामिव क्रियंत एतैर्ह वा अस्य छंदोभिर्यज
तः सर्वैश्छंदोभिरिष्टं भवति य एवं वेद॥ ९॥ ता वा एताः प्रवत्यो नेतमत्यः पथिमत्यः स्वस्तिम

स्वस्तिमत्य एतस्य हविषो याज्यानुवाक्या एताभिर्वा इष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैतद्यज
मान एताभिरिष्ट्वा स्वर्गं लोकं जयति तासु पदमस्ति स्वस्ति राये मरुतो दधातनेति मरुतो ह वै देववि
शोऽन्तरिक्षभाजनास्तेभ्यो ह योऽनिवेद्य स्वर्गं लोकमेतीश्वरा हैनं निवारोद्धोर्विवामभितोः स यदाह
स्वस्ति राये मरुतो दधातनेति तं मरुद्भ्यो देवविड्भ्यो यजमानं निवेदयति न ह वा एनं मरुतो देववि
शः स्वर्गं लोकं यंतं निरुंधते न विमथ्नते स्वस्ति हैनमत्यर्जंति स्वर्गं लोकमभि य एवं वेद विराजौ वै त
स्य हविषः स्विष्टकृतः संयाज्ये स्यातां ये त्रयस्त्रिंशदक्षरे॥ से दग्निरग्नी रत्यस्त्वन्यान्त्से दग्निर्यो वं
नुष्यतो निपातीत्येते विराजौ भ्यां वा इष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानो विराड्भ्यामि
ष्ट्वा स्वर्गं लोकं जयति ते त्रयस्त्रिंशदक्षरे भवतस्त्रयस्त्रिंशद्वै देवा अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वा
दशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च तत्प्रथमे यज्ञमुखे देवता अक्षरभाजः करोत्यक्षरेणाक्ष

ब्रा॰प्र॰ रेणैव तद्देवतां प्रीणाति देवपात्रेणैव तद्देवतास्तर्पयति॥१०॥ प्रयाजवदननुयाजं कर्त्तव्यं प्रायणी
यमित्याहुर्हीनमिव वा एतदीङ्खितमिव यत्प्रायणीयस्यानुयाजा इति तत्तन्नादृत्यं प्रयाजव
देवानुयाजवत्कर्त्तव्यं प्राणा वै प्रयाजाः प्रजानुयाजा यत्प्रयाजानंतरियात्प्राणांस्तद्यजमान
८ स्यांतरियाद्यदनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्
कर्त्तव्यं पत्नीर्न संयाजयेत्संस्थितयजुर्न जुहुयात्तावतैव यज्ञोऽसंस्थितः प्रायणीयस्य नि
ष्कासन्निदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्य संतत्यै यज्ञस्याव्यवछेदायाथो खलु य
स्यामेव स्थाल्यां प्रायणीयं निर्वपेत्तस्यामुदयनीयं निर्वपेत्तावतैव यज्ञः संततोऽव्यवछिन्नो ८
भवत्यमुष्मिन्वा एते न लोके राध्नुवंति नास्मिन्नित्याहुर्ये प्रायणीयमिति निर्वपंति प्रायणी
यमिति चरंति प्रयंत्येवास्माल्लोकाद्यजमाना इत्यविद्ययैव तदाहुर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्या

प्रायणीयमिति

याः प्रायणीयस्य पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयस्य याज्याः कुर्याद्या उदयनीयस्य पुरोनुवाक्या
स्ताः प्रायणीयस्य याज्याः कुर्यात्तद्व्यतिषजत्युभयोर्लोकयोर्ऋध्या उभयोर्लोकयोः प्र
तिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्ऋध्नोत्युभयोर्लोकयोः प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति य एवं वेदादि
त्यश्चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उदयनीयो यज्ञस्य धृत्यै यज्ञस्य बर्सनध्यै यज्ञस्याप्रस्रं
सायतद्यथैवाद इति ह स्माहैतेजन्या उभयतोंतयोरप्रस्रंसाय बर्सौ नह्यत्येवमेवैतद्य
ज्ञस्योभयतोंतयोरप्रस्रंसाय बर्सौ नह्यति यदादित्यश्चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उदय
नीयः पथ्ययैवेतः स्वस्त्या प्रयंति पथ्यां स्वस्तिमभ्युद्यंति स्वस्त्यैवेतः प्रयंति स्वस्त्युद्यंति स्व
स्त्युद्यंति॥११॥ ॥इति प्रथमपंचिकायां द्वितीयोऽध्यायः॥ ॥प्राच्यां वै दिशि देवाः सोमं रा
जानमक्रीणंस्तस्मात्प्राच्यां दिशि क्रीयते तं त्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात्त्रयोदशो मा

ब्रा·प्र·

८

सोनानुविद्यतेनैवसोमविक्रय्यनुविद्यतेपापोहिसोमविक्रयीतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपाव
र्तमानस्यदिशोवीर्याणींद्रियाण्युदसीदंस्तान्येकयर्चावारुरुत्संततानिनाशकुवंस्तानि
द्वाभ्यांतानितिसृभिस्तानिचतसृभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्तानिसप्तभिर्नैवावारुंधत
तान्यष्टाभिरवारुंधताष्टाभिराश्नुवतयदष्टाभिरवारुंधताष्टाभिराश्नुवततदष्टानामष्टत्व
मश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदतस्मादेतेषुकर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतइंद्रियाणांवीर्याणामव
रुध्यै॥१२॥सोमायक्रीतायप्रोह्यमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्भद्रादभिश्रेयःप्रेहीत्यन्वा
हायंवावलोकोभद्रस्तस्मादसावेवलोकःश्रेयान्त्स्वर्गमेवतंलोकंयजमानंगमयतिबृहस्पतिः
पुरएताते अस्त्वितिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यत्यथेम
वस्यवरआपृथिव्याइतिदेवयजनंवैवरंपृथिव्यैदेवयजनएवैनंतदवसाययत्यारेशत्रून्कृ

को

८

णुहिसर्ववीरइतिद्विषंतमेवास्मैतत्पाप्मानंभ्रातृव्यमपबाधतेधरंपादयतिसोमयास्तेमयो
भुवइतितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रोह्यमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनछंदसास
मर्द्धयतिसर्वेनंदंतियशसागतेनेत्यन्वाहयशोवैसोमोराजासर्वोहवाएतेनक्रीयमाणेननंद
तियश्चयज्ञेलप्स्यमानोभवतियश्चनसभासाहेनसख्यासख्यायइत्येषवैब्राह्मणानांसभासा
हःसख्यायत्सोमोराजाकिल्बिषस्पृदित्येषउएवकिल्बिषस्पृद्योवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेस
किल्बिषंभवतितस्मादाहुर्मानुवोचोमाप्रचारीःकिल्बिषन्नुमायातयन्नितिपितुषणिरित्यन्नं
वैपितुदक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्यन्नसनिमेवैनंतत्करोत्यरंहितोभवतिवाजिनायेतींद्रियं
वैवीर्यंवाजिनमाजरसंहास्मैवाजिनंनापच्छिद्यतेयएवंवेदागन्देवइत्यन्वाहागतोहिसतर्हिभ
वत्यृतुभिर्वर्द्धतुक्षयमित्यृतवोवैसोमस्यराज्ञोराजभ्रातरोयथामनुष्यस्यैतैरेवैनंतत्सहागम

ब्रा॰प्र॰

९

यतिं दधातु नः सविता सुप्रजामिषमित्याशिषमेवाशास्ते स नः क्षपाभिरहभिश्च जिन्वत्वि
त्यहानि वा अहानि रात्रयः क्षपा अहोरात्रैरेवास्मा एतामाशिषमाशास्ते प्रजावन्तं रयिमस्मे
समिन्वत्वित्याशिषमेवाशास्ते या ते धामानि हविषा यजन्तीत्यन्वाह ता ते विश्वा परिभूरस्तु य
ज्ञं ॥ गयस्फानः प्रतरणः सुवीर इति गवां नः स्फावयिता प्रतारयितेत्येवैतदाह आवीरहा
प्र चरा सोम दुर्यानिति गृहा वै दुर्या बिभ्यति वै सोमाद्राज्ञ आयतो यजमानस्य गृहाः स यदेता
मन्वाह शान्त्यै वै एनं तत्क्षमयति सो स्यर्शान्तो न प्रजां न पशून्हिनस्ति मांधियं न्निक्षमाणस्य देवे
ति वारुण्या परिदधाति वरुणदेवत्यो वा एष यतावद्यावदुपनह्यावत्सरिश्रितो प्रपद्यते स्वयैवै
नं तद्देवतया स्वेन छन्दसा समर्द्धयति न्निक्षमाणस्य देवेति न्निक्षते वा एष यो यजते ऋतुं दक्षं व
रुण संशिशाधीति वीर्यं प्रज्ञानं वरुण संशिशाधीत्येवैतदाह मया तिविश्वा दुरिता तरेम सुत

नि

र्माणमधि नावं रुहेमेति यज्ञो वै सुतर्मा नौः कृष्णाजिनं वै सुतर्मा नौर्वाग्वै सुतर्मा नौर्वाचमे
वैतदारुह्य तया स्वर्गं लोकमभिसंतरति ता एता अष्टावन्वाह रूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य स
मृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता
द्वादश संपद्यन्ते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापत्यायतनाभिरेवाभी
राध्नोति य एवं वेद त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाह यज्ञस्यैव तद्बर्सौ नह्यति स्थेम्ने बलायाविस्रं
साय ॥१३॥ अन्यतरो नड्वान्युक्तः स्यादन्यतरो विमुक्तोथ राजानमुपावहरेयुर्यदुभयोर्विमु
क्तयोरुपावहरेयुः पितृदेवत्यं राजानं कुर्युर्यद्युक्तयोरयोगक्षेमः प्रजा आविन्देत्ताः प्रजाः परि
प्लवेरन्यो नड्वान्विमुक्तस्तच्छालासदां प्रजानां रूपं यो युक्तस्तच्चक्रियाणां ते ये युक्तेन्ये विमुक्ते
न्य उपावहरन्त्युभावेव ते क्षेममयोगौ कल्पयन्ति देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतन्त त एतस्यां

ब्रा॰प्र॰
१०

प्राच्यांदिश्ययतंततांस्ततोऽसुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंततांस्ततोऽसुराअजयंस्ते
प्रतीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोऽसुराअजयंस्तउदीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोऽसुराअजयं
स्तउदीच्यांप्राच्यांदिश्ययतंततेततोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदि
शियतेतवायातयेद्वैश्वरोहानृणाकर्तोस्तेदेवाअब्रुवन्नराजतयावैनोजयंतिराजानंक
रवामहाइतितथेतितेसोमंराजानमकुर्वंस्तेसोमेनराज्ञासर्वादिशोऽजयन्नेषवैसोमरा
जायोयजतेप्राचितिष्ठत्यादधतितेनप्राचींदिशंजयतितंदक्षिणापरिवहंतितेनदक्षिणां
दिशंजयतितंप्रत्यंचमावर्तयंतितेनप्रतीचींदिशंजयतितमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंति
तेनोदीचींदिशंजयतिसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयतियएवंवेद॥१४॥हविरातिथ्यंनि
रुप्यतेसोमेराजन्यागतेसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतितस्माएतद्धविरातिथ्यं

१०

निरुप्यतेतदातिथ्यस्यातिथ्यत्वंनवकपालोभवतिनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानां
प्रतिप्रज्ञात्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनछंदसासमर्धयति
सर्वाणिवावछंदांसिचपृष्ठानिचसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतियावंतःखलुवैराजानमनु
यंतितेभ्यःसर्वेभ्यआतिथ्यंक्रियतेऽग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतेतद्यथैवादोमनुष्यराज
आगतेऽन्यस्मिन्वाऽर्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतएवमेवास्माएतत्क्षदंतेयदग्निंमंथंत्यग्नि
र्हिदेवानांपशुः॥१५॥अग्नयेमथ्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरभितादेवसवितरितिसा
वित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाच्याहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसविता
वैप्रसवानामीशेसवितृप्रसूताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्यौःपृथिवी
चनइतिद्यावापृथिवीयामन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाच्याहाथकस्माद्द्यावा

ब्रा॰प्र॰
थि
११

पृथिवीयामन्वाहेति द्यावापृथिवी वा एतं जातं देवाः पर्यगृह्णंस्ताभ्यामेवाद्यापि परिगृ
ह्णाति तस्माद्द्यावापृथ्वीयामन्वाह त्वामग्ने पुष्करादधीति तृचमाग्नेयं गायत्रमन्वाहाग्नौ
मथ्यमाने स्वयैवैनं तद्देवतया स्वेन छन्दसा समर्धयत्यथर्वा निरमन्थतेति रूपसमृद्धमेत
द्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति स यदि न जायेत यदि चिरं
जायेत राक्षोघ्न्यो गायत्र्योऽनूच्या अग्ने हंसि न्यत्रिणमित्येता रक्षसामपहत्यै रक्षांसि वा ए
नं तर्ह्यालभन्ते यर्हि न जायते यर्हि चिरं जायते स यद्येकस्यामेवानूक्तायां जायेत यदि द्वयोर
थो तद्भुवं तु जन्तव इति जाताय जातवतीमभिरूपामनुब्रूयाद्यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धमा यं हस्ते
न खादिनमिति हस्ताभ्यां ह्येनं मन्थन्ति शिशुं जातमिति शिशुरिव वा एष प्रथमजातो यदग्निर्न
बिभ्रतीति विश्वामग्निं स्वध्वरमिति यद्वै देवानां नेति तदेषामोमिति प्र देवं देववीतये भरता वसु

११

वित्तममिति प्रह्रियमाणायाभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धमा स्वे योनौ नि षीदत्वित्येष ह वा
अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेरा जातं जातवेदसीति जात इतरो जातवेदा इतरः प्रियं शिशीताति
थिमित्येष ह वा अस्य प्रियोऽतिथिर्यदग्निरग्नेः स्योन आ गृहपतिमिति शान्त्यामेवैनं तद्दधात्यग्नि
नाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा ॥ हव्यवाड्जुह्वास्य इत्यभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धं त्वं
ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सतेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या
समिध्यस इत्येष ह वा अस्य स्वः सखा यदग्निरग्नेस्तं मर्जयन्त सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु ॥
स्वेषु क्षयेषु वाजिनमित्येष ह वा अस्य स्वः क्षयो यदग्निरग्नेर्यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इत्यु
त्तमया परिदधाति यज्ञेन वै तद्देवा यज्ञमयजन्त यदग्निनाग्निमयजन्त ते स्वर्गं लोकमायंस्ता
नि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥ ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवा इति छन्दां

ब्रा॰ प्र॰

१२

सिवै साध्या देवास्तेऽग्निनाग्निमयजंत ते स्वर्गं लोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चैते
ऽग्निनाग्निमयजंत ते स्वर्गं लोकमायन्त्सैषा स्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदि ह वा अप्यब्राह्म
णोक्तो यदि दुरुक्तोक्तो यजतेऽथ हैषाहुतिर्गच्छत्येव देवान्न पाप्मना संसृज्यते गच्छत्यस्याहुतिर्दे
वान्नास्याहुतिः पाप्मना संसृज्यते य एवं वेद ता एतास्त्रयोदशान्वाह रूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञ
स्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां
ताः सप्तदश संपद्यंते सप्तदशो वै प्रजापतिर्द्वादश मासाः पंचर्त्तवस्तावान्संवत्सरः संवत्स
रः प्रजापतिः प्रजापत्यायतनाभिरेवाभी राध्नोति य एवं वेद त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाह यज्ञ
स्यैव तद्बर्सौ नह्यति स्थेम्ने बलायाविस्रंसाय ॥१६॥ समिधाग्निं दुवस्यताप्यायस्व समेतु त इ॰
त्याज्यभागयोः पुरोनुवाक्ये भवत आतिथ्यवत्यौ रूपसमृद्धे एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं

१२

यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति सैषाग्नेय्यातिथिमती न सौम्यातिथिमत्यस्ति यत्सौम्यातिथि
मती स्याच्छश्व त्सा स्याद् तत्तैवैषातिथिमती यदापीनवती यदा वा अतिथिं परिवेविषत्यापी
न इव वै स तर्हि भवति तयोर्जुषाणेनैव यजती दं विष्णुर्विचक्रमे तदस्य प्रियमभिपाथो अत्रेत्या
मितिर्वै स्विष्टकृतो त्रिपदामन्वाह चतुष्पदया यजति सप्तपदानि भवंति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाति
थ्यं सप्त वै शीर्षन्प्राणाः शीर्षन्नेव तत्प्राणान्दधाति होतारं चित्ररथमध्वरस्य प्रभ्रायमग्निर्भर
तस्य शृण्व इति स्विष्टकृतः संयाज्ये भवत आतिथ्यवत्यौ रूपसमृद्धे एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपस
मृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति त्रिष्टुभौ भवतः सेंद्रियत्वायैळांतं भवतीळांतेन वा एतेन देवा
अराध्नुवन्यदातिथ्यं तस्मादिळांतमेव कर्त्तव्यं प्रयाजानेवात्र यजंति नानुयाजान्प्राणा वै प्रयाजानु
याजास्ते य इमे शीर्षन्प्राणास्ते प्रयाजा ये वांचस्तेनुयाजाः स यो त्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणाना

लुप्यं शीर्षन्धित्सेत्ताहक्तद्दतिरिक्तं तत्समु वाइमे प्राणा विद्वे ये चेमे ये चेमे तद्यद्देवात्र प्रयाजान्य
जंतिनानुयाजांस्तत्र स काममुपाप्तो यो नुयाजेषु यो नुयाजेषु ॥१७॥ ॥इति प्रथमपंचिका
यां तृतीयोध्यायः॥ ॥यज्ञो वै देवेभ्य उदक्रामन्न वोहमन्नं भविष्यामीति नेति देवा अब्रुवन्न्
न्नमेव नो भविष्यसीति तं देवा विमेथिरे स हैभ्यो विहृतो न प्रबभूव ते होचुर्देवा न वै न इत्थं
विहृतो लं भविष्यति हंतेमं यज्ञं संभरामेति तथेति तं संजभ्रुस्तं संभृत्योचुरश्विनाविमं भिषज्य
तमित्यश्विनौ वै देवानां भिषजावश्विनावध्वर्यू तस्मादध्वर्यू घर्मं संभरतस्तं संभृत्याहतुर्ब्रह्म
न्प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतरभिष्टुहीति॥१८॥ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिति प्रतिपद्यते ब्र
ह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनं तद्भिषज्यतीयं पित्रे राष्ट्र्येत्यग्र इति वाग्वै राष्ट्री वाचमेवास्मिंस्तद्दधा
ति महान्मही अस्तभायद्विजात इति ब्राह्मणस्पत्या ब्रह्म वै बृहस्पति ब्रह्मणैवैनं तद्भिषज्य

त्यभित्यं देवं सवितारमोण्योरिति सावित्री प्राणो वै सविता प्राणमेवास्मिंस्तद्दधाति संसीद
स्व महाँ असीत्येवैनं समसाययेंदन्नंजंति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमानायाभिरूपा यद्य
ज्ञेभिरूपं तत्समृद्धं पतंगमक्तमसुरस्य मायया यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने॥ भवा नो अ
ग्ने सुमना उपेताविति द्वे अभिरूपे यद्यज्ञेभिरूपं तत्समृद्धं कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वी
मिति पंच राक्षोघ्न्यो रक्षसामपहत्यै परि त्वा गिर्वणो गिरो धिद्वयोरदधा उक्थ्यं वचः शुक्रं ते अ
न्यद्यजतं ते अन्यदप श्यं गोपामनिपद्यमानमिति चतस्र एकपातिन्यस्ता एकविंशतिर्भवंत्येक
विंशो यं पुरुषो दश हस्त्या अंगुलयो दश पाद्या आत्मैकविंशस्तमिममात्मानमेकविंशं सं
स्कुरुते॥१९॥ स्रक्वे द्रप्सस्य धमतः समस्वरन्निति पावमान्यो नव वै प्राणाः प्राणानेवास्मिं
स्तद्दधात्ययं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा इत्ययं वै वेनोस्माद्धूर्ध्वा अन्ये प्राणा वेनंत्य वांचोन्ये त

श्रा॰प्र॰

१४

स्माद्वृनः प्राणो वा अयं सन्नाभेरिति तस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वं प्राणमेवास्मिंस्तद्दधाति पवि
त्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे वियत्पवित्रं धिषणा अतन्वते ति पूतवंतः प्रा
णास्त इमे वाचोरेतस्यामृत्यः पुरीष्य इत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥२०॥ गणानां त्वा गणपतिं हवा
महइति ब्रह्मणस्पत्यं ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनं तद्भिषज्यति प्रथश्च यस्य सप्रथश्च
नामेति घर्मतन्वः स तनुमेवैनं नत्सरूपं करोति रथंतरमाजभारा वसिष्ठः ॥ भरद्वाजो बृ
हदा चक्रे अग्नेरिति बृहद्रथंतरवंतमेवैनं तत्करोत्य पश्यं त्वा मनसा चेकितानमिति प्रजा
वान्प्राजापत्यः प्रजामेवास्मिंस्तद्दधाति कराधह्यो अश्विना वामिति नवविंछंदसस्तदेतद्घर्म
स्यांतस्त्यं विक्षद्रुमिव वा अंतस्त्यमणीय इव चस्थवीय इव च तस्मादेता विछंदसो भवंत्येता
भिर्ह्यश्विनोः कक्षीवानश्विनोः प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपाश्विनोः उपाश्विनोः प्रियं धा

१४

मगच्छज्जयति परमं लोकं य एवं वेद ॥ भाष्यग्निरुपसामनीकमिति सूक्तं पीपिवांसमश्वि
ना घर्ममच्छेत्यभिरूपं यद्यज्ञेभिरूपं तत्समृद्धं तदु त्रैष्टुभं वीर्यं वै त्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्द
धाति ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे इति सूक्तमक्षीइव कर्णाविव नासेवेत्यंगसमाख्यायमेवास्मिं
स्तदिंद्रियाणि दधाति तदु त्रैष्टुभं वीर्यं वै त्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातीळे द्यावापृथिवी पूर्वचि
त्तय इति सूक्तमग्निं घर्मं सुरुचं यामन्निष्टय इत्यभिरूपं यद्यज्ञेभिरूपं तत्समृद्धं तदु जाग
तं जागता वै पशवः पशूनेवास्मिंस्तद्दधाति याभिरमु ावतं याभिरमुमावतमित्येतावतो
ह्यश्विनौ कामान्ददृशातुस्तानेवास्मिंस्तद्दधाति तैरेवैनं तत्समर्धयत्यरूरुचदुषसः पृश्नि
रग्रिय इति रुचितवती रुचमेवास्मिंस्तद्दधाति द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानित्युत्तमया प
रिदधात्यरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ॥ तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उ

श्रा·प्र·

१५

तद्योरिस्येतैरेवैर्नतत्क्रामेः समर्द्धयतीतिनुपूर्वपटलं॥२१॥ अथोत्तरमुपह्वयेसुदुघांधेनुमेतां
हिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितः समीवत्संनमातृभिः संवत्सइवमातृभि
र्यत्तस्तनः ग्नाग्नायोयोमयोभूर्गौरिमीमेदनुवत्संमिषंतंनमस्सेदुपसीदतसंज्ञानानाउपसीदन्न
भिश्चादग्नाभिर्विवस्वतेदुहंतिसप्तैकांसमिद्धोअग्निरश्विनासमिद्धोअग्निर्वृषणारतिर्दि
वस्तदुप्रयक्षतममस्यकर्मात्मन्वन्नभोदुह्यतेघृतंपयऊर्ज्जस्वभ्रह्मणस्पतेधुक्षस्तिपुषीभि
मुपद्दवपयसागोधुगोषमासृतेसिंचतंप्रियमाज्ननमश्विनोर्ऋषिः समुत्येमहतीरपइत्येकाविं
शतिरभिरूपाययज्ञेभिरूपंतत्समृद्धमुदुष्यदेवः सविताहिरण्ययेयसन्नृत्तिष्ठतिप्रेतुब्रह्मणस्प
तिरित्यनुप्रेतिगंधर्वइत्थापदमस्यरक्षतीतिखरमवेक्षतेनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविश्य
तितप्तोवांघर्मोनक्षतिस्वहोतोभापिबतमश्विनेतिहुत्वा क्षेयजत्यग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्वि

१५

ष्टकृद्भाजनं यदुस्त्रियास्वाहुतं घृतं पयोस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णे यजत्यग्नेवीहीत्यनुवषट्
करोतिस्विष्टकृद्भाजनंत्र्याणां हवै हविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यंतिसोमस्यघर्मस्यवाजिनस्ये
तिसप्तदनुवषट्करोत्यग्नेरेवस्विष्टकृतोनंतरित्यैविश्वा आशा दक्षिणसादितिब्रह्माजप
तिस्वाहाकृतःशुचिर्देवेषुघर्मः समुद्राद्र्मिमुदियर्त्तिवेनोद्रप्सः समुद्रमभियज्जिगातीति॥
सखेसखायमभ्यावत्स्वोर्ध्वउषुणऊतयऊर्ध्वोनः पाह्यंहसस्तं घेमित्थानमस्विनइत्य
भिरूपाययज्ञेभिरूपंतत्समृद्धं पावकशोचेतवहिक्षयंपरीतिभक्षमाकांक्षतेहुतं हविर्म
धुहविरिंद्रतमेग्नावश्यामतेदेवघर्म॥ मधुमतःपितुमतोवाजवतोंगिरस्वतोनमस्तेअस्तु
मामाहिंसीरितिघर्मस्यभक्षयतिश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतमायस्मिन्त्सत्रवासवाइति
संसाद्यमानायान्वाहहुविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यमितियदहरुत्सादयिष्यंतोभवंतिस्रुयवसा

दूर्गवती हि भूयाह्स्कृततमया परिदधाति तदेतद्देवमिथुनं यद्घर्मः सयो घर्मस्तच्छिश्नं यौ
शफौ तौ मुष्कौ योपयमनी ते श्रोणि कपाले यत्पयस्तद्रेतस्तदिदमग्नौ देवयोन्यां प्रजनने रे
तः सिच्यतेग्निर्वै देवयोनिः सोग्नेर्देवयोन्या आहुतिभ्यः संभवत्यृङ्मयो यजुर्मयः साम
मयो वेदमयो ब्रह्ममयोमृतमयः संभूय देवता अप्येति य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेतेन यज्ञ
क्रतुना यजते ॥२२॥ देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत ते वा असुरा इमानेव लोकान्पुरो कुर्व
त यथौजीयांसो बलीयांस एवं ते वा अयस्मयीमेवेमामकुर्वत रजतामंतरिक्षं हरिणीं दिवं
ते तथेमाँल्लोकान्पुरो कुर्वत ते देवा अब्रुवन्पुरो वा इमे असुरा इमाँल्लोकानक्रत पुर इमाँल्लोकान्प्रति
करवामहा इति तथेति ते सद एवास्याः प्रत्यकुर्वताग्नीध्रमंतरिक्षाद्धविर्धाने दिवस्ते तथेमा
न्लोकान्पुरः प्रत्यकुर्वत ते देवा अब्रुवन्नुपसद उपायामोपसदा वै महापुरं जयंती

ति तथेति ते यामेव प्रथमामुपसदमुपायंस्तयैवैनानस्माल्लोकादनुदंत यां द्वितीयां तयांत
रिक्षाद्यां तृतीयां तया दिवस्तांस्तथेभ्यो लोकेभ्यो नुदंत ते वा एभ्यो लोकेभ्यो नुत्ता असुरा ऋ
तूनश्रयंत ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवोपायामेति तथेति ता इमास्तिस्रः सतीरुपसदो द्विर्द्वि
रेकैकामुपायंस्ताः षट् समपद्यंत षड्वा ऋतवस्तान्वा ऋतुभ्यो नुदंत ते वा ऋतुभ्यो नुत्ता असुरा
मासानश्रयंत ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवोपायामेति तथेति ता इमाः षट् सतीरुपसदो द्विर्द्वि रे
कैकामुपायंस्ता द्वादश समपद्यंत द्वादश वै मासास्तान्वै मासेभ्यो नुदंत ते वै मासेभ्यो नुत्ता असु
रा अर्द्धमासानश्रयंत ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवोपायामेति तथेति ता इमा द्वादश सतीरुपस
दो द्विर्द्विरेकैकामुपायंस्ताश्चतुर्विंशतिः समपद्यंत चतुर्विंशतिर्वा अर्द्धमासास्तान्वा अर्द्धमा
सेभ्यो नुदंत ते वा अर्द्धमासेभ्यो नुत्ता असुरा अहोरात्रे अश्रयंत ते देवा अब्रुवन्नुपसदा वेवो

पायामेतितथेतितेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायँस्तयैवैनानह्नोनुदंतयामपराह्णेतयारात्रे
स्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायँस्तस्मात्पूर्वाह्णएवपूर्वयोपसदाप्रचरितव्यंस्यादप
राह्णेपरयातावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिनष्टि॥२३॥जितयोवैनामैतायदुपसदःसपत्नांवा
एताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपत्नांविजितिंविजयतेयएवंवेदमांदेवाएषुलोकेषुयामंस्तु
तुयांमासेषुयामर्द्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विजितिंव्यजयंततांविजितिंविजयतेयएवंवेदते
देवाअबिभयुरस्माकंविप्रमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतितेव्युत्क्रम्यामंत्रयंताग्निर्व
सुभिरुद्रक्रामदिंद्रोरुद्रैर्वरुणआदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाव्युत्क्रम्यामंत्रयंतते
ब्रुवन्हंतयाएवनइमाःप्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यराज्ञोगृहेसंनिदधामहैताभिरेव
नःसनसंगच्छातैयोनएतदतिक्रामाद्यआलुलोभयिषादितितथेतितेवरुणस्यराज्ञोगृहे

गृहे

तनूःसंन्यदधततेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधततत्तानूनप्त्रमभवत्तत्तानूनप्त्रस्यतानून
प्त्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनप्त्रिणेद्रोग्धव्यमितितस्माद्विदमसुरानान्वाभवंति॥२४॥शिरोवा
एतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाउपसदःसमानबर्हिषीभवतःसमानंहिशिरोग्रीवंमिथुनंवाएतांदे
वाःसमस्कुर्वतयदुपसदस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपर्णानि
तामाज्यधन्वानोव्यसृजंस्तयापुरोभिंदंतआयँस्तस्मादेताआज्यहविषोभवंतिचतुरोग्रेस्त
नान्व्रतमुपेत्युपसत्सुचतुःसंधिह्यृषुरनीकंशल्यस्तेजनंपर्णानित्रीन्स्तनान्व्रतमुपेत्युपस
त्सुत्रिषंधिह्यृषुरनीकंशल्यस्तेजनं॥द्वौस्तनौव्रतमुपेत्युपसत्सुद्विषंधिह्यृषुःशल्यश्चस्यैवते
जनंचैकंस्तनंव्रतमुपेत्युपसत्स्वेकाद्ध्येवेषुरित्याख्यायतएकयावीर्यंक्रियतेपरोवरीयांसोवाइमे
लोकाअर्वागंहीयांसःपरस्ताद्दर्वाचीरुपसदउपैत्येषामेवलोकानामभिजित्याउपसद्यायमीकु

षडिमांमेअग्नेसमिधमिमामुपसदंवनेरितितिस्रस्तिस्रःसामिधेन्योरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्य
समृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिजाघ्नवतीराज्यानुवाक्याःकुर्यादग्निर्वृत्रा
णिजंघनद्धेउग्रइवशार्यहात्वंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमेत्रीणिप
दाविचक्रमइत्येताविपर्यस्ताभिरपराह्णेयजंतिघ्नंतोवाएताभिर्देवाःपुरोभिंदंतआयन्यदु
पसदःसछंदसःकर्तव्यानविछंदसोयद्विछंदसःकुर्याद्ग्रीवास्कतद्गंडंदध्यादीश्वरोग्लावो
जनितोस्तस्मात्सछंदसएवकर्तव्यानविछंदसस्तदुहस्माहोपाविर्जानश्रुतेयउपसदांकिल
वेतद्ग्रस्तणेयस्मादप्यश्लीलस्यश्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्याज्यहवि
षोह्युपसदोग्रीवास्कुमुखमध्याहितंतस्माद्धस्मतदाह॥२५॥देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाआश्रावं
याजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्टिसंस्थित्याअप्रतिसारायसकृदतिक्रम्याश्रावयतियद्वै

स्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतदाहुःक्रूरमिववाएतत्सोमस्यराज्ञोंतेचरंतियदस्यघृतेनांतेच
रंतिघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंस्तद्यदंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतु
भ्यमिंद्रःप्यायतामात्वमिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सखीन्॥सन्यामेधयास्वस्तितेदेव
सोमसुत्यामुदृचमशीयेतिराजानमाप्याययंतियदेवास्यतक्रूरमिवांतेचरंतितदेवास्यैते
नाप्याययंत्यथोएनंवर्द्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टारायएष्टा
वामानिप्रेषेभगायऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्याइतिप्रस्तरेनिह्नुवतेद्यावापृथि
वीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंत्यथोएनेवर्द्धयंत्येववर्द्धयंत्येव॥२६॥ ॥इतिप्रथमपंचिकायांचतु
र्थोध्यायः॥ ॥सोमोवैराजागंधर्वेष्वासीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सो
मोराजागच्छेदितिसावागब्रवीत्स्त्रीकामावैगंधर्वामयैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवा

अब्रुवन्कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयर्हिवाववोमयार्थोभवितातर्ह्येववोहं
पुनरागंतास्मीतितथेतितयामहत्यानग्न्याभूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमस्क
न्नांवत्सतरीमाजंतिसोमक्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंतितांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हि
सातानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमेराजनिक्रीतेगंधर्वेषुहितर्हिवाग्भवति
साग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति॥२७॥अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युः
प्रदेवंदेव्याधियाभरताजातवेदसं॥हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूया
द्गायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्द्धयतीमंम
हेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियंवीर्यं
त्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्द्धयतिशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितितस्यानाम

वैनंतद्वैश्यंगमयतिशृणोतुनोदम्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रइत्साजरसंहास्मिन्न
जस्रोदीदयत्यएवंवेदायमिहप्रथमोधायिधातृभिरितिजगतींवैश्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवै
वैश्योजागताःपशवःपशुभिरेवैनंतत्समर्द्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशइत्यभिरूपा
यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धमयमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वा
च्येवतद्वाचंविसृजतेयमुष्यइतियदाहायमुस्यागमंयापुरागंधर्वेष्ववात्समित्येवैतदा
हप्रब्रूतेयमग्निरुरुष्यतीत्ययंवाअग्निरुरुष्यत्यमृतादिवजन्मनइत्यमृतत्वमेवास्मिं
स्तद्दधातिसहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएतज्जीवातवेकृतोयदग्नि
रिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअधीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदो
निधीमहीतिनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यग्नेहव्यायवोढवइतिहव्यंहिवक्ष्यन्भवत्यग्नेविश्वे

श्रा·प्र· भिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमःसीदयोनिमितिविश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिकुलायिनंघृ
तवंतंसवित्रइतिकुलायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्सेतुदारवाःपरिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसु
गंधितेजनानीतियज्ञेनयजमानायसाध्वितियज्ञमेवतद्यजुषाप्रतिष्ठापयतिसीदहो
२० तःस्वउलोकेचिकित्वानित्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैषःस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादया
यज्ञंसुकृतस्ययोनावितियजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेदेवावीर्देवान्
हविषायजास्यग्नेबृहद्यजमानेवयोधाइतिप्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधातिनि
होताहोतृषदनेविदानइत्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषोदी २८
दिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसतर्हिभवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्निर्वैदेवानांव
सिष्ठःसहस्रंभरःशुचिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रंभरतायदेनमेकंसंतंबहु

धाविहरंतिप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियएवंवेदत्वंदूतस्त्वमुनःपरस्पाइत्युत्तमयापरिदधाति
त्वंवस्यआवृषभप्रणेता॥अग्नेतोकस्यनस्तनेतनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधिगोपाइत्यग्निर्वैदे
वानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतयापरिद
धात्यथोसंवत्सरीणामेवैतांस्वस्तिंकुरुतेताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंय
द्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंते
द्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय॥२८॥हविर्धानाभ्यांप्रोह्य
माणाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजत
यद्धविर्धानेब्रह्मणैवैनेएतद्युंक्तेनवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतितच्चेद्यावापृथि

श्रो·प्र·

वीयमन्वाह तद्यदुर्यं हविर्द्धानाभ्यां प्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथ कस्मात्तर्चं द्यावापृथिवीयमन्वा
हेति द्यावापृथिवी वै देवानां हविर्द्धाने आस्तां ते उ एवाद्यापि हविर्द्धाने ते हीदमंतरेण सर्वं हविर्यदिदं किं
च तस्मात्तर्चं द्यावापृथिवीयमन्वाह यमे इव यतमाने यदैतमिति यमे इव ह्येते यतमाने प्रबाहुगितः
प्रवांभरन्मानुषा देवयंत इति देवयं तौ ह्येने मानुषाः प्रभरंत्यासीदतं स्वमु लोकं विदाने इत्यासस्थे भवत

२१

मिंदवे न इति सोमो वै राजेंदुः सोमायैवैने एतद्राज्ञ आसदे चीक्लृपदधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वच इति द्व
यो ह्येतत्तृतीयं छदिरधिनिधीयते उक्थ्यं वच इति यदाह यज्ञियं वै कर्मोक्थ्यं वचो यज्ञमेवैतेन समर्द्ध
यति यतस्रुचा मिथुना या सपर्यतः ॥ असंयत्तो व्रते ते क्षेति पुष्यतीति यदेवादः पूर्वं यत्तवत्सदमाहत
देवैते नव्यं त्वा शमयति भद्रा शक्तिर्यजमानाय सुन्वत इत्याशिषमाशास्ते विश्वा रूपाणि प्रतिमुंचते क
विरिति विश्वरूपामन्वाह सरराट्यामीक्षमाणोनुब्रूयाद्विश्वमिव हि रूपं रराट्याः शुक्लमिव च कृष्णमि

व च विश्वं रूपमवरुंधे आत्मने च यजमानाय च यत्रैवं विद्वानेतां रराट्यामीक्षमाणोन्वाह परि त्वा गिर्वणो
गिर इमा भवंतु विश्वत इत्युत्तमया परिदधाति स यदेव हविर्द्धाने संपरिश्रिते मन्येताथ परिदध्यादनग्नं भावुका ह होतुश्च
यजमानस्य च भार्या भवंतीति यत्रैवं विद्वानेतया हविर्द्धानयोः संपरिश्रितयोः परिदधाति मज्जु वा एते सं
परिश्रियेते यद्धविर्द्धाने यजुषैवैने एतत्परिश्रयंति तौ यदैवाध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चोभयतो मेथ्यौ नि
हन्यातामथ परिदध्यादत्र हि ते संपरिश्रिते भवतस्ता एता अष्टावन्वाह रूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं
यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति ता सां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता द्वादश संपद्यंते द्वादश
वै मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्राजापत्यायतनाभिरेवाभी राध्नोति यद्वेव त्रिः प्रथमां त्रिरुत्त
मामन्वाह यज्ञस्यैवतद्बर्सौ नह्यति स्थेम्ने बलायाविस्रंसाय ॥ २९ ॥ अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्या
मनुब्रूहीत्याहाध्वर्युः सावीर्हि देव प्रथमाय पित्र इति सावित्रीमन्वाह तद्यद्धुर्यदग्नीषोमाभ्यां प्रणीय

मानाभ्यामनुवाचाहाथ कस्मात्सावित्रीमन्वाहेति सविता वै प्रसवानामीशे सवितृप्रसूता एवैनं तत्
प्रणयंति तस्मात्सावित्रीमन्वाह प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यामन्वाह तदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यां
प्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहाथ कस्माद्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्
पुरोगवमकर्न वै ब्रह्मण्वद्रिष्यति प्र देव्येतु सूनृतेति सूनृतमेव तद्यज्ञं करोति तस्माद्ब्राह्मणस्प
त्यामन्वाह होता देवो अमर्त्य इति तृचमाग्नेयं गायत्रमन्वाह सोमे राजनि प्रणीयमाने सोमं वै रा
जानं प्रणीयमानमंतरेणैव सदोहविर्द्धाने नाष्ट्रा रक्षांस्यजिघांसंस्तमग्निर्मायया त्यनयत्पु
रस्तादेति माययेति मायया हि स तमत्यनयत्तस्माद्धस्याग्निं पुरस्ताद्धरंत्युप त्वाग्ने दिवे दिवे उ
प प्रियं पनिप्नतमिति त्रिष्टुभौ कांचान्वाहेश्वरौ ह वा एतौ संयंतौ यजमानं हिंसितोर्यश्चासौ पू
र्व उद्धृतो भवति यमु चैनमपरं प्रणयंति तद्यत्त्रिष्टुभौ कांचान्वाह संज्ञानानावेवैनौ तत्संगमयति

प्रतिष्ठायामेवैनौ तत्प्रतिष्ठापयत्यात्मनश्च यजमानस्य चाहिंसायाग्ने जुषस्व प्रति हर्यत द्वचइ
त्याहुत्यां हूयमानायामन्वाहाग्नय एवतज्जुष्टिमाहुतिं गमयति सोमो जिगाति गातुविदिति तृचं सौ
म्यं गायत्रमन्वाह सोमे राजनि प्रणीयमाने स्वयैवैनं तद्देवतया स्वेन छंदसा समर्द्धयति सोमः स
धस्थमासददित्यासत्स्यन्नु हि स तर्हि भवति तदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्तस्य तद्वाग्नीध्रं कृत्वा तमस्य
राजा वरुणस्तमश्विनेति वेष्टवीमन्वाह क्रतुं सचंत मारुतस्य वेधस इति। दाधार दक्षमुत्तमम्मह
र्विदं व्रजं च विष्णुः सखिवां अपोर्णुत इति विष्णुर्वै देवानां द्वारपः स एवास्मा एतद्द्वारं विवृणोत्यं त
श्व प्रागा अदितिर्भवासीति प्रपाद्यमानेन्वाहत्ययेनो नयोर्निंसदनं धियाकृतमित्यासन्नेहिर
ण्ययमासदं देव एषतीति हिरण्मयमिव ह वा एषं एतद्देवेभ्यश्छदयति यत्कृष्णाजिनं तस्मादेतामन्वा
हास्तभ्नाद्द्यामसुरो विश्ववेदा इति वारुण्या परिदधाति वरुणदेवत्यो एष तावद्यावदुपनद्धो यावत्

ब्रा·प्र·

परिश्रितानि प्रपद्यते स्वयैवैनं तद्देवतया स्वेन छंदसा समर्द्धयति तं यद्यूपबाधा वेशुरभय्यं वेडेरन्ने
वा वंदस्व वरुणं बृहंतमित्येतया परिदध्यात् यावद्ध्योहाभयमिच्छति यावद्ध्योहाभयं ध्यायति ताव
द्ध्योहाभयं भवति यत्रैवं विद्वानेतया परिदधाति तस्मादेवं विद्वानेतयैव परिदध्यात् ता एताः सप्तदशा

२३

न्वाह रूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति तासां त्रिः प्र
थमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता एकविंशतिः संपद्यंत एकविंशो वै प्रजापतिर्द्वादश मासाः पंचर्त्तवस्त्र
य इमे लोका असावादित्य एकविंश उत्तमा प्रतिष्ठा तद्दैवं क्षत्रं सा श्रीस्तदाधिपत्यं तद्ब्रध्नस्य वि
ष्टपं तत्प्रजापतेरायतनं तत्स्वाराज्यमृध्नोत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या ॥३०॥ ॥ ॥ २३
॥इत्यैतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिकायां पंचमोध्यायः॥ ॥इति प्रथमपंचिका समाप्ता॥ ॥
यज्ञेन वै देवा उर्ध्वाः स्वर्गंलोकमायन्॥ ॥श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु॥ ॥श्रीरस्तु॥ ॥

ब्रा·प्र·

॥संवत् १९४४ कालयुक्तनामसंवत्सरे श्रावणशुद्ध १३ भानुवासरे तद्दिने भट्ट केळकरोपना
मक चिंतामणिदीक्षितेन काश्यां विश्वेश्वरसंनिधौ लिखितं॥ ॥स्वार्थं परोपकारार्थं च॥
॥अग्निर्वै देवानां षट्॥ स्वर्गं वै पंच॥ प्राच्यां वै षट्॥ यज्ञेन वै नव॥ सोमो वै राजा चत्वारि॥ अ

२४

ग्निर्वै प्रयाज वरुणानां त्वादश॥ ॥आर्जितं भूरिकष्टेन पुस्तकं लिखितं मया॥ हर्तुमिच्छ
ति यः पापी तस्य वंशः क्षयो भवेत्॥ ॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥श्रीरामः शरणं॥
॥पांडुरंगदीक्षितभट्ट केळकरस्येदं पुस्तकं॥ ॥यज्ञेन वै देवा उर्ध्वाः स्वर्गंलोकमायन्॥ ॥

२४

प्रा·प्र·

२४

॥इतिप्रथमपंचिकासमाप्ता॥

२४

प्रा·टी·

श्रा॰ हि॰
॥१॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिःॐ॥ ॥यज्ञेनवैदेवाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्तेबिभयुरि
मंनोदृष्ट्वामनुष्याश्चऋषयश्चानुप्रज्ञास्यंतीतितंवैयूपेनैवायोपयंस्तंयद्यूपेनैवायोपयंस्तद्यूप
स्ययूपत्वंतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाउदायंस्ततोवैमनुष्याश्चऋषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्या
यन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेयूपमेवाविंदन्नवाचीनाग्रंनिमितंतेविदुरनेनवैदेवा
यज्ञमयूयुपन्नितितमुत्खायोर्ध्वंन्यमिन्वंस्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यद्यूपऊर्ध्वोनि
मीयतेयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैवज्रोवाएषयद्यूपःसोऽष्टाश्रिःकर्तव्योऽष्टाश्रिर्वैव
ज्रस्तंतंप्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोऽस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैवज्रोवैयूपःसएषद्विषतोव
धउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्धाप्येतर्हियोद्वेष्टितस्याप्रियंभवत्यमुष्यायंयूपोऽमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वा
खादिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानःखा

॥१॥

दिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिबैल्वंयूपंकुर्वीतान्नाद्यकामःपुष्टिकामःसमांसमांवैबिल्वोगृभी
तस्तदन्नाद्यस्यरूपमामूलाच्छाखाभिरनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजांचपशूंश्चयएवंविद्वान्बैल्वंयू
पंकुरुतेयदेवबैल्वा३म्॥बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतिय
एवंवेदपालाशंयूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंवनस्पतीनांपलाशो
स्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्पालाशंयूपंकुरुतेयदेवपालाशा३म्॥सर्वेषांवाएषवन
स्पतीनांयोनिर्यत्पलाशस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्षतेऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमितिस
र्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद॥१॥अंज्मोयूपमनुब्रूहीत्याहाध्वर्युरंजंति
त्वामध्वरेदेवयंतइत्यन्वाहाध्वरेह्येनंदेवयंतोंजंतिवनस्पतेमधुनादैव्येनेतियदेतद्दैमधुदैव्यंयदाज्यं
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइतियदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रवि

णमेवास्मासु धत्तादित्येवतदाहोच्छ्रयस्व वनस्पत इत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपा यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृ
द्धंवर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्येतद्वैवर्ष्मपृथिव्यै यत्र यूपमुन्मिन्वंति सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवा
हस इत्याशिषमाशास्ते समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्धस्य ह्येष एतत्पुरस्ताच्छ्रयते
ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरमित्याशिषमेवाशास्ते आरे अस्मदमतिं बाधमान इत्यशनाया वै
पाप्मामतिस्तामेवतदारान्नुदते यज्ञाच्च यजमानाच्चोच्छ्रयस्व महते सौभगायेत्याशिषमेवा
शास्ते ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये तिष्ठा देवो न सवितेति यद्वै देवानां नेति तदेषामोमिति तिष्ठ देव इव स
वितेत्येवतदाहोर्ध्वो वाजस्य सनितेति वाजसनिमेवैनंतद्धनसां सनोतीति यदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्व
यामह इति छंदांसि वा अंजयो वाघतस्ते रेतद्देवान्यजमानाविह्वयंते मम यज्ञमागच्छत मम यज्ञ
मिति यदि ह वा अपि बहव इव यजंतेथ हास्य देवा यज्ञमेव गच्छंति यत्रैवं विद्वानेतामन्वाहोर्ध्वो नः

पाह्यंहसो निकेतुना विश्वं समत्रिणं दहेति रक्षांसि पाप्मा त्रिणो रक्षांसि पाप्मानं दहेत्येवतदाह कृधी
न ऊर्ध्वांचरथाय जीवस इति यदाह कृधीन ऊर्ध्वांचरणाय जीवस इत्येवतदाह यदि ह वा अपिनीत इ
व यजमानो भवति परि हैवैनंतत्संवत्सराय ददाति विदा देवेषु नो दुव इत्याशिषमेवाशास्ते जातो जा
यते सुदिनत्वे अह्नामिति जातो ह्येष एतज्जायते समर्य आ विदथे वर्धमान इति वर्धयंत्येवैनंतत्पु
नंति धीरा अपसो मनीषेति पुनंत्येवैनंतद्देवया विप्र उदियर्त्ति वाचमिति देवेभ्य एवैनंतन्निवेदयति
युवा सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोयं शरीरैः परिवृतः
स उ श्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयाञ्छ्रेयान्ह्येष एतद्भवति जायमानस्तं धीरासः कवय उन्न
यंति स्वाध्यो मनसा देवयंत इति ये वा अनूचानास्ते कवयस्त एवैनंतदुन्नयंति ता एताः सप्तान्वाह रू
पसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति तासां त्रिः प्रथमामन्वाह

आ०ब्रा०
॥३॥

त्रिरुक्तमांताएकादशासंपद्यंतेएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुबिंद्रस्यवज्रइंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतिय
एवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय॥२॥तिष्ठेद्यूपा३
अनुप्रहरे३इत्याहुस्तिष्ठेत्पशुकामस्यदेवेभ्योवैपशवोन्नाद्यायालंभायनातिष्ठंततेपक्रम्यप्रति
वावदतोतिष्ठन्नास्मानालप्स्यध्वेनास्मानितिततोवैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदश्र
यंस्तस्माद्बिभ्यतउपावर्त्ततमेवाद्याप्युपावृत्तास्ततोवैदेवेभ्यःपशवोन्नाद्यायालंभायाति
ष्ठंततिष्ठंतेस्मैपशवोन्नाद्यायालंभायययएवंवेदयस्यचैवंविदुषोयूपस्तिष्ठत्यनुप्रहरेत्स्वर्ग
कामस्यतमुहस्मैतंपूर्वेन्विवप्रहरंतियजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरोग्निर्वैदेवयोनिःसोग्ने
र्देवयोन्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गलोकमेष्यतीत्यथयेतेभ्योवरआसंस्तए
तंस्वरुमपश्यन्यूपशकलंतंतस्मिन्कालेनुप्रहरेत्तत्रसकामउपाप्नोत्यनुप्रहरणेतत्रसकामउपा

॥३॥

प्नोयःस्थानेसर्वाभ्योवाएषदेवताभ्यआत्मानमालभतेयोदीक्षितेग्निःसर्वादेवताःसोमःसर्वादे
वताःसयदग्नीषोमीयंपशुमालभतेसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानआत्मानंनिष्क्रीणीतेत
दाहुर्द्विरूपोग्नीषोमीयःकर्त्तव्योद्विदेवत्योहीतितत्तन्नादृत्यंपीवइवकर्त्तव्यःपीवोरूपावैपश
वःकृशितइवखलुवैयजमानोभवतितद्यत्पीवापशुर्भवतियजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस
मर्धयतितदाहुर्नाग्नीषोमीयस्यपशोरश्नीयात्पुरुषस्यवाएषोश्नातियोग्नीषोमीयस्यपशो
रश्नातियजमानोह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यंवार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयो
ग्नीषोमाभ्यांवाइंद्रोवृत्रमहंस्तावेनमब्रूतामावाभ्यांवैवृत्रमवधीर्वरंतेवृणावहाइतिवृणाथा
मितितावेतमेववरमवृणातांश्वःसुत्यायांपशुंसएनयोरेषोच्युतोवरवृतोह्येनयोस्तस्मात्तस्या
शितव्यंचैवलीप्सितव्यंच॥३॥आप्रीभिराप्रीणातितेजोवैब्रह्मवर्चसमाप्रियस्तेजसैवैनंत

ब्रा०द्वि०
॥४॥

ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतिसमिधोयजतिप्राणावैसमिधःप्राणाहीदंसर्वंसमिंधतेयदिदंकिंच
प्राणानेवतत्प्रीणातिप्राणान्यजमानेदधातितनूनपातंयजतिप्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपा
तिप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेदधातिनराशंसंयजतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजांचैवतद्वा
चंचप्रीणातिप्रजांचवाचंचयजमानेदधातीळोयजत्यन्नंवाइळोन्नमेवतत्प्रीणात्यन्नंयजमाने
दधातिबर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिःपशूनेवतत्प्रीणातिपशून्यजमानेदधातिदुरोयजतिवृष्टिर्वै
दुरोवृष्टिमेवतत्प्रीणातिवृष्टिमन्नाद्यंयजमानेदधात्युषासानक्तायजत्यहोरात्रेवाउषासा
नक्ताहोरात्रेएवतत्प्रीणात्यहोरात्रयोर्यजमानंदधातिदैव्याहोतारायजतिप्राणापानौवैदैव्या
होताराप्राणापानावेवतत्प्रीणातिप्राणापानौयजमानेदधातितिस्रोदेवीर्यजतिप्राणोवा
अपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यस्ताएवतत्प्रीणातितायजमानेदधातित्वष्टारंयजतिवाग्वैत्वष्टा

॥४॥

वाग्घीदंसर्वंताष्टीववाचमेवतत्प्रीणातिवाचंयजमानेदधातिवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्प
तिःप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेदधातिस्वाहाकृतीर्यजतिप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयःप्र
तिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिताभिर्यथऋष्याप्रीणीयाद्यथऋष्याप्रीणाति
यजमानमेवतद्बंधुतायानोत्सृजति॥४॥पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरग्नि
र्होतानोअध्वरइतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहपर्यग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेन
छंदसासमर्धयतिवाजीसन्परिणीयतइतिवाजिनमिवह्येनंसंतंपरिणयंतिपरित्रिर्विष्ट्यध्व
रंयात्यग्नीरथीरिवेत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिपरिवाजपतिःकविरित्येषहिवाजानांप
तिरतउपप्रेष्यहोतर्हव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युरजैदग्निरसनद्वाजमितिमैत्रावरुणउपप्रैषं
प्रतिपद्यतेनदाकुर्यदध्वर्युर्होतारमुपप्रेष्यत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिम

ऐ॰ब्रा॰ द्वि॰
॥५॥

नोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्यन्यमनावाचंवदत्य
सुर्यविसावागदेवजुष्टंतद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेमनसैवतद्वाचमीरयतितन्मन
सेरितयावाचादेवेभ्योहव्यंसंपादयति॥५॥दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनुष्याइत्या
हयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतानेवतत्संशास्त्युपनयतमेध्यादुरआशासाना
मेधपतिभ्यांमेधमितिपशुर्वैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्धय
त्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैपशुरालभ्यतेसैवमेधपतिरितिसयद्येकदेवत्यः
पशुस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्यदिद्विदेवत्योमेधपतिभ्यामितियदिबहुदेवत्योमेधपतिभ्य
इत्येतदेवस्थितंप्रास्माअग्निंभरतेतिपशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वका
मयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइतिसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैमेयुष्मा

॥५॥

कमेकःपुरस्तादेत्वितितथेतितस्याग्निःपुरस्तादैत्सोग्निमनुप्राच्यवततस्मादाहुराग्नेयोवा
वसर्वःपशुरग्निंहिसोनुप्राच्यवतेतितस्माद्वस्याग्निंपुरस्ताद्धरंतिस्तृणीतबर्हिरित्योषध्या
त्मावैपशुःपशुमेवतत्सर्वात्मानंकरोत्यन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्योनुस
खासयूथ्यइतिजनित्रैरेवैनंतत्समनुमतमालभंतउदीचीनांअस्यपदोनिधत्तात्सूर्यंचक्षुर्ग
मयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रंपृथिवींशरीरमित्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वा
दधात्येकधास्यत्वचमाछ्यतात्पुरानाभ्याअपिशसोवपामुत्खिदतादंतरेवोष्माणंवारयध्वा
दितिपशुष्वेवतत्प्राणांदधातिश्येनमस्यवक्षःकृणुतात्प्रशसाबाहूशलादोषणीकश्यपेवां
साच्छिद्रेश्रोणीकवषोरूस्रेकपर्णाष्ठीवंताषड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ताअनुष्ठ्योच्यावयताद्गा
त्रंगात्रमस्यानूनंकृणुतादित्यंगान्येवास्यतद्गात्राणिप्रीणात्यूवध्यगोहंपार्थिवंखनतादि

श्रा०द्वि०
॥६॥

त्याहौषधं वा ऊवध्यमियं वा ओषधीनां प्रतिष्ठा तदेनत्स्वायामेव प्रतिष्ठायामंततः प्रतिष्ठा
पयति ॥६॥ अस्ना रक्षः संसृजतादित्याह तुषैर्वै फलीकरणैर्देवा हविर्यज्ञेभ्यो रक्षांसि निरभ
जन्नस्ना महायज्ञात्स यदस्ना रक्षः संसृजतादित्याह रक्षांस्येव तत्स्वेन भागधेयेन यज्ञान्नि
रवदयते तदाहुर्न यज्ञे रक्षसां कीर्त्तयेत्कानि रक्षांस्यृतेरक्षा वै यज्ञ इति तदु वा आहुः कीर्त्तयेदे
व यो वै भागिनं भागान्नुदते चयते वैनं स यदि वैनं न चयतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेवैनमिति स
यदि कीर्त्तयेदुपांशु कीर्त्तयेत्तिर इव वा एतद्वाचो यदुपांशु तिर इवैतद्यद्रक्षांस्यथ यदुच्चैः कीर्त्तयेदी
श्वरो हास्य वाचो रक्षोभाषो जनितोर्यां वै राक्षसीं वदति यां वै दृप्तो वदति यामुन्मत्तः सा वै राक्ष
सी वाङ् नात्मना दृप्यति नास्य प्रजायां दृप्त आजायते य एवं वेद वनिष्ठुमस्य मा राविष्टोरूकं म
न्यमाना नेद्वस्तोके तनये रविता रवच्छमितार इति ये चैव देवानां शमितारो ये च मनुष्याणां तेभ्य

॥६॥

एवैनं तत्परिददात्यध्रिगो शमीध्वं सुशमि शमीध्वं शमीध्वमध्रिगा ३ उ इति त्रिर्ब्रूयादपापेति चा
ध्रिगुर्वै देवानां शमिता पापो निग्रभीता शमितृभ्यश्चैवैनं तं निग्रभीतृभ्यश्च संप्रयच्छति शमिता
रो यदत्र सुकृतं कृणवथास्मासु तद्यद्दुष्कृतमन्यत्र तदित्याहाग्निर्वै देवानां होतासीत्स एनं वाचा
व्यशाद्वाचा वा एनं होता विशास्ति तद्यदर्वाग्यत्परः कृंतंति यदुल्बणं यद्विथुरं क्रियते शमितृभ्यश्चै
वैनत्तं निग्रभीतृभ्यश्च समनुदिशति स्वस्त्येव होता मुच्यते सर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरेति य
एवं वेद ॥७॥ पुरुषं वै देवाः पशुमालभंत तस्मादालब्धान्मेध उदक्रामत्सोऽश्वं प्राविशत्तस्माद
श्वो मेध्योऽभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंत स किंपुरुषोऽभवत्तेऽश्वमालभंत सोऽश्वादालब्धादुद
क्रामत्स गां प्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योऽभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंत स गौरमृगोऽभवत्ते गामा
लभंत स गोरालब्धादुदक्रामत्सोऽविं प्राविशत्तस्मादविर्मेध्योऽभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जं

श्रा०द्वि०
॥७॥

तसगवयोभवत्तेविमालभंतसोवेरालब्धादुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदथै
नमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसउष्ट्रोभवत्सोजेज्योक्तमामिवारमततस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयु
क्ततमोयदजस्तेजमालभंतसोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्तस्मादियंमेध्याभवदथैन
मुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसशरभोभवत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवस्तस्मादेतेषांनाश्नी
यात्तमस्यामन्वगच्छंस्तोनुगतोव्रीहिरभवत्तद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशु
नेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनपशुनेष्टंभवति
यएवंवेद॥८॥सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशस्तस्ययानिकिंशारूणितानिरोमाणियेतु
षाःसात्वग्येफलीकरणास्तदसृग्यत्पिष्टंकिक्नसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारंतदस्थिसर्वेषांवा
एषपशूनांमेधेनयजतेयःपुरोळाशेनयजतेतस्मादाहुःपुरोळाशसत्रंलोक्यमितियुवमेतानि

हा स्व
॥७॥

दिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं॥युवंसिंधूँरभिशस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुंचतंग
भीतानितिवपायैयजतिसर्वाभिर्वाएषदेवताभिरालब्धोभवतियोदीक्षितोभवतितस्माद
हुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिसयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिवपायैयजतिसर्वाभ्यएव
तद्देवताभ्योयजमानंप्रमुंचतितस्मादाहुरशितव्यंवपायांहुतायांयजमानोहितर्हिभवती
त्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिपुरोळाशस्ययजत्यमथ्नादन्यंपरिश्येनोअद्रेरितीतइव
चत्येषइतइवचमेधःसमाहृतोभवतिस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिपुरोळाशःस्विष्टकृ
तोयजतिहविरेवास्माएतत्स्वदयतीषमूर्जमात्मंधत्तइळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूने
वतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधाति॥९॥मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्यु
स्त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तमन्वाहतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथकस्मादाग्नेयी

स८

ब्रा०द्वि०

॥८॥

रेवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहेतितिस्रोवैदेवानांमनोतास्तासुहितेषांमनांस्योतानि
वाग्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिगौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतान्य
ग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हितेषांमनांस्योतान्यग्निःसर्वामनोताअग्नौमनोताःसंगच्छंते
तस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमाहविषःप्रस्थितस्येतिहवि
षोयजतिहविषइतिरूपसमृद्धाप्रस्थितस्येतिरूपसमृद्धास्सर्वाभिर्दास्यसमृद्धिभिःसमृद्धं
हव्यंदेवानप्येतियएवंवेदवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिर्जीवंहास्यहव्यंदेवानप्येतियत्रैवं
विद्वान्वनस्पतिंयजतिस्विष्टकृतंयजतिप्रतिष्ठावैस्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठा
पयतीळामुपह्वयंतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयंतेपशून्यजमानेदधातिदधाति॥१०॥ ॥
॥इतिद्वितीयपंचिकायांप्रथमोध्यायः॥ ॥देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्या

॥८॥

यन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितानाप्रीतेपशौपुरइवपर्यग्नेर्यूपंप्रतिपुरस्तादुपायंस्ते
देवाःप्रतिबुध्याग्निमयीःपुरस्त्रिपुरंपर्यास्यंतयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैताएषामिमाअग्निम
य्यःपुरोदीप्यमानाभ्राजमानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपधृष्यैवापाद्रवंस्तेग्निनैवपुरस्ताद
सुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वंत्यग्निमयीरेवतत्पुरस्त्रिपुरं
पर्यस्यंतेयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंतितस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्री
तंसंतंपर्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपुरस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुस्तेने
नज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गं
लोकमेतितंयत्रनिहनिष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यतियदेवैनमदःआप्रीतंसंतंप
र्यग्निकृतंबर्हिर्वदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्यावध्यंगोहंखनंत्योषधंवाऊवध्यमियं

वांश्चोषधीनांप्रतिष्ठांतदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयंतितदाहुर्यदेषहविरेवयत्पशु
रथास्यवक्रपैतिलोमानित्वगसृक्कुष्ठिकाःशफाविषाणेस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइ
तियदेवैतत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवैमेधाउदक्रामंस्तौव्रीहि
श्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवले
ननःपशुनेष्टमसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद
॥११॥तस्यवपामुत्खिद्याहरंतितामध्वर्युःस्रुवेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तो
काश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्वसप्रथस्तममित्य
न्वाहवचोदेवप्सरस्तमं॥हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरेवैनांस्तदास्येजुहोतीमंनोयज्ञममृतेषु
धेहीतिसूक्तमन्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्य

तिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतःप्राशानप्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमो
निषद्येत्येवतदाहघृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिस्व
धर्मन्देववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसंत्येतिघृ
तश्चुतोहिभवंत्यृषिश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशास्तेतुभ्यंश्चोतंत्यध्रि
गोशचीवस्तोकासोअग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिकविशस्तोबृहताभा
नुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यजुष्टिमेवाशास्तेओजिष्ठंतेमध्यतोमेदउद्भृतंप्रतेवयंददामहे॥
श्चोतंतितेवसोस्तोकाअधित्वचिप्रतितान्देवशोविहीत्यभ्येवैनांस्तद्वषट्करोतियथासोमस्याग्नेवी
हीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकास्तस्मादियंस्तोकशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति॥१२॥त
दाहुःकास्वाहाकृतीनांपुरोनुवाक्याःकःप्रैषःकायाज्येतियाएवैताअन्वाहैताःपुरोनुवाक्यायःप्रै

ब्रा०हि०

॥१०॥

षःसप्रैषोयायाज्यासायाज्यातदाहुःकादेवताःस्वाहाकृतयइतिविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मात्स्वाहाकृ
तंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गंलोकमजयंस्तेषांवपायामे
वहुतायांस्वर्गोलोकःप्राख्यायततेवपामेवहुत्वानादृत्येतराणिकर्माण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्त
तोवैमनुष्याऋषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेभितः
परिचरंतएतंपशुमेवनिरांत्रंशयानंतेविदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिसएतावानेवपशुर्याव
तीवपाथयदेनंतृतीयसवनेश्रपयित्वाजुहुतिभूयसीभिर्नआहुतिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशु
नेष्टमसदितिभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद॥१३॥
सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिरमृताहुतिरग्न्याहुतिरमृताहुतिराज्याहुतिरमृताहुतिःसो
माहुतिरेतावाअशरीराआहुतयोयावैकाश्चाशरीराआहुतयोऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजय

॥१०॥

तिसावाएषारेतएवयद्वपाप्रेववैरेतोलीयतेप्रेववपालीयतेशुक्लंवैरेतःशुक्लावपाशरीरंवैरेतोशरीराव
पायद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरंतस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितंतावत्परिवासयेतिसापंचावत्ताभवतिय
द्यपिचतुरवत्तीयजमानस्यादथपंचावत्तैववपाज्यस्योपस्तृणातिहिरण्यशल्कोवपाहिरण्यशल्क
आज्यस्योपरिष्टादभिघारयतितदाहुर्यद्धिरण्यंनविद्येतकथंस्यादितिद्विराज्यस्योपस्तीर्यवपाम
वदायद्विरुपरिष्टादभिघारयत्यमृतंवाआज्यममृतंहिरण्यंतत्रसकामउपाप्तोयआज्येतत्रसका
मउपाप्तोयोहिरण्येतत्पंचसंपद्यंतेपांक्तोयंपुरुषःपंचधाविहितोलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जा
सयावानेवपुरुषस्तावंतंयजमानंसंस्कृत्याग्नौदेवयोन्यांजुहोत्यग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याआ
हुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गंलोकमेति॥१४॥देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योहोतरनुब्रूहीत्याहाध्व
र्युरेतेवावदेवाःप्रातर्यावाणोयदग्निरुषाअश्विनौतएतेसप्तभिःसप्तभिश्छंदोभिरागच्छंत्यास्यदे

ब्रा०द्वि०

॥११॥

वाःप्रातर्यावाणोहवैगन्तंतियएवंवेदप्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यत्युभयेदेवासुरा
यज्ञमुपावसन्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमितिसवैदेवेभ्यएवान्वब्रवीत्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभ
वन्त्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदप्रातर्वैसतंदेवेभ्योन्वब्रवीद्यत्प्रातरन्व
ब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्यप्रातरनुवाकत्वंमहतिरात्र्याअनूच्यःसर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरि
गृहीत्यैयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेतस्यवाचंप्रोदितामनुप्रवदंतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यः
पुरावाचःप्रवदितोरनूच्योयद्वाचिप्रोदितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनंकुर्यात्तस्मान्म
हतिरात्र्याअनूच्यःपुराशकुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋतेर्वाएतन्मुखंयद्वयांसियच्छकुनयस्तद्यत्पुरा
शकुनिवादादनुब्रूयान्माययज्ञियांवाचंप्रोदितामनुप्रवदिष्मेतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्योथोखलु
यदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावाअध्वर्युरुपाकरोतिवाचैवोपाकरोतिवाचाहोतान्वाहवाग्घि

॥११॥

ब्रह्मतत्रसकाममुपाप्नोतियोवाचिचब्रह्मणिच॥१५॥प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यति
सर्वादेवताआशंसंतमामभिप्रतिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टा
मभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्तास्यंतीतिसएतामृचमपश्यदापोरेवतीरि
त्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यततताःसर्वादेवताःप्र
मोदंतमामभिप्रत्सपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभि
र्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकःप्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रा
तर्यज्ञमस्करायथोजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रोमाबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रा
तर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदापोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्त्रिष्टुप्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवन्त्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रा

ब्रा० द्वि०
॥१२॥

त्र्यो भवति य एवं वेद तदाहुः स वै होता स्याद्य एतस्यामृचि सर्वाणि छंदांसि प्रजनयेदित्येषा वाव त्रि
रनूक्ता सर्वाणि छंदांसि प्रभवत्येषा छंदसां प्रजातिः ॥१६॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्य शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः शतेंद्रिय आयुष्येवैनं तद्वीर्य इंद्रिये दधाति त्रीणि च शतानि षष्टिश्चानूच्यानि यज्ञकामस्य
त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याहानि तावान्त्संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञ उपै
नं यज्ञो नमति य एवं विद्वांस्त्रीणि च शतानि षष्टिं चान्वाह सप्त च शतानि विंशतिश्चानूच्यानि प्रजापशु
कामस्य सप्त च वै शतानि विंशतिश्च संवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्त्संवत्सरः प्रजापतिः प्रजायमानं वि
श्वं रूपमिदमनु प्रजायते प्रजापतिमेव तत्प्रजायमानं प्रजया पशुभिरनु प्रजायते प्रजात्यै प्रजायते प्रज
या पशुभिर्य एवं वेदाष्टौ शतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्य यो वा दुरुक्तोक्तः शमलगृहीतो यजेताष्टाक्षरा
वै गायत्री गायत्र्या वै देवाः पाप्मानं शमलमपाघ्नत गायत्र्यैवास्य तत्पाप्मानं शमलमपहंत्यपपाप्मानं

॥१२॥

हते य एवं वेद सहस्रमनूच्यं स्वर्गकामस्य सहस्राश्वीने वा इतः स्वर्गो लोकः स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै
संपत्त्यै संगत्या अपरिमितमनूच्यमपरिमितो वै प्रजापतिः प्रजापतेर्वा एतदुक्थं यत्प्रातरनुवाक
स्तस्मिन्त्सर्वे कामा अवरुध्यंते स यदपरिमितमन्वाह सर्वेषां कामानामवरुध्यै सर्वान्कामान
वरुंधे य एवं वेद तस्मादपरिमितमेवानूच्यं सप्ताग्नेयानि छंदांस्यन्वाह सप्त वै देवलोकाः सर्वेषु दे
वलोकेषु राध्नोति य एवं वेद सप्तोषस्यानि छंदांस्यन्वाह सप्त वै ग्राम्याः पशवो वैव ग्राम्यान्पशूनवरुंधे
य एवं वेद सप्ताश्विनानि छंदांस्यन्वाह सप्तधा वै वागवदत्तावद्वै वागवदत्सर्वस्यैव वाचः सर्वस्य ब्रह्म
णः परिगृहीत्यै तिस्रो देवता अन्वाह त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका एषामेव लोकानामभिजित्यै ॥१७॥
तदाहुः कथमनूच्यः प्रातरनुवाक इति यथाछंदसमनूच्यः प्रातरनुवाकः प्रजापतेर्वा एतान्यंगा
नि यच्छंदांस्येष उ एव प्रजापतिर्यो यजते तद्यजमानाय हितं पच्छोऽनूच्यः प्रातरनुवाकश्चतुष्पादा

ब्रा० द्वि०
॥४३॥

वैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवान्वाहप्रतिष्ठायाएवद्विप्रतिष्ठोवैपु
रुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्ध
र्चशएवानुब्रूयात्तदाहुर्यद्व्यूळ्हःप्रातरनुवाकःकथमव्यूळ्होभवतीतियदेवास्यबृहतीमध्य
न्नेतीतित्रयाणिनेत्याकृतिभागावाअन्यादेवताअन्याःस्तोमभागाश्छंदोभागास्ताया
अग्नावाकृतयोहूयंतेताभिराकृतिभागाःप्रीणात्यथयत्स्तुवंतिचशंसंतिचतेनस्तोमभा
गाश्छंदोभागाउभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदत्रयस्त्रिंशद्वैदेवाःसोमपा
स्त्रयस्त्रिंशदसोमपाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्का
रश्चैतेदेवाःसोमपाएकादशप्रयाजाएकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएतेसोमपाःपशुभा
जनाःसोमेनसोमपान्प्रीणातिपशुनासोमपानुभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवं

॥४३॥

तियएवंवेदाभ्रादुषारुशत्पशुरित्युत्तमयापरिदधातितदाहुर्यत्त्रीन्क्रतूनन्वाहाग्नेयमुषस्य
माश्विनंकथमस्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतीत्यभ्रादुषारुशत्पशुरित्यु
सो
षोरूपमाग्निरधाय्यृत्वियइत्यग्नेरयोजिवांवृषण्वसूरथोदस्रावमर्त्योमाध्वीममश्रुतंहवमि
त्यश्विनोरेवमुहास्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतिभवंति॥इतिद्वितीयपं०
द्वितीयोध्यायः॥ ॥ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासततेकवषमैलूषंसोमादनयन्दास्याःपुत्रःकि
तवोब्राह्मणःकथंनोमध्येदीक्षिष्टेतितंबहिर्धन्वोदवहन्नत्रैनंपिपासाहंतुसरस्वत्याउदकंमापादि
तिसबहिर्धन्वोदूळ्हःपिपासयावित्तएतदपोनप्त्रीयमपश्यत्प्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्वितितेनापांप्रि
यंधामोपागच्छत्तमापोन्नूदायंस्तंसरस्वतीसमंतंपर्यधावत्तस्माद्धाप्येतर्हिपरिसारकमित्याचक्षतेय
देनंसरस्वतीसमंतंपरिससारतेवाऋषयोब्रुवन्विदुर्वाइमंदेवाउपमंह्वयामहाइतितथेतितमुपाह्व

यंततमनुपङ्क्त्यैतद्रूपेणश्रीयमकुर्वतप्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्वितितेनापांप्रियंधामोपागच्छन्नुपदे
वानामुपापांप्रियंधामगच्छत्युपदेवानांजयतिपरमंलोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतद्रूपेणश्रीयंकु
रुतेतत्संततमनुब्रूयात्संततवर्षीह्रुप्रजाभ्यःपर्जन्योभवतियश्चैवंविद्वानेतत्संततमन्वाहयदवग्रा
हमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षीह्रुप्रजाभ्यःपर्जन्यःस्यात्तस्मात्तत्संततमेवान्वाह्यंतस्यत्रिःप्रथमांसंततम
न्वाहतेनैवतत्सर्वसंततमनूक्तंभवति।।१९।।नाएतानवानंतरायमन्वाहहिनोतानोऽअध्वरंदेव
यज्येतिद्वाभ्याममीमावर्ततीरधनुद्विधाराइत्यावृत्ताःस्वेकधनासुप्रतियदापोऽअदृश्रमायतीरितिप्र
तिदृश्यमानास्वाधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाइत्युपायतीषुसमन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिसमायतीष्वापो
याऽअस्पर्धतवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामोवयमितियाश्चेमाःपूर्वेद्युर्वसतीवर्योगृत्यंतेयाश्चप्रातरेकध
नास्ताभृगुरपश्यदापोवैस्पर्द्धंतइतिताएतयर्चासमज्ञपयत्समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिताःसम

जानतसंज्ञानानाहास्यापोयज्ञंवहंतियएवंवेदापोनदेवीरुपयंतिहोतृीयमितिहोतृचमसे
समवनीयमानास्वन्वाहवसतीवरीष्वेकधनासुचापोवेरपोध्वर्या३उइति [illegible] होताध्वर्युंपृ
च्छत्यापोवेयज्ञोविदोयज्ञाश्म।।इत्येवतदाहोतेमनन्नमुरित्यध्वर्युःप्रत्याहोतेमाःपश्येत्येव
तदाहताःस्वध्वर्योइंद्रायसोमंसोतामधुमंतं।।वृष्टिवनिंतीव्रांतंबकुरमध्यंवसुमतेरुद्रव
तआदित्यवतऋभुमतेविभुमतेवाजवतेबृहस्पतिवतेविश्वदेव्यावते।।यस्येंद्रःपीत्वावृत्रा
णिजंघनत्प्रसजन्यानितारिषोॐमितिप्रत्युत्तिष्ठतिप्रत्युत्थेयावाआपःप्रतिवैश्रेयांसमा
यंतमुत्तिष्ठंतितस्मात्प्रत्युत्थेयाअनुपर्यावृत्याअनुवैश्रेयांसंपर्यावर्त्ततेतस्मादनुपर्यावृत्या
अनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्यमीश्वरोहयद्यप्यन्योयजेताथहोतारंयशोर्त्तोस्तस्मादनुब्रुवतैवानु
५ प्रपत्तव्यमंबयोयंत्यध्वभिरितामनुब्रुवन्ननुप्रपद्येतजामयोऽअध्वरीयतां।।एंचतीर्मधुनापय
त्ये

ब्रा॰ द्वि॰
॥१५॥

इतियोमधव्योयञ्चात्तौबुभूषेदम्न्यूर्याउपसूर्येयाभिर्वासूर्यःसहेतितेजस्कामोब्रह्मवर्चसका
मोऽपोदेवीरुपह्वयेयत्रगावःपिबंतिनइतिपशुकामस्ताएताःसर्वाएवानुब्रुवन्ननुप्रपद्येतैषांका तै
मानामवरुध्याएतान्कामानवरुंधेयएवंवेदेमाऽम्नग्मन्रेवतीर्जीवधन्याइतिसाद्यमानास्व
न्वाहवसतीवरीर्घेकधनासुचाग्मन्नापउन्नातीर्बर्हिरेदमितिसन्नासुसएतयापरिदधा
ति॥२०॥शिरोवाएतद्यज्ञस्ययत्प्रातरनुवाकःप्राणापानाउपांश्वंतर्यामौवज्रएववाङ्कृतयो
रुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतयदकृतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतवाचावज्रे
णयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंह
स्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्कृतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतप्राणंयच्छस्वा
हात्वासुहवसूर्यायेत्युपांशुमनुमंत्रयेततमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमेयच्छेत्यपानंयच्छस्वाहा ॥१५॥

त्वासुहवसूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेततमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेतिव्यानायत्वेत्युपांशु
सवनंग्रावाणमभिमृश्यवाचंविसृजतआत्मावाउपांशुसवनआत्मन्येवतद्धोताप्राणान्प्र
तिधायवाचंविसृजतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद॥२१॥तदाहुःसर्पेत्३न॥
नसर्पेत्३इति॥सर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणांभक्षोयद्बहिष्पवमान
स्तस्मादेनमभिसंगच्छंतइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेदृचमेवतत्साम्नोनुवर्त्मानंकुर्याद्यए
नंतत्रब्रूयादनुवर्त्मान्वाअयंहोतासामगस्याभूदुद्गातरियशोधादच्योष्टायतनाच्चोष्यतआ
यतनादितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैवासीनोनुमंत्रयेतयोदेवानामिहसोमपीथोयज्ञेबर्हिषिवे
द्याम्॥तस्यापिभक्षयामसीत्येवमुहास्यात्मासोमपीथादनंतरितोभवत्यथोब्रूयान्मुखमसि
मुखंभूयासमितिमुखंवाएतद्यज्ञस्ययद्बहिष्पवमानोमुखंस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवति

ब्रा०हि०
॥१६॥

यएवंवेदासुरीवैदीर्घजिह्वीदेवानांप्रातःसवनमवालेट्तद्व्यमाद्यन्तेदेवाःप्राजिज्ञासंततेमित्राव
रुणावब्रुवन्युवमिदंनिष्कुरुतमितितौतथेत्यब्रूतांतौवैवोवरंवृणावहाइतिवृणाथामितितावेत
मेववरमवृणातांप्रातःसवनेपयस्यांसैनयोरेषाच्युतावरवृतात्येनयोस्तद्यदस्यैविमत्तमिव
तदस्यैसम्हृद्धंविमत्तमिवहितौतयानिरकुरुतां॥२२॥देवानांवैसवनानिनाध्रियंततएता
न्पुरोळाशानपश्यंस्ताननुसवनंनिरवपन्त्सवनानांधृत्यैततोवैतानितेषामध्रियंततद्य
दनुसवनंपुरोळाशानिरुप्यंतेसवनानामेवधृत्यैतथाहितानितेषामध्रियंतपुरोवाएतांदेवा
अक्रतयत्पुरोळाशास्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतदाहुरनुसवनंपुरोळाशान्निर्वपेदष्टाक
पालंप्रातःसवनएकादशकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशकपालंतृतीयसवनेतथाहिसवना
नांरूपंतथाछंदसामितितत्तन्नादृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरुप्यंतेयदनुसवनंपुरोळाशास्तस्मा

॥१६॥

त्तानेकादशकपालानेवनिर्वपेत्तदाकुर्यतोघृतेनानक्तंस्यात्ततःपुरोळाशस्यप्राश्नीयात्सोमपीथस्य
गुप्त्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहन्नितितत्तन्नादृत्यंहविर्वाएतद्यदुत्सृतंसोमपीथोवाएषयदुत्सृतं
तस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयात्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्या
ज्यंधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद॥२३॥यो
वैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदहविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येत्येषवै
यज्ञोहविष्पंक्तिर्हविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षरपंक्तिंवेदाक्षरपंक्तिनायज्ञेन
राध्नोतिसुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशं
सपंक्तिंवेदनराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसंमाध्यंदिनंसवनं
सकृन्नाराशंसंतृतीयसवनमेषवैयज्ञोनराशंसपंक्तिर्नराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयो

ब्रा०हि०
॥१७॥

वेयज्ञंसवनपंक्तिंवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिपशुरुपवसथेत्रीणिसवनानिपशुरन्वबंध्यइत्येष
वेयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदहरिवांइंद्रोधानाअत्तुपूषण्वान्करंभंस
रस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूपइतिहविष्पंक्त्यायजत्यृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपत्रावंःपू
षाल्कंरंभःसरस्वतीवान्भारतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइत्य
न्नमेवपरिवापइंद्रियमपूपएतासामेवतद्देवतानांयजमानंसायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयति
गच्छतिश्रियसःसायुज्यंगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनंपुरोळाशःस्विष्टकृतोय
जत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयति
परमंलोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पंक्त्यायजतेयजतीतिचयजतीतिच॥२४॥ श्रीः॥ ॥
॥इतिद्वितीयपंचिकायांतृतीयोध्यायः॥ ॥देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नहंप्रथमः

॥१७॥

पिबेयमहंप्रथमःपिबेयमित्येवाकामयंततेसंपादयंतोब्रुवन्हंताजिमयामसयोनउज्जेष्यतिसप्र
थमःसोमस्यपास्यतीतितथेतितआजिमयुस्तेषामाजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यप
द्यतथेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौसोवेदिंद्रोवायुमुद्वैजयतीतितमनुपरापतत्सहनावथोज्जया
वेतिसनेत्यब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितृतीयंमेथोज्जयावेतिनेतिहैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीति
तुरीयंमेथोज्जयावेतितथेतितंतुरीयेत्यार्जततचुरीयभागिंद्रोभवत्त्रिभाग्वायुस्तौसहैवेंद्रवायू
उदजयतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतयथोज्जितंभक्षाइंद्रवाय्वोःप्रथमोथमित्रावरुण
योरथाश्विनोःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवस्तदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचनियुत्वाँइंद्र
सारथिरितितस्माद्धाप्येतर्हिभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतितुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतेमुनेवान्स्कारे
नयदहइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत्॥२५॥तेवाएतेप्राणाएवयद्द्विदेवत्यावाक्चप्राणश्चैंद्रवायवश्च

क्षुश्चमनश्चमैत्रावरुणःश्रोत्रंचात्माचाश्विनस्तस्यहैतस्यैंद्रवायवस्याप्येकेतुष्टुभौपुरोनुवाक्ये
कुर्वीतगायत्र्यौयाज्येवाक्चवाएषप्राणश्चग्रहोयदैंद्रवायवस्तदप्पिच्छंदोभ्यांयथायथंकॢप्स्येते
इतितत्तन्नाहृत्यंव्यूढंवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रपुरोनुवाक्याज्यायसीयाज्यायैयत्रवैयाज्याज्या
सीतत्समृद्धमथोयत्रसमेयस्योतत्कामायतथाकुर्यात्प्राणस्यचवाचश्चात्रैवतदुपाप्तंवाय
व्यागायत्रीपुरोनुवाक्यैंद्रवायव्युत्तरेवंयाज्ययोःसायावायव्यातयाप्राणंकल्पयतिवायुर्हिप्रा
णोथयैंद्रवायवीतस्यैयदैंद्रंपदंतेनवाचंकल्पयतिवाग्घ्यैंद्र्युपोतंकाममाप्नोतियःप्राणेचवाचि
चनयज्ञेविषमंकरोति॥२६॥प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यंतेतस्मात्प्राणाएकनामानोद्वि
पात्राहूयंतेतस्मात्प्राणाद्वंद्वंयेनैवाध्वर्युर्यजुषाप्रयच्छतितेनहोताप्रतिगृह्णात्येषवसुःपुरू
वसुरिहवसुर्मयिवसुःपुरूवसुर्वाक्पावाचंमेपाहीत्यैंद्रवायवंभक्षयत्युपहूतावाक्सहप्रा

वसुःपुरू

णेनोपमांवाक्सहप्राणेनह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृष
योदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजास्तानेवतदुपह्वयतएषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मे
पाहीतिमैत्रावरुणंभक्षयत्युपहूतंचक्षुःसहमनसोपमांचक्षुःसहमनसाह्वयतामुपहूताऋ
षयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपो
इतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतएषवसुःसंयद्वसु
रिहवसुःसंयद्वसुर्मयिवसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयत्युपहूतंश्रोत्रंस
हात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमा
मृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्

ब्रा०द्वि०
॥३९॥

न्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयते पुरस्तात्प्रत्यंचमैंद्रवायवंभक्षयतितस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौ
पुरस्तात्प्रत्यंचंमैत्रावरुणंभक्षयतितस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषीसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयति
तस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतींशृण्वंति॥२७॥प्राणावैद्विदेवत्यान्नवानंद्वि
देवत्यान्यजेत्प्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावैद्विदेवत्यानद्विदेवत्यानामनुवष
ट्कुर्याद्यद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्त्संस्थापयेत्संस्थावाएषायदनुव
षट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थितान्प्राणान्त्समतिष्ठिपत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथा
स्यात्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विःप्रेष्यतिसकृदागूर्य ॥३९॥
होताद्विर्वषट्करोतिकाहोतुरागूरितिप्राणावैद्विदेवत्यावागूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागु
रेतागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्य

गात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नत्रहोतांतरेणागुरेताथोमनोवैयज्ञस्यमैत्राव
रुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्यन्यमनावाचंवदत्यसुर्यावैसावागदेवजु
ष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोद्विरागुरतेसैवहोतुरागूः॥२८॥प्राणावाऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजै
श्चरंतिप्राणानेवतद्यजमानेदधतिषळृतुनेतियजंतिप्राणमेवतद्यजमानेदधतिचत्वारऋतु
भिरितियजंत्यपानमेवतद्यजमानेदधतिद्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधतिस
वाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतितद्यदृतुनाऋतुभिर्ऋतुनेतियजंतिप्राणा
नांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थिता
वाऋतवएकैकएवयदृतुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्नृतून्त्संस्थापयेत्संस्थावाएषा
यदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थितानृतून्त्समतिष्ठिपत्दुष्षमंभविष्यतीतिशश्वत्त

ऐ० ब्रा०
॥२०॥

थास्यात्तस्मान्नर्त्तुयाजानामनुवषट्कुर्यात्॥२९॥प्राणा वै द्विदेवत्याः पशव इळा द्विदेवत्या
भक्षयित्वेळामुपह्वयते पशवो वा इळा पशूनेव तदुपह्वयते पशून्यजमाने दधाति तदाहुरवां
तरेळां पूर्वां प्राश्नीयात्॥होतृचमसं भक्षये३दिति॥अवांतरेळामेव पूर्वां प्राश्नीयादथ होतृ
चमसं भक्षयेद्यद्वाव द्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयति तेनास्य सोमपीथः पूर्वो भक्षितो भवति तस्मा
दवांतरेळामेव पूर्वां प्राश्नीयादथ होतृचमसं भक्षयेत्तदुभयतोन्नाद्यं परिगृह्णाति सोमपीथा
भ्यामन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै प्राणा वै द्विदेवत्या आत्मा होतृचमसो द्विदेवत्यानां संस्रवान्होतृ
चमसे समवनयत्यात्मन्येव तद्धोता प्राणान्त्समवनयते सर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरेति य
एवं वेद॥३०॥देवा वै यद्यज्ञे कुर्वंस्तदसुरा अकुर्वंस्ते समावद्वीर्या एवासन्न व्यावर्त्तंत ततो वै
देवा एतं तूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरा नान्ववायंस्तूष्णींसारो वा एष यत्तूष्णींशंसो देवा वै यं य

॥२०॥

मेव वज्रमसुरेभ्य उदयच्छंस्तमेषामसुराः प्रत्यबुध्यंत ततो वै देवा एतं तूष्णींशंसं वज्रमपश्यंस्त
मेभ्य उदयच्छंस्तमेषामसुरा न प्रत्यबुध्यंत तमेभ्यः प्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततो वै देवा अभ
वन्परासुरा अभवन्त्यात्मना परास्य द्विषन्भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ते वै देवा विजितिनो मन्य
माना यज्ञमतन्वत तमेषामसुरा अभ्यायन्यज्ञवेशसमेषां करिष्याम इति तानुत्समंतमेवोदारान्प
रियत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमं यज्ञं यज्ञं नोसुरा मा वधिषुरिति तथेति तं तूष्णींशंसे सं
स्थापयन्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगे संस्थापयन्निंद्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिंद्र इतीनि
ष्केवल्यमरुत्वतीये संस्थापयन्त्सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति वैश्वदेवाग्निमारुते संस्थापयंस्त
मेवं तूष्णींशंसे संस्थापयंस्तमेवं तूष्णींशंसे संस्थाप्य तेनारिष्टेनोदृचमाश्नुवत स तदा वाव यज्ञः
संतिष्ठते यदा होता तूष्णींशंसं शंसति स य एनं शास्ते तूष्णींशंसं उपवावदेदनु वा व्याहरेत्तं ब्रूयादे

ब्रा०द्वि०

॥२१॥

एवैतामार्त्तिमारिष्यतिप्रातर्वाववयमद्येमंद्रास्तेतत्तूष्णींशंसेसंस्थापयामस्तंयथागृहानितंक
र्मणानुसमियादेवमेवैनमिदमनुसमिमइतिसहवावतामार्त्तिमृच्छतियएवंविद्वान्त्संशास्ते
तत्तूष्णींशंसउपवावदत्यनुवाव्याहरतितस्मादेवंविद्वान्त्संशास्तेतत्तूष्णींशंसेनोपवदेन्नानुव्याहरेत्
॥३१॥ चक्षूंषिवाएतानिसवनानांयत्तूष्णींशंसोभूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिप्रातःसवन
स्यचक्षुषीइंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यंदिनस्यसवनस्यचक्षुषीसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वः
सूर्यइतितृतीयसवनस्यचक्षुषीचक्षुष्मद्भिःसवनैराध्नोतिचक्षुष्मद्भिःसवनैःस्वर्गंलोकमेति
यएवंवेदचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसएकासतीव्याहृतिर्द्वेधोच्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधा
मूलंवाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसोयंकामयेतानायतनवान्त्स्यादितिनास्ययज्ञेतत्तूष्णींशंसंशं
सेदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभवतिनदुवाआहुःशंसेदेवापिवैतदृत्विजेहितंयद्वा

॥२१॥

तात्तूष्णींशंसंनशंसेत्तृप्तिर्जिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छंस्तव्यःशंस्तव्यः
॥३२॥ इतिद्वितीयपं०चतुर्थोध्यायः॥ ॥ ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विट्सूक्तमाह्वयतेथनि
विदंदधातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमनुनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंसतिक्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तं
क्षत्रएवतद्विशमनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणेनंव्यर्द्धयानीतिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशं
सेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्द्धयतियंकामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्य
सूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवैनंतद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वमेवास्य
यथापूर्वमृजुकॢप्तंस्यादित्याह्वयेताथनिविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोसर्वस्यकॢप्तिःप्रजापतिर्वा
इदमेकएवाग्रआससोकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससं
वत्सरस्यपरस्ताद्व्याहरद्द्वादशकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरत्तांस

आ॰ द्वि॰
॥२२॥

र्वाणिभूतान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचसपूर्वयानिविदाकव्यतायोरिमाःप्रजाअ
जनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्य
एवंवेद॥३३॥अग्निर्देवेद्धइतिशंसत्यसौवाअग्निर्देवेद्धएतंहिदेवाइंधतएतमेवतदेतस्मिन्
लोकआयातयत्यग्निर्मन्विद्धइतिशंसत्ययंवाअग्निर्मन्विद्धइमंहिमनुष्याइंधतेग्निमेवत
दस्मिंल्लोकआयातयत्यग्निःसुषमिदितिशंसतिवायुर्वाअग्निःसुषमिद्वायुर्हिस्वयमात्मा
नंसमिंधेस्वयमिदंसर्वंयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिहोतादेववृतइतिशंस
त्यसौवैहोतादेववृतएषहिसर्वतोदेवैर्वृतएतमेवतदेतस्मिंल्लोकआयातयतिहोतामनुर्वृतइति
शंसत्ययंवाअग्निर्होतामनुर्वृतोयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोग्निमेवतदस्मिंल्लोकआयातयति
प्रणीर्यज्ञानामितिशंसतिवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्यथयज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेव

॥२२॥

तदंतरिक्षलोकआयातयतिरथीरध्वराणामितिशंसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथैत
च्चरतिरथीरिवैतमेवतदेतस्मिंल्लोकआयातयत्यतूर्तोहोतेतिशंसत्ययंवाअग्निरतूर्तो
होतैतंहिनकश्चनतिर्यंचंतरत्यग्निमेवतदस्मिंल्लोकआयातयतितूर्णिर्हव्यवाळितिशं
सतिवायुर्वैतूर्णिर्हव्यवाड्वायुर्हीदंसर्वंसद्यस्तरतियदिदंकिंचवायुर्देवेभ्योहव्यंवहतिवा
युमेवतदंतरिक्षलोकआयातयत्यादेवोदेवान्वक्षदितिशंसत्यसौवैदेवोदेवानावहत्येतमेव
तदेतस्मिंल्लोकआयातयतियक्षदग्निर्देवोदेवानितिशंसत्ययंवाअग्निर्देवोदेवान्य
जत्यग्निमेवतदस्मिंल्लोकआयातयतिसोअध्वराकरतिजातवेदाइतिशंसतिवायुर्वैजातवे
दावायुर्हीदंसर्वंकरोतियदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयति॥३४॥प्रवोदेवायाग्न
यइत्यनुष्टुभःप्रथमेपदेविहरतितस्मात्स्त्र्यूरूविहरतिसमस्यत्युत्तरेपदेतस्मात्पुमानूरूसम

श्रा०ह्रि०
॥२३॥

स्यतिनन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरोतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदयन्वोदेवा
याग्नयइत्येवानुष्टुभः प्रथमेपदेविहरतिवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोतिसमस्यत्येवोत्तरेपदेआ
रंभणतोवैवज्रस्याणिमाथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृ
त्यस्तस्मैस्तर्तवै॥२५॥देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेयैदेवाःसदएवायतनमकुर्वततान्त्स
दसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंततेततोनपराजयंततस्मादाग्नीध्रउपवसंतिनसदस्याग्नीध्रेत्य
धारयंतयदाग्नीध्रेधारयंततदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानामसुराःसदस्यानग्नीन्निर्वापयां
चक्रुस्तेदेवाआग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंततैरसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाआ
ग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयन्यदाज्यै
रेवाजयंतआयंस्तदाज्यानामाज्यत्वंतासांवैहोत्राणामायतीनामाजयंतीनामच्छावाकीयाहीय

॥२३॥

ततस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तामिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौसहिष्ठौसत्तमौपारयिष्णुतमौ
तस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्राग्नीहितस्यामध्यास्तांतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्र
काःसदःप्रसर्पंतिपश्चाच्छावाकःपश्चेवहिहीनोनुसंजिगमिषतितस्माद्योब्राह्मणोबह्वृचोवी
र्यवान्त्स्यात्सोस्याच्छावाकीयांकुर्यात्तेनैवसाहीनाभवति॥२६॥देवरथोवाएषयद्यज्ञस्तस्यैता
वंतरौरश्मीयदाज्यप्रउगेतद्यदाज्येनपवमानमनुशंसतिप्रउगेणाज्यंदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मी
विहरत्यलोभायतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यलोभायनास्यदेवरथोलुभ्य
तिनमनुष्यरथोयएवंवेदतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंपावमानीषुसामगाःस्तुवतेआ
ग्नेयंहोताज्यंशंसतिकथमस्यपावमान्योनुशस्ताभवंतीतियोवाअग्निःसपवमानस्तदप्ये
तदृषिणोक्तमग्निर्ऋषिःपवमानइत्येवमुहास्याग्नेयीभिरेवप्रतिपद्यमानस्यपावमान्योनु

ब्रा०द्वि०
॥२४॥

शस्ता भवंति तदाहुर्यथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रं गायत्रीषु सामगाः स्तुवत आनुष्टुभं होताज्यं शं
सति कथमस्य गायत्र्योनुशस्ता भवंतीति संपदेति ब्रूयात्सप्तैता अनुष्टुभस्तास्त्रिः प्रथमया
त्रिरुत्तमयैकादश भवंति विराड्वा अन्याद्वादशिनी वा एकेनाक्षरेण छंदांसि वियंति न द्वाभ्यां ताः षो
डश गायत्र्यो भवंत्येवमु हास्यानुष्टुब्भिरेव प्रतिपद्यमानस्य गायत्र्योनुशस्ता भवंत्यग्न इंद्रश्च
दाशुषो दुरोण इत्याग्नेंद्र्या यजति न वा एताविंद्राग्नी संतौ व्यजयेतामाग्नेंद्रौ वा एतौ संतौ व्यजये
तां तद्यदाग्नेंद्र्या यजति विजित्या एव सा विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवति त्रयस्त्रिंशद्वै देवा अष्टौ
वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च तत्प्रथम उक्थमुखे देवता अक्षरभा
जः करोत्यक्षरमक्षरमेव तद्देवता अनु प्रपिबंति देवपात्रेणैव तद्देवतास्तृप्यंति तदाहुर्यथा वाव
शस्त्रमेवं याज्याग्नेयं होताज्यं शंसत्यथ कस्मादाग्नेंद्र्या यजतीति या वा आग्नेंद्र्यैंद्राग्नी वै सा

॥२४॥

सैंद्राग्नमेतदुक्थं ग्रहेण चतूष्णीं शंसेन चैंद्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यं। अस्य पातं धिये
षितेत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहं गृह्णाति भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिंद्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिंद्रः सूर्यो ज्यो
तिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति होता तूष्णीं शंसं शंसति तद्यथैव शस्त्रमेवं याज्या ॥३७॥ होतृजपं जपति
रेतस्तत्सिंचत्युपांशु जपत्युपांश्विव वै रेतसः सिक्तिः पुराहावाज्जपति यद्वै किंचोर्ध्वमाहावाच्छ
स्त्रस्यैव तत्परांचं चतुष्पद्यासीनमभ्याह्वयते तस्मात्परांचो भूत्वा चतुष्पादो रेतः सिंचति सम्यङूः द्वि
पाद्भवति तस्मात्सम्यंचो भूत्वा द्विपादो रेतः सिंचंति पिता मातरिश्वेत्याह प्राणो वै पिता प्राणो मातरि
श्वा प्राणो रेतो रेतस्तत्सिंचत्यच्छिद्रा पदा धा इति रेतो वा अच्छिद्रं मतो ह्यच्छिद्रः संभवत्यच्छिद्रोक्था क
वयः शंसन्निति ये वा अनूचानास्ते कवयस्त इदमच्छिद्रं रेतः प्रजनयन्नित्येव तदाह सोमो विश्वविन्नी
थानि नेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानि शंसिषदिति ब्रह्म वै बृहस्पतिः क्षत्रं सोमः स्तुतशस्त्राणि नीथानि चो

आ॰ द्वि॰
॥२५॥

यथामदानिर्वदेवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतोदेवेनचक्षत्रेणोक्थानिशंसत्येतोहवाअस्यसर्वस्यंप्रसवस्ये
शातेयदिदंकिंचतदुभाभ्यामप्रसूतःकरोत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिकृतमस्यकृतंभवतिना
स्याकृतंकृतंभवतियएवंवेदवागायुर्विश्वायुर्विश्वमायुरित्याहप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्योनिर्यो
निंतदुपसंधायरेतःसिंचतिकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्याहप्रजापतिर्वैकःप्रजापतिःप्रजन
यिष्यतीत्येवतदाह॥२८॥आह्वयत्यहलीशंसंशंसतिरेतस्तत्सिक्तंविकरोतिसिक्तिर्वाअग्रेऽथविकृ
तिरुपांशुत्यहलीशंसंशंसत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिस्तिरइवत्यहलीशंसंशंसतितिरइववैरेतांसिवि
क्रियंतेषट्पदंत्यहलीशंसंशंसतिषड्विधोवैपुरुषःषळंगआत्मानमेवतत्षड्विधंषळंगंविकरोतित्यहली
शंसंशस्त्वापुरोरुचंशंसतिरेतस्तद्विकृतंप्रजनयतिविकृतिर्वाअग्रेऽथजातिरुच्चैःपुरोरुचंशंसत्युच्चै
रेवैनंतत्प्रजनयतिद्वादशपदांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःसोस्य

॥२५॥

सर्वस्यप्रजनयितासयोस्यसर्वस्यप्रजनयितासएवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजायतेप्र
जयापशुभिर्यएवंवेदजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतिजातवेदोन्यंगांतदाकुर्यत्तृतीयसवनमेवजातवे
दसआयतनमथकस्मात्प्रातःसवनेजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतीतिप्राणोवैजातवेदाःसहिजा
तानांवेदयावतांवैसजातानांवेदतेभवंतियेषामुनवेदकिमुतेस्युरित्यर्थावाआज्यआत्मसंस्कृतिंवेदत
त्संविदितं॥२९॥प्रवोदेवायाग्नयइतिशंसतिप्राणोवैप्रप्राणंहीमानिसर्वाणिभूतान्यनुप्रयंतिप्राण
मेवतत्संभावयतिप्राणंसंस्कुरुतेदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसतिमनोवैदीदायमनसोहिनकिंचनपूर्व
मस्तिमनएवतत्संभावयतिमनःसंस्कुरुतेसनःशर्मणिवीतयइतिशंसतिवाग्वैशर्मतस्माद्वाचानुव
दंतमाहशर्मवदास्माआयांसीतिवाचमेवतत्संभावयतिवाचंसंस्कुरुतउतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिश्रो
त्रंवैब्रह्मश्रोत्रेणहिब्रह्मशृणोतिश्रोत्रेब्रह्मप्रतिष्ठितंश्रोत्रमेवतत्संभावयतिश्रोत्रंसंस्कुरुतेसयंतावि
प्रएषामितिशंसत्यपानोवैयंतापानेनह्ययंयतःप्राणोनपराङ्भवत्यपानमेवतत्संभावयत्यपानंसंस्कु

रुतंऋतावायस्यरोदसीइतिशंसतिचक्षुर्वाऋतंतस्माद्यतरोविवदमानयोराहाहमनुष्ठ्याचक्षुषादर्शमि
तितस्यश्रद्दधतिचक्षुरेवतत्संभावयतिचक्षुःसंस्कुरुतेनून्नोरास्वसहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युक्तं
मयापरिदधात्यात्मावैसमस्तःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमानात्मानमेवतत्समस्तंसंभावयत्यात्मानं
समस्तंसंस्कुरुतेयाज्ययायजतिअग्निर्वैयाज्यापुण्येवलक्ष्मीःपुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांल
क्ष्मींसंस्कुरुतेसएवंविद्वांश्छंदोमयोदेवतामयोब्रह्ममयोऽमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतियएवंवेद
योवैतद्वेदयथाछंदोमयोदेवतामयोब्रह्ममयोऽमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतितत्कृविदितमित्यध्या
त्ममथाधिदैवतं॥४०॥षट्पदंतत्स्त्रीशंसंशंसतिषड्वाऋतवऋतूनेवतत्कल्पयत्यृतूनप्येतिद्वादशा
पदांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासामासानेवतत्कल्पयतिमासानप्येतिप्रवोदेवायाग्नयइतिशंसत्यं
तरिक्षंवैप्रांतरिक्षंहीमानिसर्वाणिभूतान्यनुप्रयंत्यंतरिक्षमेवतत्कल्पयत्यंतरिक्षमप्येतिदीदिवांसम
पूर्व्यमितिशंसत्यसौवैदीदायेयोसौतपत्येतस्माद्धिनकिंचनपूर्वमस्त्येतमेवतत्कल्पयत्येतमप्येतिस

नःशर्माणिवीतयइतिशंसत्यग्निर्वैशर्माण्यन्नाद्यानियच्छत्यग्निमेवतत्कल्पयत्यग्निमप्येत्युतनोब्र
ह्मन्नविषइतिशंसतिचंद्रमावैब्रह्मचंद्रमसमेवतत्कल्पयतिचंद्रमसमप्येतिसयंताविप्रएषामितिशं
सतिवायुर्वैयंतावायुनाहीदंयतमंतरिक्षंनसमृच्छतिवायुमेवतत्कल्पयतिवायुमप्येत्यृतावायस्य
रोदसीइतिशंसतिद्यावापृथिवीवैरोदसीद्यावापृथिवीएवतत्कल्पयतिद्यावापृथिवीअप्येतिनूनो
रास्वसहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युत्तमयापरिदधातिसंवत्सरोवैसमस्तःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टि
मान्संवत्सरमेवतत्समस्तंकल्पयतिसंवत्सरंसमस्तमप्येतियाज्ययायजतिवृष्टिर्वैयाज्याविद्युदे
वविद्युद्धीदंवृष्टिमन्नाद्यंसंप्रयच्छतिविद्युतमेवतत्कल्पयतिविद्युतमप्येतिसएवंविद्वानेतन्मयो
देवतामयोभवतिभवति॥४१॥ ॥इतिद्वितीयपंचिकायांपंचमोध्यायःसमाप्तः॥ श्रीलक्ष्मीः॥
॥भडकंबकरोपनामकगंगाधरदीक्षितेनलिखितं॥ शके१७६७चैत्रशुद्ध७चिंतामणिनास्वीरितं

श्री·त·

१

॥ अथ तृतीयपंचिकाप्रारंभः ॥

ऐ॰त॰

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥हरिः ॐ॥ ॥ग्रहोक्थं वा एतद्यत्प्रउगं नव प्रातर्ग्रहा गृह्यंते नव
भिर्बहिष्पवमाने स्तुवते स्तुते स्तोमे दशमं ग्रहं गृह्णाति हिंकार इतरासां दशमः सो सा संमा वायव्यं
शंसति तेन वायव्य उक्थवानैंद्रवायवं शंसति तेनैंद्रवायव उक्थवान्मैत्रावरुणं शंसति तेन मैत्रा
वरुण उक्थवानाश्विनं शंसति तेनाश्विन उक्थवानैंद्रं शंसति तेन शुक्रामंथिनावुक्थवंतौ वैश्व
देवं शंसति तेनाग्रयण उक्थवान्सारस्वतं शंसति न सारस्वतो ग्रहोस्ति वाक्तु सरस्वती ये तु के च वा
ग्रहा गृह्यंते ते सर्वे शस्तोक्था उक्थिनो भवंति य एवं वेद ॥१॥ अन्नाद्यं वा एतेनावरुंधे यत्प्रउग
मन्यान्या देवता प्रउगे शस्यतेन्यदन्यदुक्थं प्रउगे क्रियतेन्यदन्यदस्यान्नाद्यं गृहे ध्रियते य एवं
वेदैतद्वै यजमानस्याध्यात्मतममिवोक्थं यत्प्रउगं तस्मादेनेनैतदुपेक्ष्यतममिवेत्याहुरेतेन ह्येनं
होता संस्करोतीति वायव्यं शंसति तस्मादाहुर्वायुः प्राणः प्राणो रेतो रेतः पुरुषस्य प्रथमं संभवतः

१

१

संभवतीति यद्वायव्यं शंसति प्राणमेवास्य तत्संस्करोत्यैंद्रवायवं शंसति यत्र वाव प्राणस्तदपानो
यदैंद्रवायवं शंसति प्राणापानावेवास्य तत्संस्करोति मैत्रावरुणं शंसति तस्मादाहुश्चक्षुः पुरुष
स्य प्रथमं संभवतः संभवतीति यन्मैत्रावरुणं शंसति चक्षुरेवास्य तत्संस्करोत्याश्विनं शंसति त
स्मात्कुमारं जातं संवदंत उप वै शुश्रूषते नि वै ध्यायतीति यदाश्विनं शंसति श्रोत्रमेवास्य तत्संस्क
रोत्यैंद्रं शंसति तस्मात्कुमारं जातं संवदंते प्रतिधारयति वै ग्रीवा अथो शिर इति यदैंद्रं शंसति वीर्य
मेवास्य तत्संस्करोति वैश्वदेवं शंसति तस्मात्कुमारो जातः पश्चेव प्रचरति वैश्वदेवानि ह्यंगानि यद्वै
श्वदेवं शंसत्यंगान्येवास्य तत्संस्करोति सारस्वतं शंसति तस्मात्कुमारं जातं जघन्या वागाविश
ति वाग्घि सरस्वती यत्सारस्वतं शंसति वाचमेवास्य तत्संस्करोत्येष वै जातो जायते सर्वाभ्य एता
भ्यो देवताभ्यः सर्वेभ्य उक्थेभ्यः सर्वेभ्यश्छंदोभ्यः सर्वेभ्यः प्रउगेभ्यः सर्वेभ्यः सवनेभ्यो य एवं वेद

ब्रा·ल·

यस्यैवं विदुष एतच्छंसंति ॥ २ ॥ प्राणानां वा एतदुक्थं यत्प्रउगं सप्त देवताः शंसति सप्त वै शीर्षन्प्रा-
णाः शीर्षन्नेव तत्प्राणान्दधाति किं स यजमानस्य पापभद्रमाद्रियेतेति ह स्माह योऽस्य होता स्यादित्यत्रै-
वैनं यथा कामयेत तथा कुर्याद्यं कामयेत प्राणेनैनं व्यर्धयानीति वायव्यमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वा-
तीयात्तेनैव तल्लुब्धं प्राणेनैवैनं तद्व्यर्धयति यं कामयेत प्राणापानाभ्यामेनं व्यर्धयानीत्यैंद्रवायव-
मस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तल्लुब्धं प्राणापानाभ्यामेवैनं तद्व्यर्धयति यं कामयेत च-
क्षुषैनं व्यर्धयानीति मैत्रावरुणमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तल्लुब्धं चक्षुषैवैनं तद्व्यर्ध-
यति यं कामयेत श्रोत्रेणैनं व्यर्धयानीत्याश्विनमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तल्लुब्धं श्रो-
त्रेणैवैनं तद्व्यर्धयति यं कामयेत वीर्येणैनं व्यर्धयानीत्यैंद्रमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेने-
व तल्लुब्धं वीर्येणैवैनं तद्व्यर्धयति यं कामयेताङ्गैरेनं व्यर्धयानीति वैश्वदेवमस्य लुब्धं शंसेदृचं

२

वा पदं वातीयात्तेनैव तल्लुब्धमङ्गैरेवैनं तद्व्यर्धयति यं कामयेत वाचैनं व्यर्धयानीति सारस्वतमस्य
लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तल्लुब्धं वाचैवैनं तद्व्यर्धयति यमु कामयेत सर्वैरेनमङ्गैः सर्वे-
णात्मना समर्धयानीत्येतदेवास्य यथापूर्वमृजु क्लृप्तं शंसेत्सर्वैरेवैनं तदङ्गैः सर्वेणात्मना सम-
र्धयति सर्वैरङ्गैः सर्वेणात्मना समृध्यते य एवं वेद ॥ ३ ॥ तदाहुर्यथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रमाग्नेयी-
षु सामगाः स्तुवते वायव्यया होता प्रतिपद्यते कथमस्याग्नेय्योऽनुशस्ता भवंतीत्यग्नेर्वा एताः सर्वा-
स्तन्वो यदेता देवताः स यदग्निः प्रवानिव दहति तदस्य वायव्यं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यद्द्वैध-
मिव कृत्वा दहति द्वौ वा इंद्रवायू तदस्यैंद्रवायवं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदुच्च ह्रष्यति नि च ह्र-
ष्यति तदस्य मैत्रावरुणं रूपं तदस्य तेनानुशंसति स यदग्निर्घोरसंस्पर्शस्तदस्य वारुणं रूपं तं य-
द्घोरसंस्पर्शं संतं मित्रकृत्येवोपासते तदस्य मैत्रं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदेनं द्वाभ्यां बाहु-

भ्यां द्वाभ्यामरणीभ्यां मंथंति द्वौ वा अश्विनौ तदस्याश्विनं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदुच्चैर्घोषस्त
नयन्बबबाकुर्वन्निव दहति यस्माद्भूतानि विजंते तदस्यैंद्रं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदेनमेकं
संतं बहुधा विहरंति तदस्य वैश्वदेवं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यत्स्फूर्जयन्वाचमिव वदन्नेति
तदस्य सारस्वतं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्येवमु हास्य वायव्य एव प्रतिपद्यमानस्यैतच्चैनं तच्चैनै
तेताभिर्देवताभिः स्तोत्रियोऽनुशस्तो भवति विश्वेभिः सोम्यं मध्वग्न इंद्रेण वायुना ॥ पिबा मित्रस्य धा
मभिरिति वैश्वदेवमुक्थं शस्त्वा वैश्वदेव्या यजति यथाभागं तद्देवताः प्रीणाति ॥ ४ ॥ देवपात्रं वा
एतद्यद्वषट्कारो वषट्करोति देवपात्रेणैव तद्देवतास्तर्पयत्यनुवषट्करोति तद्यथादोऽश्वान्वा गा वा पुन
रभ्याकारं तर्पयंत्येवमेवैतद्देवताः पुनरभ्याकारं तर्पयंति यदनुवषट्करोतीमानेवाग्नीनुपासनद्
स्याद्धिष्ण्यानथ कस्मात्पूर्वस्मिन्नेव जुह्वति पूर्वस्मिन्वषट्कुर्वंतीति यदेव सोमस्याग्ने वीहीत्यनु

वषट्करोति तेन धिष्ण्यान्प्रीणा[illegible]त्यसंस्थितान्सोमान्भक्षयंतीत्याहुर्येषां नानुवषट्करोति को नु
सोमस्य स्विष्टकृद्भाग इति यद्वाव सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोति तेनैवसंस्थितान्सोमान्भक्षयं
ति स उ एव सोमस्य स्विष्टकृद्भागो वषट्करोति ॥ ५ ॥ वज्रो वा एष यद्वषट्कारो यं द्विष्यात्तं ध्यायेद्वषट्क
रिष्यंस्तस्मिन्नेव तं वज्रमास्थापयति षळिति वषट्करोति षड्वा ऋतव ऋतूनेव तत्कल्पयत्यृतून्प्र
तिष्ठापयत्यृतून्वै प्रतितिष्ठत इदं सर्वमनु प्रतितिष्ठति यदिदं किंच प्रतितिष्ठति य एवं वेद तदु ह स्मा
ह हिरण्यदन्वैद एतानि वा एतेन षट् प्रतिष्ठापयति द्यौरंतरिक्षे प्रतिष्ठितांऽतरिक्षं पृथिव्यां पृथिव्य
प्स्वापः सत्ये सत्यं ब्रह्मणि ब्रह्म तपसीत्येता एव तत्प्रतिष्ठाः प्रतितिष्ठंतीरिदं सर्वमनु प्रतितिष्ठति
यदिदं किंच प्रतितिष्ठति य एवं वेद वौषळिति वषट्करोत्यसौ वाव वागृतवः षळेतमेव तदृतुष्वादधात्यृ
तुषु प्रतिष्ठापयति याद्दृगिव वै देवेभ्यः करोति ताद्दृगिवास्मै देवाः कुर्वंति ॥ ६ ॥ त्रयो वै वषट्कारा व

ऋ॰त॰

ज्योधामच्छद्रिक्तः स यमेवोच्चैर्बलिवषट्करोति स वज्रस्तं तं प्रहरति द्विषते भ्रातृव्याय वधं योस्य
स्तृत्यस्तस्मै स्तर्तवै तस्मात्स भ्रातृव्यवता वषट्कृत्योथ यः समः संततो निर्हाणर्चः स धामच्छत्तं तं
प्रजाश्च पशवश्चानूपतिष्ठंते तस्मात्स प्रजाकामेन पशुकामेन वषट्कृत्योथ येनैव षळवराध्नोति
४ स रिक्तो रिणक्त्यात्मानं रिणक्ति यजमानं पापीयान्वषट्कर्त्ता भवति पापीयान्यस्मै वषट्करो
ति तस्मात्तस्याशां नेयात्किं स यजमानस्य पापभद्रमाद्रियेतेति ह स्माह योस्य होता स्यादित्य
त्रैवैनं यथाकामयेत तथा कुर्याद्यं कामयेत यथैवानीजानोभूत्तथैवेजानः स्यादिति यथैवास्य
ऋचं ब्रूयात्तथैवास्य वषट्कुर्यात्सदृशमेवैनं तत्करोति यं कामयेत पापीयान्स्यादित्युच्चैस्त ४
रामस्य ऋचमुक्त्वा शनैस्तरां वषट्कुर्यात्पापीयांसमेवैनं तत्करोति यं कामयेत श्रेयान्स्या
दिति शनैस्तरामस्य ऋचमुक्त्वोच्चैस्तरां वषट्कुर्याच्छ्रिय एवैनं तच्छ्रियामादधाति संततमृचा

वषट्कृत्यं संतत्यै संधीयते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ७ ॥ यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्या
त्तां ध्यायेद्वषट्करिष्यन्साक्षादेव तद्देवतां प्रीणाति प्रत्यक्षाद्देवतां यजति वज्रो वै वषट्
कारः स एष प्रहृतोशांतो दीदाय तस्य ह न सर्व इव शांतिं वेद न प्रतिष्ठां तस्माद्धाप्येत
र्हि भूयानिव मृत्युस्तस्य हैषैव शांतिरेषा प्रतिष्ठा वागित्येव तस्माद्वषट्कृत्य वषट्कृत्य वागि
त्यनुमंत्रयेत स एनं शांतो न हिनस्ति वषट्कार मा मां प्रमृक्षो माहं त्वां प्रमृक्षं बृहता मन उपह्वये
व्यानेन शरीरं प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठां गच्छ प्रतिष्ठां मा गमयेति वषट्कारमनुमंत्रयेत तदु ह स्माह दीर्घ
मेतत्सदप्रभ्वोजः सह ओज इत्येव वषट्कारमनुमंत्रयेतौजश्च ह वै सहश्च वषट्कारस्य प्रिय
तमे तन्वौ प्रियेणैवैनं तद्धाम्ना समर्द्धयति प्रियेण धाम्ना समृध्यते य एवं वेद वागेव प्राणापा
नौ च वषट्कारस्त एते वषट्कृते व्युत्क्रामंति तानेनुमंत्रयेत वागोजः सह ओजो मयि प्राणा
ते

ग्रा·त·

न्ये

पानाविस्यात्म[न्ये]वतद्धोतावाचंचप्राणापानौचप्रतिष्ठापयतिसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमा
युरेतियएवंवेद॥८॥यज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामत्तंप्रैषैःप्रैषमैच्छन्यत्प्रैषैःप्रैषमैच्छंस्तत्प्रै
षाणांप्रैषत्वंतंपुरोरुग्भिःप्रारोचयन्यत्पुरोरुग्भिःप्रारोचयंस्तत्पुरोरुचांपुरोरुक्त्वंतं
५ वेद्यामन्वविंदन्यद्वेद्यामन्वविंदंस्तद्वेदेर्वेदित्वंतंवित्तंग्रहैर्व्यगृह्णतयद्वित्तंग्रहैर्व्यगृह्णं
स्तद्ग्रहाणांग्रहत्वंतंवित्त्वानिविद्भिर्न्यवेदयन्यद्वित्त्वानिविद्भिर्न्यवेदयंस्तन्निविदांनिवित्त्वं वि५
महद्वावनष्टैष्यमभ्यल्पंवेच्छतियतरोवावतयोर्ज्यायइवाभीच्छतिसएवतयोःसाधीयइच्छ
तियउएवप्रैषान्वषट्यसोवषट्यसोवेदस्वउएवतान्त्साधीयोवेदनष्टैष्यंस्येतयत्प्रैषा
स्तस्मात्प्रह्वस्तिष्ठन्प्रेष्यति॥९॥गर्भावाएतउक्थानांयन्निविदस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातः ५
सवनेधीयंतेतस्मात्परांचोगर्भाधीयंतेपरांचःसंभवंतियन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेतस्मान्म
ता ध्येगर्भाधृयंदंततस्तृतीयसवनेधीयंतेतस्मादमुतोर्वांचोगर्भाःप्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजया

पशुभिर्यएवंवेदपेशावाएतउक्थानांयन्निविदस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेयथैवप्र
वयणतःपेशःकुर्यात्तादृक्तद्यन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेयथैवमध्यतःपेशःकुर्यात्तादृक्तद्यदंतत
स्तृतीयसवनेधीयंतेयथैवावप्रज्जनतःपेशःकुर्यात्तादृक्तत्सर्वतोयज्ञस्यपेशासात्रोभतेयएवंवे
द॥१०॥सौर्यावाएतादेवतायन्निविदस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेमध्यतोमध्यंदि
नेततस्तृतीयसवनेआदित्यस्यैवतद्व्रतमनुपर्यावर्त्ततेपच्छोवैदेवायज्ञंसमभरंस्तस्मात्पच्छोनिवि
दःशंस्यंतेयद्वैतद्देवायज्ञंसमभरंस्तस्मादश्वःसमभवत्तस्मादाहुरश्वंनिविदांशंस्त्रेदद्यादितितदु
नि खलुवरमेवददतिनैविदःपदमतीयाद्यन्निविदःपदमतीयाद्यज्ञस्यतच्छिद्रंकुर्याद्यज्ञस्यवैच्छिद्रं
स्त्रवद्यजमानोनुपापीयान्भवतितस्मान्ननिविदःपदमतीयान्ननिविदःपदेविपरिहरेद्यन्निविदःप
देविपरिहरेन्मोहयेद्यज्ञंमुग्धोयजमानःस्यात्तस्मान्ननिविदःपदेविपरिहरेन्ननिविदःपदेसमस्ये

ब्रा०ल०

६

यन्निविदः पदे समस्येद्यज्ञस्य तदायुः संहरेत्प्रमायुको यजमानः स्यात्तस्मान्न निविदः पदे समस्ये
त्प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रमित्येते एव समस्येद्ब्रह्मक्षत्रयोः संश्रित्यै तस्माद्ब्रह्म च क्षत्रं च संश्रिते नर्चं न च
तुर्ऋचमतिमन्येत निविद्धानमेकैकं वै निविदः पदमृचं स्तृतं प्रति तस्मान्नर्चं न चतुर्ऋचमतिम
न्येत निविद्धानं निविदा ह्येव स्तोत्रमतिशंसं भवत्येकां परिशिंष्यात्तृतीयसवने निविदं दध्याद्यद्द्वे
परिशिंष्य दध्यात्प्रजननं तदुपहन्यात्कुम्भैस्तत्प्रजा व्यर्द्धयेत्तस्मादेकामेव परिशिंष्य तृतीयसवने
निविदं दध्यान्न सूक्तेन निविदमतिपद्येत येन सूक्तेन निविदमतिपद्येत न तत्पुनरुपनिवर्त्तेत वा
स्तुहमेव तदन्यत्रैव तन्तं छंदः संसूक्तमाहृत्य तस्मिन्निविदं दध्यान्मा प्रगाम पथो वयमिति पुरस्ता
त्सूक्तस्य शंसति पथो वा एष प्रैति यो यज्ञे मुह्यति मा यज्ञादिंद्र सोमिन इति यज्ञादेव तन्न प्रच्यवते मां
तः स्थुर्नो अरातय इत्यरातीयत एव तदपहंति यो यज्ञस्य प्रसाधनस्तंतुर्देवेष्वाततः ॥ तमाहुतं न

६

शीमहीति प्रजा वै तंतुः प्रजामेवास्मा एतत्संतनोति मनो न्वा हुवामहे नाराशंसेन सोमेनेति मन
सा वै यज्ञस्तायते मनसा क्रियते सैव तत्र प्रायश्चित्तिः प्रायश्चित्तिः ॥११॥ ॥इति तृतीयपंचि
कायां प्रथमोध्यायः ॥ ॥देवविशः कल्पयितव्या इत्याहुश्छंदश्छंदसि प्रतिष्ठाप्यमिति शोंसा
वोमित्याहूयते प्रातःसवने त्र्यक्षरेण शोंसामोदैवोमित्यध्वर्युः प्रतिगृणाति पंचाक्षरेण तदष्टा
क्षरं संपद्यतेऽष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रीमेव तत्पुरस्तात्प्रातःसवने चीक्लृपतामुक्थं वा
चीत्याह शस्त्वा चतुरक्षरमोमुक्थशा इत्यध्वर्युश्चतुरक्षरं तदष्टाक्षरं संपद्यतेऽष्टाक्षरा वै
गायत्री गायत्रीमेव तदुभयतः प्रातःसवने चीक्लृपतां मध्यंदिने शोंसावोमित्याहूयते म
ध्यंदिने षळक्षरेण शोंसामोदैवोमित्यध्वर्युः प्रतिगृणाति पंचाक्षरेण तदेकादशाक्षरं सं
पद्यत एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभमेव तत्पुरस्तान्माध्यंदिने चीक्लृपतामुक्थं वाचीत्याये

ब्रा॰ त॰

७

स्तोहन्नास्त्वा सप्ताक्षरमोमुक्थन्नाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरं तदेकादशाक्षरं संपद्यत एकादशाक्ष
रा वै त्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेव तदुभयतो माध्यंदिने चीक्लृपतां मध्वर्यो शोंसावोमित्याह्वयते तृ
तीयसवने सप्ताक्षरेण शंसामो दैवोमित्यध्वर्युः प्रतिगृणाति पंचाक्षरेण तद्द्वादशाक्षरं
संपद्यते द्वादशाक्षरा वै जगती जगतीमेव तदुभयतस्तृतीयसवने चीक्लृपतामुक्थं वाची
न्द्राय देवेभ्य इत्याह शस्त्वैकादशाक्षरमोमित्यध्वर्युरेकाक्षरं तद्द्वादशाक्षरं संपद्यते द्वादशा
क्षरा वै जगती जगतीमेव तदुभयतस्तृतीयसवने चीक्लृपतां तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवा
च यद्गायत्रे अधि गायत्रमाहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं निरतक्षत॥ यद्वा जगज्जगत्याहि
तं पदं य इत्तद्विदुस्ते अमृतत्वमानशुरित्येतद्वै तच्छंदश्छंदसि प्रतिष्ठापयति कल्पयति दे
वविशो य एवं वेद॥१२॥ प्रजापतिर्वै यज्ञं छंदांसि देवेभ्यो भागधेयानि व्यभजत्स गायत्रीमेवा

७

ग्नये वसुभ्यः प्रातःसवनेऽभजत्त्रिष्टुभमिंद्राय रुद्रेभ्यो माध्यंदिने जगतीं विश्वेभ्यो देवेभ्य आदि
त्येभ्यस्तृतीयसवनेऽथास्य यत्स्वं छंद आसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहदच्छावाकीयामभि
सैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वं न्वेव देवानां पापिष्ठोऽसि यस्य तेऽहं स्वं छंदोऽस्मि यां मोदंतमभ्युदौहीरच्छा
वाकीयामभीति तदजानात्स स्वं सोममाहरत्स स्वे सोमेऽग्रं मुखमभिपर्याहरदनुष्टुभं तस्मादु
नुष्टुबग्रिया मुख्या युज्यते सर्वेषां सवनानामग्रियो मुख्यो भवति श्रेष्ठतामश्नुते य एवं वेद
स्वे वै स तत्सोमेऽकल्पयत्तस्माद्यत्र क्व च यजमानवशो भवति कल्पत एव यज्ञोऽपि तस्यै जनता
यै कल्पते यत्रैवं विद्वान्यजमानो वशी यजते॥१३॥ अग्निर्वै देवानां होतासीत्तं मृत्युर्बहिष्पव
मानेऽसीदत्सोऽनुष्टुभाज्यं प्रत्यपद्यत मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्त आज्येऽसीदत्स प्रउगेण प्रत्यपद्यत
मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं माध्यंदिने पवमानेऽसीदत्सोऽनुष्टुभा मरुत्वतीयं प्रत्यपद्यत मृत्युमेव

आ॰त्र॰

तत्सर्वकामं तं माध्यंदिने बृहतीषु नाराशंसं शंसेत्प्राणा वै बृहत्यः प्राणानेव तन्नाराशंसो द्धवेतुं त
स्मान्माध्यंदिने होता बृहतीषु स्तोत्रियेणैव प्रतिपद्यते प्राणा वै बृहत्यः प्राणानेव तदभिप्रतिप
द्यते तं तृतीयपवमाने सीदत्सोनुष्टुभा वैश्वदेवं प्रत्यपद्यत मर्त्यकमेव तत्सर्वकामं तं यज्ञायज्ञी
ये सीदत्स वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रत्यपद्यत मर्त्यकमेव तत्सर्वकामदुक्थो वै वैश्वानरीयं प्र
तिष्ठा यज्ञायज्ञीयं वज्रेणैव तत्प्रतिष्ठायां मर्त्यकं नुदते स सर्वान्पाशान्त्सर्वान्स्थाणून्मृत्योर
तिमुच्य स्वस्त्येवोदमुच्यत स्वस्त्येव होतोन्मुच्यते सर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरेति य एवं वे
द॥१४॥ इंद्रो वै वृत्रं हत्वा नास्तृषीति मन्यमानः पराः परावतो गच्छत्स परमामेव परावतमग
च्छदनुष्टुब्वै परमा परावद्वाग्वा अनुष्टुप्स वाचं प्रविश्याशयत्तं सर्वाणि भूतानि विभज्यान्वै
च्छंस्तं पूर्वेद्युः पितरो विंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युः पितृभ्यः क्रियत उत्तरमहर्देवा

८

न्यजंते ते अब्रुवन्नभिषुणवामेव तथा वाव न आशिष्ठमागमिष्यतीति तथेति तेऽभ्यषुणवंस्त आ
त्वा रथं यथोतय इत्येवैनमावर्तयन्निदं वसो सुतमंध इत्येवैभ्यः सुतकीर्त्यामाविरभवदिंद्र ने
दीय एदिहीत्येवैनं मध्यं प्रापादयंता गते वै इंद्रेण यज्ञेन यजंते सेंद्रेण यज्ञेन राध्नोति य एवं वेद॥१५॥
इंद्रो वै वृत्रं जघ्निवांसं नास्तृतेति मन्यमानाः सर्वा देवता अजहुस्तं मरुत एव स्वापयो नाजहुः प्रा
णा वै मरुतः स्वापयः प्राणा हैवैनं तन्नाजहुस्तस्मादेषोऽच्युतः स्वापिमान्प्रगाथः शस्यत आ स्वा
पे स्वापिभिरित्यपि ह यद्येंद्रमेवा तदुर्ध्वं छंदः शस्यते तद्ध सर्वं मरुत्वतीयं भवत्येष चेदच्युतः
स्वापिमान्प्रगाथः शस्यत आ स्वापे स्वापिभिरिति॥१६॥ ब्राह्मणस्पत्यं प्रगाथं शंसति बृह
स्पतिपुरोहिता वै देवा अजयन्त्स्वर्गं लोकं व्यस्मिंल्लोके जयंत तथैवैतद्यजमानो बृहस्पुरोहि ति
त एव जयति स्वर्गं लोकं व्यस्मिंल्लोके जयते तौ वा एतौ प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्ये

ब्रा·त·

तेनतदाकुर्यन्नकिंचनास्कन्नंतत्पुनरादार्यंशस्यतेथकस्मादेतौप्रगाथावस्कन्नौसंतौपुनरादार्यं
शस्येतेइतिपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंषट्सुवाअत्रगायत्रीषुस्तुवतेषट्सुबृहतीषु
तिसृषुत्रिष्टुप्सुसवाएषत्रिछंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानस्तदाहुःकथंतएषत्रिछंदाः
पंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतीतियेएवगायत्र्याउत्तरेप्रतिपदोयोगायत्रोनुचर
स्ताभिरेवास्यगायत्र्योनुशस्ताभवंत्येताभ्यामेवास्यप्रगाथाभ्यांबृहत्योनुशस्ताभवंतिता
सुवाएतासुबृहतीषुसामगारौरववयोधाजयाभ्यांपुनरादार्यंस्तुवतेतस्मादेतौप्रगाथावस्कन्नौ
तौसंतौपुनरादार्यंशस्येतेतत्स्त्रैणस्तोत्रमन्वेतियेएवत्रिष्टुभोधाय्ययत्रैष्टुभंनिविद्धा
नंताभिरेवास्यत्रिष्टुभोनुशस्ताभवंत्येवमुहास्यैषत्रिछंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानो
नुशस्तोभवतियएवंवेद॥१७॥धाय्याःशंसतिधाय्याभिर्वैप्रजापतिरिमांल्लोकानधयद्यंयं

९

९

काममकामयततथैवैतद्यजमानोधाय्याभिरेवेमांल्लोकान्धयतियंयंकामंकामयतेयएवंवे
दयदेवधाय्याः॥यत्रयत्रवैदेवायज्ञस्यछिद्रंनिरजानंस्तद्धाय्याभिरपिदधुस्तद्धाय्यानांधा
य्यात्वमछिद्रेणहास्ययज्ञेनेष्टंभवतियएवंवेदयदेवधाय्याः॥स्यूमहैतद्यज्ञस्ययद्धाय्यास्त
द्यथासूच्यावासःसंदधदियादेवमेवैताभिर्यज्ञस्यछिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयदेवधाय्याः॥ता
न्सुवाएतान्सुपसदामेवोक्थानियद्धाय्याअग्निर्नेतेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसो
मक्रतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थंपिन्वंत्यपइतिवैष्णवीतृतीयोपसत्तस्याएतदु
क्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणेष्ट्वालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेदयश्चैवंविद्वा
न्धाय्याःशंसतितदुकआहुःस्तान्वोमहइतिशंसेदेतांवावदयंभरतेषुशस्यमानामभिव्यजानी
मइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयदेतांशंसेदीश्वरःपर्जन्योवर्षोःपिन्वंत्यपइत्येवशंसेद्वृष्टिवनिपदं

ऐ॰ब्रा॰

१०

मरुत इति मारुतं मरुत्वं नमिहे विनर्यंतीति विनीतवद्यद्विनीतवत्तद्विक्रांतवद्यद्विक्रांतवत्तद्वै
स्वर्वं वाजिनमिति द्यौर्वै वाजी तस्यां वा एतस्यां चत्वारि पदानि रोहंति निमारुतं वैस्वं वमेंद्रं सा वा ए
षा तृतीयसवनभाजना सती मध्यंदिने शस्यते तस्माद्धेदं भरतानां पशवः सायंगोष्ठाः संतो म
ध्यंदिने संगविनीमायंति सो जगती जागता हि पशव आत्मा यजमानस्य मध्यंदिनस्तद्यजमा
ने पशून्दधाति ॥१८॥ मरुत्वतीयं प्रगाथं शंसति पशवो वै मरुतः पशवः प्रगाथः पशूनामवरुध्यै
जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेति सूक्तं शंसति तद्वा एतद्यजमानजननमेव सूक्तं यजमानं ह वा एते
न यज्ञाद्देवयोन्यै प्रजनयति तत्संजयं भवति संच जयति वि च जयत एतद्गौरिवीतं गौरिवीति
र्ह वै शाक्त्यो नेदिष्ठं स्वर्गस्य लोकस्यागच्छत्स एतत्सूक्तमपश्यत्तेन स्वर्गं लोकमजयत्तथैवै
तद्यजमान एतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं जयति तस्यार्द्धः शस्त्वार्द्धः परिशिष्य मध्ये निविदं दधा

१०

ति स्वर्गस्य हैष लोकस्य रोहो यन्निवित्स्वर्गस्यैतल्लोकस्याक्रमणं यन्निवित्तामाक्रममा
ण इव शंसेदुपैव यजमानं निगृह्णीत यो अस्य प्रियः स्यादिति नु स्वर्गकामस्याथाभिचरतो यः
कामयेत क्षत्रेण विशं हन्यामिति त्रिस्तर्हि निविदा सूक्तं विशंसेत्क्षत्रं वै निविद्विट् सूक्तं क्षत्रेणै
व तद्विशं हंति यः कामयेत विशा क्षत्रं हन्यामिति त्रिस्तर्हि सूक्तेन निविदं विशंसेत्क्षत्रं वै निवि
द्विट् सूक्तं विशैव तत्क्षत्रं हंति य उ कामयेतोभयत एनं विशः पर्यवच्छिनदानीत्युभयतस्त
र्हि निविदं व्याह्वयीतोभयत एवैनं तद्विशः पर्यवच्छिनत्तीति न्वभिचरत इतरथा त्वेव स्वर्गका
मस्य वयः सुपर्णा उपसेदुरिंद्रमित्युत्तमया परिदधाति प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः ॥
अप ध्वांतमूर्णुहीति येन तमसा प्रावृतो मन्येत तन्मनसा गच्छेदप हैवास्मात्तल्लुप्यते पूर्द्धि चक्षु
रिति चक्षुषी मरीमृज्येताजरसं ह चक्षुष्मान्भवति य एवं वेद मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धा

श्रा॰ ६॰

११

निति पाशा वै निधा मुमुग्ध्यस्मान्पाशादिव बद्धान्नित्येवैतदाह ॥१९॥ इंद्रो वै वृत्रं हनिष्यन्त्स
र्वा देवता अब्रवीदनु मोपतिष्ठध्वमुप माह्वयध्वमिति तथेति तं हनिष्यन्त आद्रवन्त्सोवेन्मां
वै हनिष्यन्त आद्रवंति हंत मा भीषया इति तानभि प्राश्वसीत्तस्य श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा
अद्रवन्मरुतो हैनं नाजहुः प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्येवैनमेतां वाचं वदंत उपातिष्ठंत तदेत
दृषिः पश्यन्नभ्यनूवाच वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ॥ मरुद्भि
रिंद्र सख्यं ते अस्त्वथेमा विश्वाः पृतना जयासीति सोवेदिमे वै किल मे सचिवा इमे मा कामयंत हं
तेमानस्मिन्नुक्थ आभजा इति तानेतस्मिन्नुक्थ आभजदथ हैते तर्ह्युभे एव निष्केवल्ये उक्थे
आसतुर्मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाति मरुत्वतीयं प्रगाथं शंसति मरुत्वतीयं सूक्तं शंसति मरुत्व
तीयान्निविदं दधाति मरुतां सा भक्तिर्मरुत्वतीयमुक्थं शस्त्वा मरुत्वतीयया यजति यथाभा

११

गं तद्देवताः प्रीणाति मे त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्द्धन्ये शांबरे हरिवो ये गविष्टौ ॥ ये त्वान्नूनमनुमदंति वि
प्राः पिबेंद्र सोमं सगणो मरुद्भिरिति यत्र यत्रैवैभिर्व्यजयत यत्र यत्र वीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनु
वेद्येंद्रेणैनान्त्स सोमपीथान्करोति ॥२०॥ इंद्रो वै वृत्रं हत्वा सर्वा विजितीर्विजित्याब्रवीत्प्रजापति
महमेतदसानि यत्त्वमहं महानसानीति स प्रजापतिरब्रवीदथ कोहमिति यदेवैतदवोच इत्यब्र
वीत्ततो वै को नाम प्रजापतिरभवत्को वै नाम प्रजापतिर्यन्महानिंद्रोभवत्तन्महेंद्रस्य महेंद्रत्वं स
महानभूत्वा देवता अब्रवीदुद्धारं म उद्धरतेति यथाप्येतर्ह्युद्धरति यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते स मह
न्भवति तं देवा अब्रुवन्त्स्वयमेव ब्रूष्व यत्ते भविष्यतीति स एतं माहेंद्रं ग्रहमब्रूत माध्यंदिनं सवना
नां निष्केवल्यमुक्थानां त्रिष्टुभं छंदसां पृष्ठं साम्नां तमस्मा उद्धारमुदहरन्नुदस्मा उद्धारं हरंति य
एवं वेद तं देवा अब्रुवन्त्सर्वं वा अवोचथा अपि नो त्रास्त्विति स नेत्यब्रवीत्कथं वोपि स्यादिति

ब्रा॰ट॰

१२

तमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्नितितानीक्षतेव॥२१॥तेदेवाअब्रुवन्नियंवाइंद्रस्यप्रियाजाया
वावाताप्रासहानामास्यामेवेछामहाइतितथेतितस्यामैछंतसैनानब्रवीत्प्रातर्वः प्रतिवक्ता
स्मीतितस्मात्स्त्रियः पत्याविछंतेतस्मादुस्त्र्यनुरात्रंपत्याविछतेतांप्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्य
पद्यतयद्वावानपुरुतमंपुराषाळावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राः॥अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मानि
तींद्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मान्यदीमुश्मसिकर्त्तवेकरत्तदितियदेवैतदवोचामाकरत्तदित्ये
वैनांस्तदब्रवीत्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याइहास्तुयानोस्मिन्नवेकमविददितितथेतितस्याअप्य
त्राकुर्वंस्तस्मादेषात्रापिशस्यतेयद्वावानपुरुतमंपुराषाळितिसेनावाइंद्रस्यप्रियाजायावावा
ताप्रासहानामकोनामप्रजापतिःश्वशुरस्तस्यैयाकामेसेनाजयेत्तस्याअर्द्धात्तिष्ठंस्तृणमुभ
यतःपरिछिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्प्रासहेकस्त्वापश्यतीतितद्यथैवादःस्नुषाश्वशुराल्लज्जमा

१२

नानिलीयमानैत्येवमेवसासेनाभज्यमानानिलीयमानैतियत्रैवंविद्वांस्तृणमुभयतःपरिछिद्येत
रांसेनामभ्यस्यतिप्रासहेकस्त्वापश्यतीतितानिंद्रउवाचापिवोत्रास्त्वितितेदेवाअब्रुवन्विराड्याज्या
स्तुनिष्केवल्यस्ययात्रयस्त्रिंशदक्षरा॥त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याः
प्रजापतिश्चवषट्कारश्चदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपा
त्रेणैवतद्देवतास्तृप्यंतियंकामयेतानायतनवान्स्यादित्यविराजास्ययजेद्गायत्र्यावात्रिष्टुभा
वान्येनवाछंदसावषट्कुर्यादनायतनवंतमेवैनंतत्करोतियंकामयेतायतनवान्स्यादितिविरा
जास्ययजेत्पिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतयायतनवंतमेवैनंतत्करोति॥२२॥ऋक्चवाइदमग्रे
सामचास्तांसैवनामऋगासीदमोनामसामसावाऋक्सामोपावदन्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइ
तिनेत्यब्रवीत्साममज्यायान्वाअतोममहिमेतितेद्वेभूत्वोपावदतांतेनप्रतिचनसमवदत

श्रा·ल·

१२

तास्तिस्रो भूत्वोपावदंस्तत्तिसृभिः समभवद्यत्तिसृभिः समभवत्तस्मात्तिसृभिः स्तुवंतिति
सृभिरुद्गायंति तिसृभिर्हि साम संमितं तस्मादेकस्य बह्व्यो जाया भवंति नैकस्यै बहवः स
ह पतयो यद्वै तत्सा चामश्च समभवतां तत्सामाभवं तत्साम्नः सामत्वं सामन्भवति य एवं वेद
यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते स सामन्भवत्यसामन्य इति हि निंदंति ते वै पंचान्यद्भूत्वा पंचा
न्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्च हिंकारश्च प्रस्तावश्च प्रथमा च ऋगुद्गीथश्च मध्यमा च प्रतिहार
श्चोत्तमा च निधनं च वषट्कारश्च ते यत्पंचान्यद्भूत्वा पंचान्यद्भूत्वाकल्पेतां तस्मादाहुः पांक्तो य
ज्ञः पांक्ताः पशव इति यदु विराजं दशिनीमभिसमपद्येतां तस्मादाहुर्विराजि यज्ञो दशिन्यां प्रति
ष्ठित इत्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपः पत्नी धाय्या पशवः प्रगाथो गृहाः सूक्तं स वा अस्मिंश्च
लोकेमुष्मिंश्च प्रजया च पशुभिश्च गृहेषु वसति य एवं वेद ॥२३॥ स्तोत्रियं शंसत्यात्मा वै स्तोत्रि

१२

यस्तं मध्यमया वाचा शंसत्यात्मानमेव तत्संस्कुरुतेनुरूपं शंसति प्रजा वा अनुरूपः स उच्चैस्त
रामिवानुरूपः शंस्तव्यः प्रजामेव तच्छ्रेयसीमात्मनः कुरुते धाय्यां शंसति पत्नी वै धाय्या सा
नीचैस्तरामिव धाय्या शंस्तव्याप्रतिवादिनी हास्य गृहेषु पत्नी भवति यत्रैवं विद्वान्नीचैस्तरां धा
य्यां शंसति प्रगाथं शंसति स स्वरवत्या वाचा शंस्तव्यः पशवो वै स्वरः पशवः प्रगाथः पशू
नामवरुध्या इंद्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति सूक्तं शंसति तद्वा एतत्प्रियमिंद्रस्य सूक्तं निष्केव
ल्यं हैरण्यस्तूपमेतेन वै सूक्तेन हिरण्यस्तूप आंगिरस इंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोक
मजयदुपेंद्रस्य प्रियं धाम गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद गृहा वै प्रतिष्ठा सूक्तं तत्प्रति
ष्ठिततमया वाचा शंस्तव्यं तस्माद्यद्यपि दूर इव पशूंल्लभते गृहानेवैनानाजिगमिषति गृ
हा हि पशूनां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठा ॥२४॥ ॥ इति तृतीयपंचिकायां द्वितीयोध्यायः॥ ॥

ण्य

प

श्री॰त॰ ॥सोमोवैराजामुष्मिँल्लोकआसीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजाग
च्छेदितितेऽब्रुवँश्छंदांसियूयन्नइमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतितेसुपर्णाभूत्वोदपतँस्तेयत्
सुपर्णाभूत्वोदपतँस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविदआचक्षतेछंदांसिवैतत्सोमंराजानम
च्छाचरँस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणिचतुरक्षराण्येवछंदांस्यासन्त्साजगतीचतुरक्षराप्रथ

१४

मोदपतत्सापतित्वार्द्धमध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादी
क्षांचतपश्चहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मात्तस्यवित्तादीक्षावित्तंतपोयस्यपशवःसंतिजागता
हिपशवोजगतीहितानाहरदथत्रिष्टुबुदपतत्सापतित्वाभूयोऽर्द्धादध्वनोगत्वाश्राम्यत्सा
परास्यैकमक्षरंत्र्यक्षराभूत्वादक्षिणाहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिनेदक्षिणानी
यंतेत्रिष्टुभोलोकेत्रिष्टुब्धितआहरत्॥२५॥तेदेवाअब्रुवन्गायत्रींत्वंनइमंसोमंराजा

१४

नमाहरेतिसातथेत्यब्रवीत्तांवैमासर्वेणस्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्वमितितथेतिसोदपतत्तांदेवाः
सर्वेणस्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंतप्रेतिचेतिचेत्येतद्धसर्वंस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियः
स्यात्तमेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छतिस्वस्तिपुनरागच्छतिसापतित्वासोमपाला
न्भीषयित्वापद्भ्यांचमुखेनचसोमंराजानंसमगृभ्णाद्यानिचेतरेछंदसीअक्षराण्यजहितांता
निचोपसमगृभ्णात्तस्याअनुविसृज्यकृशानुःसोमपालःसव्यस्यपदोनखमच्छिदत्तच्छल्यको
भवत्तस्मात्सनखमिवयद्द्रामस्तद्वशावशाभवत्तस्मात्साहविरिवाऽथयःशल्योयदनीकमासी
त्ससर्पोनिर्दंश्यभवत्सहसखजोयानिपर्णानितेमंथावलोयानिस्नावानितेगंडूपदायत्तेजनंसों
धाहिःसोसातथेत्युरभवत्॥२६॥सायद्दक्षिणेनपदासमगृभ्णात्तत्प्रातःसवनमभवत्तद्गायत्री
स्वमायतनमकुरुततस्मात्तत्समृद्धतमंमन्यंतेसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिश्रेष्ठताम

श्रौ॰ल॰

१५

श्रुते य एवं वेदाऽथ यत्सव्येन पदा समगृभ्णात्तन्माध्यंदिनं सवनमभवत्तद्धि स्वं सततद्धि त्रस्त्वं ना
न्वाप्नोत्सर्वं सवनं ते देवाः प्राजिज्ञासंत तस्मिंस्त्रिष्टुभं छंदसामदधुरिंद्रं देवतानां तेनैनत्समाव
द्वीर्यमभवत्सर्वेण सवनेनोभाभ्यां सवनाभ्यां समावद्वीर्याभ्यां समावज्जामीभ्यां राध्नोति य एवं
वेदाऽथ यन्मुखेन समगृभ्णात्तत्तृतीयसवनमभवत्तस्य पर्ततीरसमधयत्तद्धीतरसं नान्वा
प्नोत्सर्वं सवनं ते देवाः प्राजिज्ञासंत तत्पशुषु पर्यपश्यंस्तद्यदाशिरमवनयंत्याज्येन पशुना च रंतिते
नैनत्समावद्वीर्यमभवत्सर्वाभ्यां सवनाभ्यां सर्वैः सवनैः समावद्वीर्यैः समावज्जामिभी राध्नो
ति य एवं वेद ॥ २७ ॥ ते वा इमे इतरे छंदसी गायत्रीमभ्यवदेतां वित्तं नावक्षराण्यनु पर्यागुरिति ने
त्यब्रवीद्गायत्री यथावित्तमेव न इति ते देवेषु प्रश्नमैतां ते देवा अब्रुवन्यथावित्तमेव व इति त
स्माद्धाप्येतर्हि वित्त्यां व्याहुर्यथावित्तमेव न इति ततो वा अष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्त्र्यक्षरा त्रिष्टुबे

१५

काक्षरा जगती साष्टाक्षरा गायत्री प्रातःसवनमुदयच्छन्नाशक्नोत्त्रिष्टुप्त्र्यक्षरा माध्यंदिनं
सवनमुद्यंतुं तां गायत्र्यब्रवीदायान्यपि मेऽत्रास्त्विति सा तथेत्यब्रवीत्त्रिष्टुप्तां वै मे तैरष्टाभि
रक्षरैरुपसंधेहीति तथेति तामुपसमदधादेतद्वै तद्गायत्र्यै माध्यंदिने यन्मरुत्वतीयस्योत्त
रे प्रतिपदो यश्चानुचरः सैकादशाक्षरा भूत्वा माध्यंदिनं सवनमुदयच्छन्नाशक्नोज्जगत्येका
क्षरा तृतीयसवनमुद्यंतुं तां गायत्र्यब्रवीदायान्यपि मेऽत्रास्त्विति सा तथेत्यब्रवीज्जगती तां वै
मे तैरेकादशाभिरक्षरैरुपसंधेहीति तथेति तामुपसमदधादेतद्वै तद्गायत्र्यै तृतीयसवने यद्वै
श्वदेवस्योत्तरे प्रतिपदो यश्चानुचरः सा द्वादशाक्षरा भूत्वा तृतीयसवनमुदयच्छत्ततो वा अष्टा
क्षरा गायत्र्यभवदेकादशाक्षरा त्रिष्टुब्द्वादशाक्षरा जगती सर्वैश्छंदोभिः समावद्वीर्यैः समा
वज्जामिभी राध्नोति य एवं वेदैकं वै सत्त्रेधाभवत्तस्मादाहुर्दातव्यमेवं विदुष इत्येकं हि स

ग्रो·त·

१६

त्रेधाभवत्॥२८॥ तेदेवा अब्रुवन्नादित्यान्युष्माभिरिदं सवनमुद्यच्छामेतितथेतितस्मा
दादित्यारंभणं तृतीयसवनमादित्यग्रहः पुरस्तात्तस्य यजत्यादित्यासो अदितिर्मादयंतामि
तिमद्वत्या रूपसमृद्धया मद्वद्धि तृतीयसवनस्य रूपं नानुवषट्करोति न भक्षयति संस्था वा ए
षा यदनुवषट्कारः संस्था भक्षः प्राणा आदित्या नेत्प्राणान्त्संस्थापयानीति त आदित्या अब्रु
वन्त्सवितारं त्वयेदं सह सवनमुद्यच्छामेति तथेति तस्मात्सावित्री प्रतिपद्भवति वैश्वदेवस्य
सावित्रग्रहः पुरस्तात्तस्य यजति दमूना देवः सविता वरेण्य इति मद्वत्या रूपसमृद्धया मद्व
द्धि तृतीयसवनस्य रूपं नानुवषट्करोति न भक्षयति संस्था वा एषा यदनुवषट्कारः संस्था
भक्षः प्राणः सविता नेत्प्राणं संस्थापयानीत्येको वा एष एते सवने विपिबति यत्सविता प्रा
तःसवनं च तृतीयसवनं च तद्यत्सिबवत्सावित्र्यै निविदः पदं पुरस्ताद्भवति मद्ध्युपरिष्टादु

१६

भयोरेवैनं तत्सवनयोराभजति प्रातःसवने च तृतीयसवने च बहूयः प्रातर्वायव्याः शस्यंते ए
कां तृतीयसवने तस्मादूर्ध्वाः पुरुषस्य भूयांसः प्राणा यद्द्यावांचो द्यावापृथिवीयं शंसति द्यावा
पृथिवी वै प्रतिष्ठे इयमेवेह प्रतिष्ठासावमुत्र तद्यद्द्यावापृथिवीयं शंसति प्रतिष्ठयोरेवैनं तत्प्र
तिष्ठापयति॥२९॥ आर्भवं शंसति ऋभवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयंस्तेभ्यः प्रातःसव
नेवाचिकल्पयिषंस्तानग्निर्वप्रातःसवनादनुदत तेभ्यो माध्यंदिने सवने वाचिकल्पयिषंस्ता
निंद्रो रुद्रैर्माध्यंदिनात्सवनादनुदत तेभ्यस्तृतीयसवने वाचिकल्पयिषंस्तान्विश्वेदेवा अनोनुद्यं
तनेह पास्यंति नेहेति स प्रजापतिरब्रवीत्सवितारं तव वा इमे ते वा सास्त्वमेवैभिः संपिबस्वेति स त
थेत्यब्रवीत्सविता तान्वै त्वमुभयतः परिपिबेति तान्प्रजापतिरुभयतः पर्यपिबत्ते एते धाय्ये अ
निरुक्ते प्राजापत्ये शस्येते अभित आर्भवं सुरूपकृत्नुमूतये यं वेन श्चोदयत्पृश्निगर्भा इति प्रजा

सुभिः

पतिरेवैनाँस्तदुभयतः परिपिवतितस्मादुश्रेष्ठीपात्रेरोचयत्येवयंकामयतेतंतेभ्योवैदेवाअ
पेवाबीभत्संतमनुष्यगंधात्तएतेधाय्येअंतरदधतयेभ्योमातेवापित्रइति॥२॥वैश्वदेवं
शंसतियथावैभजाएवंवैश्वदेवंतद्यथांतरंजनताएवंसूक्तानियथारण्यान्येवंधाय्यास्तदु
भयतोधाय्यांपर्याह्वयतेतस्मात्तान्यरण्यानिसंत्यनरण्यानिमृगैश्चवयोभिश्चेतिहस्माह
यथावैपुरुषएवंवैश्वदेवंतस्ययथांगान्येवंसूक्तानियथापर्वाण्येवंधाय्यास्तदुभय
तोधाय्यांपर्याह्वयतेतस्मात्पुरुषस्यपर्वाणिशिथिराणिसंदृढानिब्रह्मणाहितानिधृता
निमूलंवाएतद्यज्ञस्ययद्धाय्याश्चयाज्याश्चतद्यदन्याअन्याधाय्याश्चयाज्याश्चकुर्युरुन्मूल
मेवतद्यज्ञंकुर्युस्तस्मात्ताःसमान्यएवस्युःपांचजन्यंवाएतदुक्थंयद्वैश्वदेवंसर्वेषांवाएतत्पं
चजनानामुक्थंदेवमनुष्याणांगंधर्वाप्सरसांसर्पाणांचपितॄणांचैतेषांवाएतत्पंचजनाना

१७

मुक्थंसर्वएनंपंचजनाविदुरैनंपंचिन्यैजनतायैहविनोगच्छंतियएवंवेदसर्वदेवत्योवाएष
होतायोवैश्वदेवंशंसतिसर्वादिशोध्यायेच्छंसिष्यन्त्सर्वास्वेवतद्दिक्षुरसंदधातियस्यामस्यदि
शिद्वेष्यःस्यान्नतांध्यायेदनुहास्यैवास्यतद्वीर्यमादत्तेऽदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमित्युत्तमयापरि
दध्यातीयंवाअदितिरियंद्यौरियमंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रइतीयंवैमातेयंपितेयंपुत्रो
विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाइत्यस्यांवैविश्वेदेवाअस्यांपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वमि
तीयंवैजातमियंजनित्वंद्विःपच्छःपरिदधातिचतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्यैसकृदर्द्धर्चशः
प्रतिष्ठायाएवद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयति
तदेवपंचजनीययापरिदध्यात्तदुपस्पृशन्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदं
ततःप्रतिष्ठापयतिविश्वेदेवाःशृणुतेमंहवंमइतिवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वावैश्वदेव्यायजतियथा

ऐ॰ त॰

१८

भागंतद्देवताः प्रीणाति ॥ ३१ ॥ आग्नेयी प्रथमा घृतयाज्या सौमी सौम्या याज्या वैष्णवी घृतयाज्या त्वं
सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य पितृमत्या यजति घ्नंति वा एतत्सोमं यदभिषुण्वंति तस्यैतामनु
स्तरणीं कुर्वंति यत्सौम्यः पितृभ्यो वा अनुस्तरणीतस्मात्सौम्यस्य पितृमत्या यजत्यवधिषुर्वा एतत्
सोमं यदभ्यसुषवुस्तदेनं पुनः संभावयंति पुनराप्याययंत्युपसदां रूपेणोपसदां किल वै तद्रूपं
यदेता देवता अग्निः सोमो विष्णुरिति प्रतिगृह्य सौम्यं होता पूर्वश्छंदोगेभ्यो वेक्षेत तं हैके पूर्वं छंदो
गेभ्यो हरंति तत्तथा न कुर्याद्वषट्कर्ता प्रथमः सर्वभक्षान्भक्षयतीति ह स्मा ह तेनैव रूपेण त
स्माद्वषट्कर्तैव पूर्वो वेक्षेताथैनं छंदोगेभ्यो हरंति ॥ ३२ ॥ प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्या
यद्दिवमित्यन्य आहुरुषसमित्यन्ये तामृश्यो भूत्वा रोहितं भूतामभ्यैत्तं देवा अपश्यन्नकृ
तं वै प्रजापतिः करोतीति ते तमैच्छन्य एनमारिष्यत्येतमन्योन्यस्मिन्नाविंदंस्तेषां या एव घोरत

१८

मास्तन्व आसंस्ता एकधा समभरंस्ताः संभृता एष देवोभवत्तदस्यैतद्भूतवन्नाम भवति वै स यो
स्यैतदेवं नाम वेद तं देवा अब्रुवन्नयं वै प्रजापतिरकृतमकरिमं विध्येति स तथेत्यब्रवीत्स वै वो व
रं वृणा इति वृणीष्वेति स एतमेव वरमवृणीत पशूनामाधिपत्यं तदस्यैतत्पशुमन्नाम पशुमान्भव
वेर तियोस्यैतदेवं नाम वेद तमभ्यायत्याविध्यत्स विद्ध ऊर्ध्व उदप्रपतत्तमेतं मृग इत्याचक्षते य उ एव मृग
मा व्याधः स उ एव स या रोहित्सा रोहिणी यो एवेषुस्त्रिकांडा सो एवेषुस्त्रिकांडा तद्वा इदं प्रजापते रेतः सि
क्तमधावत्तत्सरो भवत्ते देवा अब्रुवन्मेदं प्रजापते रेतो दुषदिति यदब्रुवन्मेदं प्रजापते रेतो दुषदि
र तितन्मादुषमभवत्तन्मादुषस्य मादुषत्वं मादुषं ह वै नामैतद्यन्मानुषं तन्मादुषं सन्मानुषमित्या
चक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥ ३३ ॥ तदग्निना पर्यादधुस्तन्मरुतो धून्वंस्तदग्निर्न
प्राच्यावयत्तदग्निना वैश्वानरेण पर्यादधुस्तन्मरुतो धून्वंस्तदग्निर्वैश्वानरः प्राच्यावयत्तस्य

श्री·ल·

१९

यद्रेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योभवद्यद्द्वितीयमासीत्तद्भृगुरभवत्तंवरुणोन्यगृह्णीत
तस्मात्सभृगुर्वारुणिरथयत्तृतीयमदीदेदिवतआदित्याअभवन्येंगाराआसंस्तेंगिरसोभवन्य
दंगाराःपुनरवशांताउददीप्यंततद्बृहस्पतिरभवद्यानिपरिक्षाणान्यासंस्तेकृष्णाःपशवोभवन्या
लोहिनीमृत्तिकातेरोहिताअथयद्भस्मासीत्तत्परुष्यंव्यसर्पद्गौरोगवयऋश्यउष्ट्रोगर्दभइतिये
चैतेरुणाःपशवस्तेचतान्वाएषदेवोभ्यवदतममवाइदंममवैवास्तुहमितितमेतयर्चानिरवादयं
तयैषारौद्रीशस्यतआतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुमानःसूर्यस्यसंदृशोयुयोथाः॥त्वंनोवीरोअ
र्वतिक्षमेथाइतिब्रूयान्नाभिनइत्यनभिमानुकोहैषदेवःप्रजाभवतिप्रजायेमहिरुद्रप्रजा
भिरितिब्रूयान्नरुद्रेत्येतस्यैवनाम्नःपरिहृत्यैतदुखलुशंनःकरतीत्येवशंसेच्छमितिप्रतिपद्य
तेसर्वस्माएवशांत्यैनृभ्योनारिभ्योगवइतिपुमांसोवैनरास्त्रियोनार्यःसर्वस्माएवशांत्यैसोऽनि

१८

रुक्तारौद्रीशांतासर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेदसोगायत्रीब्रह्मवैगायत्रीब्रह्मणै
वैनंतन्नमस्यति॥३४॥वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतेवैश्वानरोवाएतद्रेतःसिक्तंप्रच्या
वयत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतेनवानंप्रथमामृचंशंसत्यग्नीन्वाएषोवैर
व्यक्तांतान्प्रसीदन्नेतियआग्निमारुतंशंसतिप्राणेनैवतदग्नींस्तरत्यधीयन्तुपरुत्यादन्यं
विवक्तारमिच्छेत्तमेवतत्सेतुंकृत्वातरतितस्मादाग्निमारुतेनव्युच्यमेष्टव्योविवक्तामारुतंशंस
तिमरुतोहवाएतद्रेतःसिक्तंधून्वंतःप्राच्यावयंस्तस्मान्मारुतंशंसतियज्ञायज्ञावोअग्नयेद
वोवोद्रविणोदाइतिमध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतितद्यन्मध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतितस्मा
न्मध्येयोनिर्धृतायदुद्वैसूक्तेशस्त्वाशंसतिप्रतिष्ठयोरेवैतदुपरिष्टात्प्रजननंदधातिप्रजात्यै
प्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥३५॥जातवेदस्यंशंसतिप्रजापतिःप्रजाअसृजतताः

त

श्रौ·८·

सृष्टाः पराच्य एवायन्न व्यावर्त्तन्त ता अग्निना पर्यगच्छत्ता अग्निमुपावर्त्तन्त तमेवाद्याप्युपावृ
त्ताः सोऽब्रवीज्जाता वै प्रजा अनेनाविदमिति यदब्रवीज्जाता वै प्रजा अनेनाविदमिति तज्जा
तवेदस्यमभवत्तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वं ता अग्निना परिगता निरुद्धाः शोचन्त्यो दीध्यत्यो

२०

तिष्ठंस्ता अद्भिरभ्यषिंचत्तस्मादुपरिष्टाज्जातवेदस्यस्यापो हि षष्ठीयं शंसति तस्मात्तच्छमय
तेव शंसन्त्यं ता अद्भिरभिषिच्य निजास्येवामन्यत ता स्म वा अहिना बुध्न्येन परोक्षात्तेजो दधा
देष ह वा अहिर्बुध्न्यो यदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवास्मै तद्गार्हपत्येन परोक्षात्तेजो दधाति तस्मादाहु
र्जुष्टो देवाञ्जुष्टो वसीयान्भवतीति ॥ २६ ॥ देवानां पत्नीः शंसत्यनूचीरग्निं गृहपतिं तस्मादनूचीप

२०

त्नी गार्हपत्यमास्ते तदाहू राकां पूर्वां शंसेज्जाम्यै वै पूर्वपेयमिति तत्तन्नादृत्यं देवानामेव पत्नीः
पूर्वाः शंसेदेष ह वा एतत्पत्नीषु रेतो दधाति यदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवास्मै तद्गार्हपत्येन पत्नीषु

प्रत्यक्षाद्रेतो दधाति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद तस्मात्समानोदर्या स्वसान्योद
र्यायै जायाया अनुजीविनी जीवति राकां शंसति राका ह वा एतां पुरुषस्य सेवनीं सीव्यति यैषा
शिश्नेऽधि पुमांसोऽस्य पुत्रा जायन्ते य एवं वेद पावीरवीं शंसति वाग्वै सरस्वती पावीरवी वाच्येव त
द्वाचं दधाति तदाहुर्यामीं पूर्वां शंसेत् ॥ पित्र्यां३ इति ॥ यामीमेव पूर्वां शंसेदिमं यम प्रस्तरमा
हि सीदेति राज्ञो वै पूर्वपेयं तस्माद्यामीमेव पूर्वां शंसेन्मातली कव्यैर्यमो अंगिरोभिरिति काव्या
नामनूचीं शंसत्यवरेणैव वै देवान्काव्याः परेणैव पितॄंस्तस्मात्काव्यानामनूचीं शंसत्युदीर
तामवर उत्परास इति पित्र्याः शंसत्युन्मध्यमाः पितरः सोम्यास इति ये चैवावमा ये च परमा
ये च मध्यमास्तान्सर्वाननन्तरायं प्रीणात्या हं पितॄन्त्सुविदत्रां अवित्सीति द्वितीयां शंसति
बर्हिषदो ये स्वधया सुतस्येति सेन्तद्धवा एषां प्रियं धाम यद्बर्हिषद इति प्रियेणैवैनांस्तद्धाम्ना

ब्रा॰त॰

२१

समर्द्धयति प्रियेण धाम्ना समृध्यते य एवं वेदेदं पितृभ्यो नमोऽस्त्वद्येति नमस्कारवतीमंततः
शंसति तस्मादंततः पितृभ्यो नमस्क्रियते तदाहुर्व्याहावं पित्र्याः शंसे३त्॥ अव्याहावाँ३ इ
ति॥ व्याहावमेव शंसेदसंस्थितं वै पितृयज्ञस्य साध्वसंस्थितं वा एष पितृयज्ञं संस्थापयति यो
ऽव्याहावं शंसति तस्माद्व्याहावमेव शंस्तव्यं॥३७॥ स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायमिति तीव्रस्यैंद्री र
नुपानीयाः शंसत्येताभिर्वा इंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिबत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वं माद्यं
तीव वै तर्हि देवता यदेता होता शंसति तस्मादेतास्तमद्वत्सातिगीर्य ययोरोजसा स्कभिता रजां
सीति वैष्णुवारुणीमृचं शंसति विष्णुर्वै यज्ञस्य दुरिष्टं पाति वरुणः स्विष्टं तयोरुभयोरेव शांत्यै

२१

विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचमिति वैष्णवीं शंसति यथा वै मत्यमेवं यज्ञस्य विष्णुस्तद्यथा दुष्कृ
ष्टं दुर्मतीकृतं सुकृष्टं सुमतीकृतं कुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्य दुष्टुतं दुःशस्तं सुष्टुतं सुशस्तं कु

र्वन्नेति यदेतां होता शंसति तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीति प्राजापत्यां शंसति प्रजा वै तंतुः
प्रजामेवास्मा एतत्संतनोति ज्योतिष्मतः पथो रक्ष धिया कृतानिति देवयाना वै ज्योतिष्मंतः पं
थानस्तानेवास्मा एतद्वितनोत्यनुल्बणं वयत जोगुवामपो मनुर्भव जनया दैव्यं जनमित्येवैनं त
न्मनोः प्रजया संतनोति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेदैवा न इंद्रो मघवा विरप्शीत्ये
तया परिदध्यातीयं वा इंद्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदनर्वेतीयं वै सत्या चर्षणीधृ
दनर्वा॥ त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे इतीयं वै राजा जनुषामधिश्रवो माहिनं यज्जरित्र इतीयं वै मा
हिनं यज्ञः श्रवो यजमानो जरिता यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते तदु परस्तान्नभिं परिदध्या
त्यस्यामेव यज्ञं संभरति तस्यामेवैनं तदंततः प्रतिष्ठापयत्यग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभि
रित्याग्निमारुतमुक्थं शस्त्वाग्निमारुत्या यजति यथाभागं तद्देवताः प्रीणाति प्रीणाति॥

ऐ॰त॰ ॥२९॥ ॥इतितृतीयपंचिकायांतृतीयोध्यायः॥ ॥देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायन्विजयाय
तानग्निर्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतोन्वेष्या
मीत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेसमुत्क्रम्योपनिवृत्यास्तुवंस्तान्स्तुतोनुप्रैत्सत्रिःश्रेणिर्भू
त्वात्र्यनीकोसुरान्युद्धमुपप्रायद्विजयायत्रिःश्रेणिरितिछंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्र्यनीकइतिस
वनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्य
द्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यक्षरावैगाय
त्रीचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्य स्तुतशस्त्राणितद्यदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीति
गायत्रीवैतन्नहवैगायत्रीक्षमारमतऊर्ध्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेत्यग्निष्टोमोवैतन्न
हवाअग्निष्टोमःक्षमारमतऊर्ध्वोहवाएषयजमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्नि २२

य

ष्टोमश्चतुर्विंशत्यर्द्धमासोवैसंवत्सरश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्य स्तुतशस्त्राणितंयथासमुद्रंस्रो
त्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति॥३०॥दीक्षणीयेष्टिस्तायतेतामेवानुयाःकाश्चेष्टयस्ताःसर्वा
अग्निष्टोममपियंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकेचपाकयज्ञास्तेसर्वे
ग्निष्टोममपियंतिसायंप्रातरग्निहोत्रंजुहोतिसायंप्रातर्व्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारेणाग्निहोत्रंजु
होतिस्वाहाकारेणव्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारमेवान्वग्निहोत्रमग्निष्टोममप्येतिपंचदशप्रायणी
येसामिधेनीरन्वाहपंचदशदर्शपूर्णमासयोःप्रायणीयमेवानुदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपी
तःसोमंराजानंक्रीणंत्योषधोवैसोमोराजौषधिभिस्तंभिषज्यंतियंभिषज्यंतिसोममेवराजानं
क्रीयमाणमनुयानिकानिचभेषजानितानिसर्वाण्यग्निष्टोममपियंत्यग्निमातिथ्येमंथंत्य
ग्निंचातुर्मास्येष्वातिथ्यमेवानुचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपियंतिपयसाप्रवर्ग्येचरंतिपयसा

श्रौ॰द॰

दाक्षायणयज्ञेप्रवर्ग्यमेवानुदाक्षायणयज्ञोऽग्निष्टोममप्येतिपशुरूपवसथेभवतितमेवानुयेकेच
पशुबंधास्तेसर्वेऽग्निष्टोममपियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तंदध्याचरंतिदध्नादधिघर्मंदधिघ
र्ममेवान्विळादधोऽग्निष्टोममप्येति॥४०॥इतिनुपुरस्तादथोपरिष्टात्संवद्गणोक्थ्यस्यस्तोत्राणि
पंचदशानांस्तोत्राणिसमासोमासस्थाःसंवत्सरोविहितःसंवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरोऽग्निरग्निष्टोमःसंवत्
सरमेवानूक्थ्योऽग्निष्टोममप्येत्युक्थ्यमपियंतमनुवाजपेयोऽप्येत्युक्थ्योहिसभवतिद्वादशा
रात्रेःपर्यायाःसर्वेपंचदशास्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रिंशदेकविंशंषोळशिसामत्रिवृत्संधिःसात्रिंशत्समा
सस्त्रिंशन्मासस्यरात्रयोमासस्थाःसंवत्सरोविहितःसंवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरोऽग्निरग्निष्टोमःसंवत्
सरमेवान्वतिरात्रोऽग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तोर्यामोऽप्येत्यतिरात्रोहिसभवत्येतेद्वे
मेचपुरस्ताद्द्वेचोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्तेसर्वेऽग्निष्टोममपियंतितस्यसंस्तुतस्यनवतिशतंस्तोत्रियाः

२३

२३

सायानवतिस्तेदशत्रिवृतोऽथयानवतिस्तेदशाथयादशतासामेकास्तोत्रियोदेतित्रिवृत्सविशिष्यते
सोऽसावेकविंशोऽध्याहितस्तपतिविषुवान्वाएषस्तोमानांदशवाएतस्मादर्वांचस्त्रिवृतोदशपरांचोम
ध्यएषएकविंशउभयतोऽध्याहितस्तपतितद्यासोस्तोत्रियोदेतिसेतस्मिन्नध्यूह्ळासयजमानस्त
द्देवक्षत्रंसहोबलमश्नुतेहवैदेवक्षत्रंसहोबलमेतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवे
द॥४१॥देवावाअसुरैर्विजिग्यानाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायन्सोऽग्निर्दिविस्पृगूर्ध्वउदश्रयतसस्वर्ग
स्यलोकस्यद्वारमवृणोदग्निर्वैस्वर्गस्यलोकस्याधिपतिस्तंवसवःप्रथमाआगच्छंस्तएनमब्रुव
न्नतिनोऽर्जस्याकाशंनःकुर्वितिसनास्तुतोऽतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेत्रिवृतास्तो
मेनास्तुवंस्तान्स्तुतोऽत्यार्जततेयथालोकमगच्छंस्तंरुद्राआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोऽर्जस्याकाशंनः
कुर्वितिसनास्तुतोऽतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेपंचदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्स्तुतोऽत्या

ब्रा॰ लु॰

र्जतेति यथालोकमगच्छंस्तमादित्या आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नति नो र्जस्याकात्रं नः कुर्विति स नास्तु
तेति स्त्वध्यु इत्यब्रवीत्स्तुत तनु मेतितथेति तं ते सप्तदशेन स्तोमेनास्तुवंस्तांस्तुतोऽत्यार्जतति यथा
लोकमगच्छंस्तं विश्वे देवा आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नति नो र्जस्याकात्रं नः कुर्विति स नास्तुतेति स्त्वध्य
इत्यब्रवीत्स्तुत तनु मेतितथेति तं त एकविंशेन स्तोमेनास्तुवंस्तांस्तुतोऽत्यार्जतति यथालोकमगच्छं
स्तैकैकेन वै तं देवाः स्तोमेनास्तुवंस्तांस्तुतोऽत्यार्जतति यथालोकमगच्छन्नथ हैनमेष एतैः सर्वैः स्तो
मैः स्तौति यो यजते यश्चैनमेवं वेदातीन्नु तमर्जतात्यलिह वा एनमर्जति स्वर्गं लोकमभि य एवं वेद॥
॥४२॥ स वा एषोऽग्निरेव यदग्निष्टोमस्तं यदस्तुवंस्तस्मादग्निस्तोमस्तमग्निस्तोमं संतमग्निष्टो
म इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवास्तं यच्चतुष्टया देवाश्चतुर्भिः स्तोमैरस्तुवंस्तस्माच्चतुः
स्तोमस्तं चतुःस्तोमं संतं चतुष्टोम इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवा अथ यदेनमूर्ध्वं संतं ज्यो

२४

२४

तिर्भूतमस्तुवंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तं ज्योतिस्तोमं संतं ज्योतिष्टोम इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रि
या इव हि देवाः स वा एषोऽपूर्वोऽनपरो यज्ञक्रतुर्यथा रथचक्रमनंतमेवं यदग्निष्टोमस्तस्य यथैव प्रा
यणं तथोदयनं तदेषाभियज्ञगाथा गीयते॥ यदस्य पूर्वमपरं तदस्य यद्वस्यापरं तद्वस्य पूर्वं॥ अहेरिव
सर्पणं शाकलस्य न विजानंति यतरत्परस्तादिति यथा ह्येवास्य प्रायणमेवमुदयनमसदिति तत् दा
हुर्यत्त्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनं केन ते समे इति यो वा एकविंशस्त्रिवृद्वै सोथो यदुभौ तृचौ तचि
ना विति ब्रूयात्तेनेति॥४३॥ यो वा एष तपत्येषोऽग्निष्टोम एष साह्नस्तं सहैवाह्ना संस्थापयेयुः साह्नो वै ना स्तं
मैतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैव प्रातःसवन एवं माध्यंदिन एवं तृतीयसवन एवमु ह यजमानोऽप्र
मायुको भवति यद्ध वा इदं पूर्वयोः सवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंति तस्मादिदं प्राच्यो ग्रामता बहुला वि
ष्टा अथ यद्धेदं तृतीयसवने संत्वरमाणाश्चरंति तस्मादिदं प्रत्यंचि दीर्घारण्यानि भवंति तथा ह य

ऐ॰तृ॰

जमानः प्रमायुको भवति तेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैव प्रातःसवन एवं माध्यंदिन एवं तृतीयसव
न एवमु ह यजमानो प्रमायुको भवति स एतमेव शस्त्रेणानुपर्यावर्तते यदा वा एष प्रातरुदेत्यथ
मंद्रं तपति तस्मान्मंद्रया वाचा प्रातःसवने शंसेदथ यदभ्येत्यथ बलीयस्तपति तस्माद्बलीय
स्या वाचा मध्यंदिने शंसेदथ यदभितरामेत्यथ बलिष्ठतमं तपति तस्माद्बलिष्ठतमया वाचा

२५

तृतीयसवने शंसेदेवं शंसेद्यदि वाच ईशीत वाग्घि शस्त्रं यया तु वाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेत स
मापनाय तया प्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततममिव भवति स वा एष न कदाचनास्तमेति नोदेति तं यदस्त
मेतीति मन्यंतेह्न एव तदंतमित्वाथात्मानं विपर्यस्यते रात्रीमेवावस्तात्कुरुतेहः परस्तादथ यदे
नं प्रातरुदेतीति मन्यंते रात्रेरेव तदंतमित्वाथात्मानं विपर्यस्यतेहरेवावस्तात्कुरुते रात्रीं परस्ता
त्स वा एष न कदाचन निम्रोचति न ह वै कदाचन निम्रोचत्येतस्य ह सायुज्यं सरूपतां सलोकताम

२५

श्नुते य एवं वेद य एवं वेद ॥ ४४ ॥ ॥ इति तृतीयपंचिकायां चतुर्थोध्यायः ॥ ॥ यज्ञो वै दे
वेभ्योन्नाद्यमुदक्रामत्ते देवा अब्रुवन्यज्ञो वै नोन्नाद्यमुदक्रमीदन्विमं यज्ञमन्नमन्विच्छामे
ति ते अब्रुवन्कथमन्विच्छामेति ब्राह्मणेन च छंदोभिश्चेत्यब्रुवंस्ते ब्राह्मणं छंदोभिरदीक्षयंस्तस्यां
तं यज्ञमतन्वतापि पत्नीः समयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्हि दीक्षणीयायामिष्टावांतमेव यज्ञं तन्व
तेपि पत्नीः संयाजयंति तमनुन्यायमन्ववायंस्ते प्रायणीयमतन्वत तं प्रायणीयेन नेदीयोन्वा
गच्छंस्ते कर्मभिः समत्वरंत तं तच्छंय्वंतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्हि प्रायणीयं शंय्वंतमेव भवति त
मनुन्यायमन्ववायंस्त आतिथ्यमतन्वत तमातिथ्येन नेदीयोन्वागच्छंस्ते कर्मभिः समत्वरंत
तदिळांतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यातिथ्यमिळांतमेव भवति तमनुन्यायमन्ववायंस्त उपसदोत
न्वत तमुपसद्भिर्नेदीयोन्वागच्छंस्ते कर्मभिः समत्वरंत ते तिस्रः सामिधेनीरनूच्य तिस्रो देव

ब्रा॰ त॰

२६

तानयजंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपसत्सु तिस्र एव सामिधेनीरन्वाह तिस्रो देवता यजंति तमनु
यंन्यो मन्ववायंस्त उपवसथमतन्वत तमुपवसथ्येहन्याध्रुवंस्तमाहुर्न तं यज्ञमतन्वतापि प
त्नीः समयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपवसथ आग्नेमेव यज्ञं तन्वतेपि पत्नीः संयाजयंति तस्मा
देतेषु पूर्वेषु कर्मसु शनैस्तरां शनैस्तरामिवानुब्रूयाद्धनूत्सारमिव हि ते तमायंस्तस्मादुपव
सथे यावत्या वाचा कामयीत तावत्यानुब्रूयादाप्तो हि स तर्हि भवतीति तमाहुर्वासिष्ठस्व
नोन्नाद्यायेति स नेत्यब्रवीत्कथं वसिष्ठेयेति तानीक्षतेवतमब्रुवन्ब्राह्मणेन च नश्छंदोभिश्च
सयुग्भूत्वोन्नाद्यायतिष्ठस्वेति तथेति तस्माद्धाप्येतर्हि यज्ञः सयुग्भूत्वा देवेभ्यो हव्यं वहति
ब्राह्मणेन च छंदोभिश्च ॥४५॥ त्रीणि ह वै यज्ञे क्रियंते जग्धं गीर्णं वांतं तद्धैतदेव जग्धं यदाशं
समानमार्त्विज्यं कारयत उत वा मे दद्यादुत वा मा वृणीतेति तद्धैतत्पराङेव यथा जग्धं न हैव त

२६

द्यजमानं भुनक्त्यथ हैतदेव गीर्णं यद्बिभ्यदार्त्विज्यं कारयत उत वा मा न बाधेत उत वा मे न यज्ञवेश
सं कुर्यादिति तद्धैतत्पराङेव यथा गीर्णं न हैव तद्यजमानं भुनक्त्यथ हैतदेव वांतं यदभिशस्यमानमा
र्त्विज्यं कारयते यथा ह वा इदं वांतान्मनुष्या बीभत्संत एवं तस्माद्देवास्तद्धैतत्पराङेव यथा वांतं न है
व तद्यजमानं भुनक्ति स एतेषां त्रयाणामाशां नेयात्तं यद्येतेषां त्रयाणामेकंचिदकाममभ्याभवे
त्तस्यास्ति वामदेव्यस्य स्तोत्रे प्रायश्चित्तिरिदं वा इदं वामदेव्यं यजमानलोकोमृतलोकः स्वर्गो लो
कस्तत्त्रिभिरक्षरैर्न्यूनं तस्य स्तोत्र उपसृप्य त्रेधात्मानं विगृह्णीयात्पुरुष इति स एतेषु लोकेष्वा
त्मानं दधात्यस्मिन्यजमानलोकेस्मिन्नमृतलोकेस्मिन्स्वर्गे लोके स सर्वां दुरिष्टिमत्येत्यपि यदि
समृद्धा इव ऋत्विजः स्युरिति ह स्माहाथ हैतज्जपेदेवेति ॥४६॥ छंदांसि वै देवेभ्यो हव्यमूढ्वा श्रां
तानि जघनार्धे यज्ञस्य तिष्ठंति यथाश्वो वाश्वतरो वोहिवांस्तिष्ठेदेवं तेभ्य एतं मैत्रावरुणं पशुपु

श्रो.ल.

रोळाशमनुदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालंयोधातासवषट्कारोनुमत्यैचरुंया
नुमतिःसागायत्रीराकायैचरुंयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुंयासिनीवालीसाजगतीकु
ह्वैचरुंयाकुहूःसानुष्टुबेतानिवावसर्वाणिछंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्ये
२७ तानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतैर्हवाअस्यछंदोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवे
दतद्धैयदिदमाहुःस्वधायांहवैवाजीस्वहितोदधातीतिछंदांसिवैतत्स्वधायांहवाएनंछंदांसिदध
त्यननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्ताद्याज्येनपरिय
जेत्तदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतितद्वाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यां २७
समानेहन्यजतीतियदिहवाअपिबह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनंतद्यदासांधातारंपुरस्ता
द्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां॥४७॥अथदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेकक

पालंयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुंयाद्यौःसानुमतिःसोएवगायत्र्युषसेचरुंयोषाः
साराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुंयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरुंयापृथिवीसाकुहूः
सोएवानुष्टुबेतानिवावसर्वाणिछंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञे
प्रतमामिवक्रियंतएतैर्हवाअस्यछंदोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्धैयदि
दमाहुःस्वधायांहवैवाजीस्वहितोदधातीतिछंदांसिवैतत्स्वधायांहवाएनंछंदांसिदधत्यननु
ध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदतद्धैकआहुःसूर्यमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्ताद्याज्येनपरियजेत्त
दासुसर्वासुमिथुनंदधातीतितद्वाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमा
ह नेहन्यजतीतियदिवाअपिबह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनंतद्यदासांसूर्यंपुरस्ताद्यजति
तदासुसर्वासुमिथुनंदधातितायाइमास्ताअमूर्याअमूस्ताइमाअन्यतराभिर्वावतंकाममा

ब्रा॰त्र॰

२८

ह्रोतिय एतासूभयीर्भूता उभयीर्गतश्रियः प्रजातिकामस्यसन्निर्वपेन्नं त्वेषिष्यमाणस्ययदेना
एषिष्यमाणस्यसंनिर्वपेदीश्वरोहास्यवित्तेदेवाअरंतोर्यद्वाअयमात्मनेलममंस्तेतिताहशुचिवृ
क्षोगौपालायनोवृद्धद्युम्नस्याभिप्रतारिणस्योभयीर्यज्ञेसंनिरुवापतस्यहरथगृत्संगाहमानं
दृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्यराजन्यस्यदेविकाश्चदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादयंयदस्येत्थंरथगृत्सं
गाहतइतिचतुःषष्टिंकवचिनःशश्वद्धास्यतेपुत्रनप्तारआसुः॥४८॥अग्निष्टोमंवैदेवाअ
श्रयंतोक्थान्यसुरास्तेसमावद्वीर्याएवासंनव्यावर्तंततान्भरद्वाजऋषीणामपश्यदिमेवाअ
सुराउक्थेश्रितास्तानेषांनकश्चनपश्यतीतिसोग्निमुदह्वयदेह्यूषुब्रवाणितेग्नइत्थेतरागि
रइत्यसुर्यहवाइतरागिरःसोग्निरुपोत्तिष्ठन्नब्रवीत्किंस्विदेवमह्यंकृशोदीर्घःपलितोवक्ष्य
तीतिभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआससोब्रवीदिमेवाअसुराउक्थेश्रितास्तान्वोनकश्च

नपश्यतीतितानग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवत्तत्साकमश्वंसामाभवत्तत्
साकमश्वस्यसाकमश्वत्वंतदाहुःसाकमश्वेनोक्थानिप्रणयेदप्रणीतानिवावतान्युक्थानिया
न्यन्यत्रसाकमश्वादितिप्रमंहिष्ठीयेनप्रणयेदित्याहुःप्रमंहिष्ठीयेनवैदेवाअसुरानुक्थेभ्यः
प्राणुदंततत्तथाहैवप्रमंहिष्ठीयेननयेन्नसाकमश्वेन॥४९॥तेवाअसुरामैत्रावरुणस्योक्थमश्र
यंतसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमानितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणस्तस्मादैंद्रावरुणंमै
त्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्वरुणश्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुराब्राह्मणा
च्छंसिनउक्थमश्रयंतसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमानितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्बृहस्प
तिस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्बृहस्पतिश्चततोनुदेतां
तेवैततोपहताअसुराअच्छावाकस्योक्थमश्रयंतसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमानितोसुरान्नोत्स्या

२८

वहाइत्यहं चेत्यब्रवीद्धिस्तुस्तस्माद्दैंद्रावैत्तवमच्छावाकस्तृतीयसवनेशंसतीद्रश्चहितावग्निश्चव्रत
तोनुदेवतांद्वंद्वमिंद्रेण देवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्द्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्र
जयापशुभिर्यएवंवेदाऽथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चचत्वारऋतुयाजाःषळृचःसाविराड्दशि
नीतद्विराजियज्ञंदशिन्यांप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति॥५०॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणेतृतीयपंचि
कायांपंचमोध्यायः॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणेतृतीयपंचिकासमाप्ता॥ ॥श्रीकृष्ण॥ ॥ ॥
॥देवावैप्रथमेनाह्ना॥ग्रहोक्थ्यंवाएकादश॥देवविशःस्त्रियोदश॥सोमोवैराजाचतुर्दश॥
देवावाअसुरैःषट्॥यज्ञोवैदेवेभ्यःषट्॥ग्रहोक्थंवैसोर्यावाइंद्रंवैवृत्रंहत्वासर्वाविजितीर्वि
श्वेदेवमितिपुरस्तात्संचदश॥ ॥संवत्१८४४काळयुक्तनामसंवत्सरेभाद्रपद
शुद्ध१३भौमवासरतद्दिनेभटकेंबकरोपनामकचिंतामणिदीक्षितेनकाश्यांविश्वेश्वर

संनिधौलिखितंस्वार्थंपरोपकारार्थंच॥भटकेंबकरपांडुरंगदीक्षितस्येदंपुस्तकं॥ ॥
अर्जितंभूरिकष्टेनपुस्तकंलिखितंमया॥हर्तुमिच्छतियःपापीतस्यवंशक्षयोभवेत्॥ ॥
श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु॥ ॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥श्रीरस्तु॥ ॥ ॥

ग्रं॰ त॰

३०

॥इतितृतीयपंचिकासमाप्ता॥

३०

ग्रा॰ च॰

१

॥अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः॥

१

ब्रा॰ च॰

१

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥हरिः ॐ॥ ॥देवा वै प्रथमेनाह्नेंद्राय वज्रं समभरंस्तं द्विती
येनाह्नासिंचंस्तं तृतीयेनाह्ना प्रायच्छंस्तं चतुर्थेहन्प्राहरत्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनं शंसति
वज्रो वा एष यत्षोळशी तद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनं शंसति वज्रमेव तत्प्रहरति द्विषते भ्रातृ
व्याय वधं योस्य स्तृत्यस्तस्मै स्तर्तवै वज्रो वै षोळशी पशव उक्थानि तं परस्तादुक्थानां पर्य
स्तं शंसति तं यत्परस्तादुक्थानां पर्यस्तं शंसति वज्रेणैव तत्षोळशिना पशून्परिगृह्णाति तस्मा
त्पशवो वज्रेणैव षोळशिना परिगता मनुष्यानभ्युपावर्तंते तस्मादश्वो वा पुरुषो वा गौर्वा हस्ती वा
परिगत एव स्वयमात्मनेत एव वाचाभिषिद्ध उपावर्तते वज्रमेव षोळशिनं पश्यन्वज्रेणैव षोळ
शिना परिगतो वाग्घि वज्रो वाक्षोळशी तदाहुः किं षोळशिनः षोळशित्वमिति षोळश स्तो
त्राणां षोळशः शस्त्राणां षोळशभिरक्षरैरादत्ते षोळशिभिः प्रणौति षोळशपदां निविदं दधा

१

ति तत्षोळशिनः षोळशित्वं द्वे वा अक्षरे अतिरिच्येते षोळशिनोनुष्टुभमभिसंपन्नस्य वाचो वाव तौ
स्तनौ सत्यानृते वाव ते अवत्येनं सत्यं नैनमनृतं हिनस्ति य एवं वेद ॥१॥ गौरिवीतं षोळशिसाम कुर्वी
त तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामस्तेजो वै ब्रह्मवर्चसं गौरिवीतं तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं विद्वा
न्गौरिवीतं षोळशिसाम कुरुते नानदं षोळशिसाम कर्तव्यमित्याहुरिंद्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्तमस्मै
प्राहरत्तमभ्यहनत्सोभिहतो व्यनदद्यद्व्यनदत्तं नानदं सामाभवत्तन्नानदस्य नानदत्वमभ्रातृव्यं वा
एतद्भ्रातृव्यहा साम यन्नानदमभ्रातृव्यो भ्रातृव्यहा भवति य एवं विद्वान्नानदं षोळशिसाम कुरु
ते तद्यदि नानदं कुर्युरविहृतः षोळशी शंस्तव्यो विहृतासु हि तासु स्तुवते यदि गौरिवीतं विहृतः षो
ळशी शंस्तव्यो विहृतासु हि तासु स्तुवते ॥२॥ अथातश्छंदांस्येव व्यतिषजत्या त्वा वहंतु हरय उपो
षु शृणुही गिर इति गायत्रीश्च पंक्तीश्च व्यतिषजति गायत्रो वै पुरुषः पांक्ताः पशवः पुरुषमेव तत

आ॰ च॰

स पशुभिर्व्येति प्रजनति पशुषु प्रतिष्ठापयति यदु गायत्री च पंक्तिश्च ते द्वे अनुष्टुभौ तेनो वाचो रूपादनु
ष्टुभो रूपाद्वज्ररूपान्नैति यदिंद्र पृतनाज्ये यं तेन स्तुह र्यत इंद्र कल्लिहश्च बृहतीश्च व्येति प्रजात्यो
ल्लिङ्गो वै पुरुषो बार्हताः पशवः पुरुषमेवं तत्पशुभिर्व्येति प्रजनति पशुषु प्रतिष्ठापयति यदुष्णिक्कुच

२

बृहती च ते द्वे अनुष्टुभौ तेनो वाचो रूपादनुष्टुभो रूपाद्वज्ररूपान्नैत्या धूर्षस्मै ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृ
तिं जुषाण इति द्विपदां च त्रिष्टुभं च व्येति प्रजनति द्विपाद्वै पुरुषो वीर्यं त्रिष्टुप्पुरुषमेवं तद्वीर्येण व्येति
प्रजनति वीर्ये प्रतिष्ठापयति तस्मात्पुरुषो वीर्ये प्रतिष्ठितः सर्वेषां पशूनां वीर्यवत्तमो यदु द्विपदां च विं
शत्यक्षरां त्रिष्टुभं च ते द्वे अनुष्टुभौ तेनो वाचो रूपादनुष्टुभो रूपाद्वज्ररूपान्नैत्येष ब्रह्मा प्रेतेमहे वि
दथे शंसिषं हरी इति द्विपदां च जगतीं च व्येति प्रजनति द्विपाद्वै पुरुषो जागताः पशवः पुरुषमेवं तत्
पशुभिर्व्येति प्रजनति पशुषु प्रतिष्ठापयति तस्मात्पुरुषः पशुषु प्रतिष्ठितोऽत्ति चैनानधि च तिष्ठति

२

वशे चास्य यदु द्विपदां च षोळशाक्षरां जगतीं च ते द्वे अनुष्टुभौ तेनो वाचो रूपादनुष्टुभो रूपाद्वज्र
रूपान्नैति त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं ॥ प्रो ष्वस्मै पुरोरथमित्यतिछंदसः शंसति छंदसां वै यो रसोत्य
क्षरत्सोतिछंदसमभ्यत्यक्षरत्तदतिछंदसोतिछंदस्त्वं सर्वेभ्यो वा एष छंदोभ्यः संनिर्मितो य
त्षोळशीत यदतिछंदसः शंसति सर्वेभ्य एवैनं तच्छंदोभ्यः सन्निर्मिमीते सर्वेभ्यश्छंदोभ्यः संनि
र्मितेन षोळशिना राध्नोति य एवं वेद ॥ ३ ॥ महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजत्ययं वै लोकः प्रथ
मा महानाम्न्यंतरिक्षलोको द्वितीयासौ लोकस्तृतीया सर्वेभ्यो वा एष लोकेभ्यः संनिर्मितो य
त्षोळशीत यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजति सर्वेभ्य एवैनं तल्लोकेभ्यः संनिर्मिमीते सर्वे
भ्यो लोकेभ्यः संनिर्मितेन षोळशिना राध्नोति य एवं वेद प्र प्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत ॥ यो
व्यतीँरफाणयदिति प्रज्ञाता अनुष्टुभः शंसति तद्यथेह चेह चापथेन चरित्वा पंथानं पर्यवेया

ऐ॰ ब॰

३

नाहत्कंघत्सह्यतास्मनुष्टुभः शंसति सयोव्यात्तोगतश्रीरिवमन्येतावि हृतं षोळशिनं शंस
येन्नेच्छंदसां कृच्छ्राद्वपद्याइत्यभयः पाप्मानमपजिघांसुः स्याद्विहृतं षोळशिनं शंसये
व्यतिषक्तइववैपुरुषः पाप्मना व्यतिषक्तमेवास्मैतत्पाप्मानं शमलमपहंत्यप पाप्मानं हते
यएवंवेदोघव्रध्नस्य विष्टपमित्युक्तमयापरिदधाति स्वर्गो वै लोको ब्रध्नस्य विष्टपं स्वर्ग
मेवतल्लोकं यजमानंगमयत्यपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति सर्वेभ्यो वा एष सवने
भ्यः संनिर्मितो यत्षोळशीतद्यदपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति पीतवद्वै प्रातः सवनं प्रा
तः सवनादेवैनं तत्संनिर्मिमीतेऽथो इदं सवनं केवलं तइति माध्यंदिनं वै सवनं केवलं माध्यंदिनादे
वैनं तत्सवनात्संनिर्मिमीते ममद्धि सोमं मधुमंतमिंद्रेति मद्वद्वै तृतीयसवनं तृतीयसवनादेवैनं त
त्संनिर्मिमीते सत्रा वृषं जठर आवृषस्वेति वृषण्वद्वै षोळशिनो रूपं सर्वेभ्यो वा एष सवनेभ्यः संनि
र्मितो यत्षोळशी तद्यदपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति सर्वेभ्य एवैनं तत्सवनेभ्यः सं

३

निर्मिमीते सर्वेभ्यः सवनेभ्यः संनिर्मितेन षोळशिना राध्नोति य एवं वेद महानाम्नीनां पंचाक्षरा
नुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषु पादेषु सर्वेभ्यो वा एष छंदोभ्यः संनिर्मितो यत्षोळशी तद्य
न्महानाम्नीनां पंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषु पादेषु सर्वेभ्य एवैनं तच्छंदोभ्यः संनि
र्मिमीते सर्वेभ्यश्छंदोभ्यः संनिर्मितेन षोळशिना राध्नोति य एवं वेद ॥४॥ अहर्वै देवा अश्रयंत रात्री
मसुरास्ते समावद्वीर्या एवासन्न व्यावर्तंत सोऽब्रवीदिंद्रः कश्चाहं चेमानितो ऽसुरान्रात्रीमन्ववेष्या
व इति स देवेषु न प्रत्यविंदद्बिभ्यू रात्रेस्तमसो मृत्योस्तस्माद्वाप्येतर्हि नक्तं यावन्मात्रमिवेवापक्रम्य
बिभेति तम इव हि रात्रिर्मृत्युरिव ॥ तं वै छंदांस्येवान्ववायंस्तं यच्छंदांस्येवान्ववायंस्तस्मादिंद्र
श्चैव छंदांसि च रात्रीं वहंति न निविच्छस्यते न पुरोरुङ् न धाय्या नान्या देवतेंद्रश्च ह्येव छंदांसि
च रात्रीं वहंति तान्वै पर्यायैरेव पर्यायमनुदंत यत्पर्यायैः पर्यायमनुदंत तत्पर्यायाणां पर्यायत्वं

ब्रा·च· ४

तान्वै प्रथमेनैव पर्यायेण पूर्वरात्रादनुदंत मध्यमेन मध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रादपिशर्वर्या अन्व
स्मसीत्यब्रुवन्नपिशर्वराणि खलु वा एतानि छंदांसीति ह स्माह तानि ह्येंद्रं रात्रेस्तमसो मृत्योर्बिभ्यत
मत्यपारयंस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥५॥ पांतमा वो अंधस इत्यंधस्वत्यानुष्टुभा रात्रीं प्रतिप
द्यत आनुष्टुभी वै रात्रिरेतद्वै रात्रिरूपमंधस्वत्सः पीतवत्सो मद्वत्यस्त्रिष्टुभो याज्या भवंत्यभिरूपा
यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धं प्रथमेन पर्यायेण स्तुवते प्रथमान्येव पदानि पुनराददते यदेवैषामश्वा
गाव आसंस्तदेवैषां तेनाददते मध्यमेन पर्यायेण स्तुवते मध्यमान्येव पदानि पुनराददते यदेवै
षामनोरथा आसंस्तदेवैषां तेनाददत उत्तमेन पर्यायेण स्तुवत उत्तमान्येव पदानि पुनराददते
यदेवैषां वासो हिरण्यं मणिरध्यात्ममासीत्तदेवैषां तेनाददत आद्विषतो वसु दत्ते निरेनमेभ्यः
सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद पवमानवदहरित्याहुर्न रात्रिः पवमानवती कथमुभे पवमानव ४

ती भवतः केन ते समावद्भाजौ भवत इति यदेवेंद्राय मद्वने सुतमिदं वसो सुतमंध इदं ह्यन्वोज
सा सुतमिति स्तुवंति च शंसंति च तेन रात्रिः पवमानवती तेनो उभे पवमानवती भवतस्तेन ते स
मावद्भाजौ भवतः पंचदशस्तोत्रमहरित्याहुर्न रात्रिः पंचदशस्तोत्रा कथमुभे पंचदशस्तोत्रे भ
वतः केन ते समावद्भाजौ भवत इति द्वादश स्तोत्राण्यपिशर्वराणि तिसृभिर्देवताभिः संधिना रा
थंतरेण स्तुवते तेन रात्रिः पंचदशस्तोत्रा तेनो उभे पंचदशस्तोत्रे भवतस्तेन ते समावद्भाजौ भवतः
परिमितं स्तुवंत्यपरिमितमनुशंसति परिमितं वै भूतमपरिमितं भव्यमपरिमितस्यावरुध्या इ
त्यति शंसति स्तोत्रमति वै प्रजात्मानमति पशवस्तद्यदति स्तोत्रमति शंसति यदेवास्यात्यात्मानं तदे
वास्यैतेनावरुंधे वरुंधे ॥६॥ ॥इति चतुर्थपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः॥ ॥प्रजापतिर्वै सोमाय
राज्ञे दुहितरं प्रायच्छत्सूर्यां सावित्रीं तस्यै सर्वे देवा वरा आगच्छंस्तस्या एतत्सहस्रं वहतुमन्वाकरोद्य

ब्रा॰ च॰

५

देतदाश्विनमित्याचक्षतेनाश्विनंहैवतद्यदर्वाक्सहस्रंतस्मात्तत्सहस्रंवैवशंसेद्भूयोवाप्रास्य
घृतंशंसेद्यथाहवाइदमनोवारथोवाक्तोवर्त्ततएवंहैवाक्तोवर्त्ततेशकुनिरिवोत्पतिष्यन्नाद्धयीतत
स्मिन्देवानसमजानतममेदमस्त्वममेदमस्त्वितितेसंजानानाअब्रुवन्नाजिमस्यायामहैसयो
नउज्जेष्यतितस्येदंभविष्यतीतितेग्नेरेवाधिगृहपतेरादित्यंकाष्ठामकुर्वततस्मादाग्नेयीप्रति
पद्भवत्याश्विनस्याग्निर्होतागृहपतिःसराजेतितद्वैकआहुरग्निंमन्येपितरमग्निमापिमित्येत
याप्रतिपद्येतदिविशुक्रंयजतंसूर्यस्येतिप्रथमयैवऋचाकाष्ठामाप्नोतीतितत्तन्नादृत्यंयद
र्नंतत्रब्रूयादग्निमग्निमितिवैप्रत्यपाधग्निमापत्स्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मादग्निर्होतागृहप
तिःसराजेत्येतयैवप्रतिपद्येतगृहपतिवतीप्रजातिमतीशांतासर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेति
यएवंवेद॥७॥तासांवैदेवतानामाजिंधावंतीनामभिसृष्टानामग्निर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यततम
नां

५

श्विनावन्वागच्छतांतमब्रूतामपोदिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैममेहाप्यस्त्वि
तितथेतितस्माअप्यत्राकुरुतांतस्मादाग्नेयमाश्विनेशस्यतेतावुषसमन्वागच्छतांतामब्रूतामपो
दिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिसातथेत्यब्रवीत्तस्यैवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्याअप्यत्राकुरुतांत
स्मादुषस्यमाश्विनेशस्यतेताविंद्रमन्वागच्छतांतमब्रूतामावांवाइदंमघवंजेष्यावइतिनहतंदध्रष
तुरपोदिहीतिवक्तुंसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्माअप्यत्राकुरुतांतस्मादैंद्रमाश्वि
नेशस्यतेतदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांतस्मादेतदा
श्विनमित्याचक्षतेश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदतदाहुर्यच्छस्यतआग्नेयंशस्यतउषस्यंशस्यतऐंद्रम
थकस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतइत्यश्विनौहितदुदजयतामश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयताम
श्विनावाश्नुवातांतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद॥८॥अश्वतरीरथे

य

ब्रा॰च॰

६

नाग्निराजिमधावत्तासां प्राजमानो योनिमकूलयत्तस्मात्तानविजायं ते गोभिररुणैरुषा आजिमधावत्तस्मादुषस्यागतायामरुणमिवैव प्रभात्युषसो रूपमश्वरथेनेंद्र आजिमधावत्तस्मात्स उच्चैर्घोष उपब्दिमान्क्षत्रस्य रूपमैंद्रो हि स गर्दभरथेनाश्विना उदजयतामश्विनावाश्नुवातां यदश्विना उदजयतामश्विनावाश्नुवातां तस्मात्स सृतजवो दुग्धदोहः सर्वेषामेतर्हि वाहनानामनाशिष्ठो रेतसस्त्वस्य वीर्यं नाहरतां तस्मात्स द्विरेता वाजीति तदाहुः सप्त सौर्याणि छंदांसि त्रिंशेद्यथैवाग्नेयं यथोषस्यं यथाश्विनं सप्त वै देवलोकाः सर्वेषु देवलोकेषु राध्नोतीति तत्तन्नादृत्यं त्रीण्येव शंसेत्त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका एषामेव लोकानामभिजित्यै तदाहुरुदुत्यं जातवेदसमिति सौर्याणि प्रतिपद्येतेति तत्तन्नादृत्यं यथैव गत्वा काष्ठामपराध्नुयात्तादृक्तत्सूर्यो नो दिवस्पात्विति सैतेनैव प्रतिपद्येत यथैव गत्वा काष्ठामभिपद्येत तादृक्तदुदुत्यं

६

जातवेदसमिति द्वितीयं शंसति चित्रं देवानामुदगादनीकमिति तृतीयं एष वै श्रेष्ठं भम सौ वाव चित्रं देवानामुदेति तस्मादेतच्छंसति नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षस इति जागतं तद्द्वापदमाशिषमेवैतेनाशास्त आत्मने च यजमानाय च ॥ ९ ॥ तदाहुः सूर्यो नातिशस्यो बृहती नातिशस्याथ यत्सूर्यमतिशंसेद्ब्रह्मवर्चसमतिपद्येत यद्बृहतीमतिशंसेत्प्राणानतिपद्येतेति द्वे क्रतुं न आभरेत्येंद्रं प्रगाथं शंसति शिक्षाणो अस्मिन्पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहीत्यसौ वाव ज्योतिस्तेन सूर्यं नातिशंसति यदु बार्हतः प्रगाथस्तेन बृहतीं नातिशंसत्यभि त्वा शूर नोनुम इति राथंतरीं योनिं शंसति राथंतरेण वै संधिनाश्विनाय स्तुवते तद्यद्राथंतरीं योनिं शंसति रथंतरस्यैव सयोनित्वायेशानमस्य जगतः स्वर्दृशमित्यसौ वाव स्वर्दृक्तेन सूर्यं नातिशंसति यदु बार्हतः प्रगाथस्तेन बृहतीं नातिशंसति बहवः सूर चक्षस इति मैत्रावरुणं प्रगाथं शंसत्यहर्वै मित्रो रात्रि

ऐ॰ ब॰

वरुणउभे वा एषोहोरात्रे आरभते योतिरात्रमुपैति तद्यन्मैत्रावरुणं प्रगाथं शंसत्यहोरात्रयो
रेवैनं तत्प्रतिष्ठापयति सूरचक्षस इति तेन सूर्यं नातिशंसति यदु बार्हतः प्रगाथस्तेन बृहतीं
नातिशंसति मही द्यौः पृथिवी च नस्तेहि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं शंस

७

ति द्यावापृथिवी वै प्रतिष्ठे इयमेवेह प्रतिष्ठासावमुत्र तद्यद्द्यावापृथिवीयं शंसति प्रतिष्ठयो
रेवैनं तत्प्रतिष्ठापयति देवो देवी धर्मणा सूर्यः शुचिरिति तेन सूर्यं नातिशंसति यदु गायत्री च ज
गती च ते द्वे बृहत्यौ तेन बृहतीं नातिशंसति विश्वस्य देवी मृचयस्य जन्मनो न या रोषाति न ग्रभदि
ति द्विपदां शंसति चितेध्रमुक्थमिति ह स्म वा एतदाचक्षते यदेनदाश्विनं निर्ऋतिर्ह स्म पाशिन्यु

७

पास्ते यदेव होता परिधास्यस्यथ पाशान्प्रतिमोक्ष्यामीति ततो वा एतां बृहस्पतिर्द्विपदामपश्यन्न
न या रोषाति न ग्रभदिति तया निर्ऋत्याः पाशिन्या अधराचः पाशानपास्यत्तद्यदेतां द्विपदां होता

शंसति निर्ऋत्या एव तत्पाशिन्या अधराचः पाशानपास्यति स्वस्त्येव होतोन्मुच्यते सर्वायुः सर्वायुत्वा
य सर्वमायुरेति य एवं वेद मृचयस्य जन्मन इत्यसौ वाव मृचयतीव तेन सूर्यं नातिशंसति यदु द्विपदा पु
रुषच्छन्दसं सा सर्वाणि छन्दांस्यभ्याप्ता तेन बृहतीं नातिशंसति ॥१०॥ ब्राह्मणस्पत्यया परिदधा
ति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मण्येवैनं तदन्ततः प्रतिष्ठापयत्येवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्ण इत्येतया परिद
ध्यात्प्रजाकामः पशुकामो बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्त इति प्रजया वै सुप्रजा वीरवान्वयं स्याम पत
यो रयीणामिति प्रजावान्पशुमान्रयिमान्वीरवान्भवति यत्रैवं विद्वानेतया परिदधाति बृहस्पते अ
ति यदर्यो अर्हादित्येतया परिदध्यात्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामोऽतीव वान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हतीति द्यु
मदिति द्युमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजातेति
दीदायेव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्म

ब्रा०च०

यशसीभवतियएवंविद्वानेतयापरिदधातितस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्याद्ब्राह्मणस्पत्यातेनस्वर्गं
नातिशंसतियदुत्रिष्टुभंत्रिःशंसतिसासर्वाणिच्छंदांस्यभ्याप्तातेनद्वहतीनातिशंसतिगायत्र्याच
त्रिष्टुभाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यंत्रिष्टुप्ब्रह्मणैवतद्वीर्यंसंदधातिब्रह्मवर्चसीब्रह्मय
शसीवीर्यवान्भवतियएवंविद्वान्गायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्करोत्यश्विनावायुनायुवंसुदक्षो
भाविबतमश्विनेतिगायत्र्याचविराजाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नंविराड्ब्रह्मणैवतदन्ना
द्यंसंदधातिब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीभवतिब्रह्माद्यमन्नमत्तियएवंविद्वान्गायत्र्याचविराजा
चवषट्करोतितस्मादेवंविद्वान्गायत्र्यैवविराजाचवषट्कुर्यात्प्रवामंधांसिमद्यान्यस्थुरुभा
पिबतमश्विनेत्येताभ्यां॥११॥चतुर्विंशमेतदहरुपयंत्यारंभणीयमेतेनवैसंवत्सरमारभंतएतेन
स्तोमांश्चच्छंदांसिचैतेनसर्वादेवताअनारब्धंवैतच्छंदोनारब्धासादेवतायदेतस्मिन्नहनिनार

८

भंतेतदारंभणीयस्यारंभणीयत्वंचतुर्विंशस्तोमोभवतितच्चतुर्विंशस्यचतुर्विंशत्वंचतुर्विंशतिर्वाअ
र्द्धमासाअर्द्धमासशएवतत्संवत्सरमारभंतउक्थ्योभवतिपशवोवाउक्थ्यानिपशूनामवरुध्यैतस्यपंच
दशस्तोत्राणिभवंतिपंचदशान्वाअस्राणिसमासोमासशएवतत्संवत्सरमारभंतेतस्यषष्टिश्चत्रीणिचशा
तानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतेग्निष्टोमएतदहस्यादित्याहुर
ग्निष्टोमोवैसंवत्सरोनवाएतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधारनविव्याचेतिसयद्यग्निष्टोमःस्याद्दष्टाचत्वा
रिंशास्त्रयःपवमानाःस्युश्चतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणितदुषष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिस्तोत्रिया
स्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतउक्थ्यएवस्यात्पशुसमृद्धोयज्ञःपशुसमृद्धं
सत्रंसर्वाणिचतुर्विंशानिस्तोत्राणिप्रत्यक्षाद्ध्येतदहश्चतुर्विंशंतस्मादुक्थ्यएवस्यात्॥१२॥बृहद्रथं
तरेसामनीभवतएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्सरंतरंतिपादौवैबृह

हद्रथंतरेशिरएतदहःपादाभ्यामेवतद्विषुवंशिरोभ्यायंतिपक्षौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपक्षाभ्यामे
वतद्विषुवंशिरोभ्यायुवंतेतेउभेनसमवसृज्येयदुभेसमवसृजेयुर्यथेवच्छिन्नानौर्बंधनातीरंतीरमृ
च्छंतीप्लवेतैवमेवतेसत्रिणस्तीरंतीरमृच्छंतःप्लवेरन्यदुभेसमवसृजेयुस्तस्माद्यदिरथंतरमवसृजेयुर्बृह
तैवोभेअनवसृष्टेअथयदिबृहदवसृजेयूरथंतरेणैवोभेअनवसृष्टेयद्वैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्त
द्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतमेवमेतेउभेअनवसृष्टेभवतोयेवाएवंविद्वांसएतदहरु
पयंत्याप्त्वावैतेतृप्ताःसंवत्सरमाप्त्वाऽर्धमासान्रात्रीराप्त्वामासान्रात्रीराप्त्वास्तोमांश्छंदांसिचाप्त्वास
र्वादेवतास्तपएवतप्यमानाःसोमपीथंभक्षयंतःसंवत्सरमभिषुण्वंतआसतेयेवाअनुऊर्ध्वंसं
वत्सरमुपयंतिगुरुंवैतेभारमभिनिदधतेसंवैगुरुर्भारःशृणात्यथयएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाव
स्तादुपैतिसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुते॥१३॥यद्वैचतुर्विंशंतन्महाव्रतंबृहद्दिवेनात्रहोतारेतःसिं

चतितद्दोमहाव्रतीयेनाह्नाप्रजनयतिसंवत्सरेसंवत्सरेवैरेतःसिक्तंजायतेतस्मात्समानंबृह
द्दिवोनिष्केवल्यंभवत्येषहवाएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वावस्तादुपैतियएवंविद्वानेतदहरुपैतिस्व
स्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयोवैसंवत्सरस्यावारंचपारंचवेदसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपार
मश्नुतेतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोवारमुदयनीयःपारंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेद
योवैसंवत्सरस्यावरोधनंचोद्रोधनंचवेदसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेतिरात्रोवाअ
स्यप्रायणीयोवरोधनमुदयनीयउद्रोधनंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयोवैसंव
त्सरस्यप्राणोदानौवेदसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयःप्राणउ
दानउदयनीयःस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद॥१४॥ ॥इतिचतुर्थपं
चिकायांद्वितीयोध्यायः॥ ॥ज्योतिर्गौरायुरितिस्तोमैर्भिर्यंत्ययंवैलोकोज्योतिरंतरिक्षंगो

श्री॰च॰

१०

रसौ लोक आयुः स एवैष उत्तरस्याह्नो ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीण्यहानि गौरायुर्ज्योतिरिति त्री
ण्ययं वै लोको ज्योतिरसौ लोको ज्योतिस्त एते ज्योतिषी उभयतः संलोके ते तेनैते नोभयतो ज्यो
तिषा षळहेन यंति तद्यदेते नोभयतो ज्योतिषा षळहेन यंत्यनयोरेव तल्लोकयोरुभयतः प्रतिति
ष्ठंतो यंत्यस्मिंश्च लोकेमुष्मिंश्चोभयोः परियह्य एतद्देवचक्रं यदभिप्लवः षळहस्तस्य याव
भितो ग्निष्टोमौ तौ प्रधीये चत्वारो मध्य उक्थ्यास्तन्नभ्यं गच्छति वै वर्त्तमानेन यत्र कामयते त
त्स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्नुते य एवं वेद यो वै तद्वेद यत्प्रथमः षळहः स वै स्वस्ति संवत्सरस्य
पारमश्नुते यस्तद्वेद यद्द्वितीयो यस्तद्वेद यत्तृतीयो यस्तद्वेद यच्चतुर्थो यस्तद्वेद यत्पंचमः ॥
॥१५॥ प्रथमं षळहमुपयंति षळहानि भवंति षड्वा ऋतव ऋतुशा एव तत्संवत्सरमाप्नुवंत्य
तुशाः संवत्सरे प्रतितिष्ठंतो यंति द्वितीयं षळहमुपयंति द्वादशाहानि भवंति द्वादश वै मा

१०

सा मासशा एव तत्संवत्सरमाप्नुवंति मासशाः संवत्सरे प्रतितिष्ठंतो यंति तृतीयं षळहमुपयंत्यष्टा
दशाहानि भवंति तानि द्वेधा नवान्यानि नवान्यानि नव वै प्राणा नव स्वर्गा लोकाः प्राणांश्चैव तत्
स्वर्गांश्च लोकानाप्नुवंति प्राणेषु चैव तत्स्वर्गेषु च लोकेषु प्रतितिष्ठंतो यंति चतुर्थं षळहमुपयंति
चतुर्विंशतिरहानि भवंति चतुर्विंशतिर्वा अर्द्धमासा अर्द्धमासश एव तत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्द्धमा
सशः संवत्सरे प्रतितिष्ठंतो यंति पंचमं षळहमुपयंति त्रिंशदहानि भवंति त्रिंशदक्षरा वै विराड्वि
राळन्नाद्यं विराजमेव तन्मासि मास्यभिसंपादयंतो यंत्यन्नाद्यकामाः खलु वै सत्रमासत तद्यद्विराजं
मासि मास्यभिसंपादयंतो यंत्यन्नाद्यमेव तन्मासि मास्यवरुंधाना यंत्यस्मै च लोकायामुष्मै
चोभाभ्यां ॥१६॥ गवामयनेन यंति गावो वा आदित्या आदित्यानामेव तदयनेन यंति गावो वै सत्र
मासत ता शफान्छृंगाणि सिषासत्यस्तासां दशमे मासि शफाः शृंगाण्यजायंत ता अब्रुवन्यस्मै का

न्ना

णं

ग्रा·च·

११

मायादीक्षामह्यापामतमुत्तिष्ठामेतितायाउदतिष्ठंस्ताएताः श्रृंगिण्योथयाः समापयिष्यामः संवत्
सरमित्यासततासामश्रद्धया श्रृंगाणि प्रावर्त्तंततारएतास्तूपराऊर्जंत्वस्कन्वंस्तस्माद्वताः सर्वानृतून्
प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जंह्यस्कन्वन्त्सर्वस्यवैगावः प्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगताः सर्वस्यप्रेमाणंसर्व
स्यचारुतांगच्छतियएवंवेदादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेस्पर्द्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमि
तितेहादित्याः पूर्वेस्वर्गंलोकंजग्मुः पश्चेवांगिरसः षष्ट्यांवावर्षेषुयथावाप्रायणीयोतिरात्रश्च
तुर्विंशउक्थ्यः सर्वेभिप्लवाः षळहाआक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनंप्रायणीयोतिरा
त्रश्चतुर्विंशउक्थ्यः सर्वेपृष्ठ्याः षळहाआक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदंगिरसामयनंसायथास्रुति
रंजसायन्येवमभिप्लवः षळहः [illegible] स्वर्गस्यलोकस्याथयथामहापथः पर्याणएवंपृष्ठ्यः ष
ळहः स्वर्गस्यलोकस्यतद्युभाभ्यांयंस्कभाभ्यांवेर्यंनरिष्यस्कभयोः कामयोरुपाप्त्यैयश्चाभिप्ल

११

वेषळहेयश्चपृष्ठ्ये ॥ ७ ॥ एकविंशमेतदहरुपयंतिविषुवंतंमध्येसंवत्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशे
नादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छन्त्सएषइतएकविंशस्तस्यदशावस्तादहानिदिवाकीर्त्यस्यभवं
तिदशपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतोविराजिप्रतिष्ठितउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठि
तस्तस्मादेषोंतरेमाल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभ
युस्तंत्रिभिः स्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्यस्कभ्नुवन्स्तोमावैत्रयः स्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपाता
दबिभयुस्तंत्रिभिः स्वर्गैर्लोकैः परस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्स्तोमावैत्रयः स्वर्गालोकास्त्रयएवस्ताद
सप्तदशाभवंतित्रयः परस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतः स्वरसामभिर्धृतउभयतोहिवाएष
स्वरसामभिर्धृतस्तस्मादेषोंतरेमांलोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपा
तादबिभयुस्तंपरमेः स्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्यस्कभ्नुवन्स्तोमावैपरमाः स्वर्गालोकास्तस्यपरा

द

आ॰ च॰

१२

ता

चोतिपां द्विभयुस्तपरमैः स्वर्गैर्लोकैः परस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्स्तोमा वै परमाः स्वर्गा लोकास्तत्र
यो वस्तात्तत्तदश्राभवंति त्रयः परस्तात्ते द्वे द्वे संपद्य त्र्यश्चतुस्त्रिंशाभवंति चतुस्त्रिंशो वै स्तो
मानामुत्तमस्तेषु वा एष एतदध्याहितस्तपति तेषु हि वा एष एतदध्याहितस्तपति स वा एष उत्तरो
स्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतः सर्वमेवेदमतिरोचते यदिदं किंचोत्तरो भवति यस्मादुत्तरो बुभूष
ति तस्मादुत्तरो भवति य एवं वेद ॥१८॥ स्वरसाम्न उपयंतीमे वै लोकाः स्वरसामान इमान्वै लोका
न्स्वरसामभिरस्पृण्वंस्तत्स्वरसाम्नां स्वरसामत्वं तद्यत्स्वरसाम्न उपयंत्येष्वेव तल्लोकेष्वाभज
न्ति तेषां वै देवाः सप्तदशानां प्रव्लयादबिभयुः समा इव वै स्तोमा अविगूळ्हा इव मे ह न प्रव्लीयेरन्नि
ति तान्त्सर्वैः स्तोमैरवस्तात्पर्यार्भिन्त्सर्वैः पृष्ठैः परस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भवति विश्वजि
त्सर्वपृष्ठः परस्तात्तत्सप्तदशानुभयतः पर्यृह्यंति धृत्या अप्रव्लयाय तस्य वै देवा आदित्यस्य स्व

१२

स्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तं पंचभी रश्मिभिरुदवयन् ॥ रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि महा
दिवाकीर्त्यं पृष्ठं भवति विकर्णं ब्रह्मसाम भासमग्निष्टोमसाम सो भे बृहद्रथंतरे पवमानयोर्भव
तस्तदादित्यं पंचभी रश्मिभिरुदृंहति धृत्या अनवपातायोदित आदित्ये प्रातरनुवाकमनुब्रू
यात्सर्वं ह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति सौर्यं पशुमन्यं गव्येतं सवनीयस्योपालंभ्यमालभेरन्सौर्य
देवत्यं ह्येतदहरेकविंशतिं सामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्ध्येतदहरेकविंशमेकं पंचाशतं द्वे पं
चाशते वा त्रीस्त्वा मध्ये निविदं दधाति तावतीरुत्तराः शंसति शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः शतें
द्रिय आयुष्येवैनं तद्वीर्य इंद्रिये दधाति ॥१९॥ दूरोहणं रोहति स्वर्गो वै लोको दूरोहणं स्वर्गमेव
ति तल्लोकं रोहति य एवं वेद यदेव दूरोहणा३म् ॥ असौ वै दूरोहो यो सौ तपति कश्चिद्वा अत्र गच्छति स य
दूरोहणं रोहत्येतमेव तद्रोहति हंसवत्या रोहति हंसः शुचिषदित्येष वै हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्ष

ग्रो·च·

सदित्येष वै वसुरंतरिक्षसद्धोता वेदिषदित्येष वै होता वेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येष वा अतिथि
र्दुरोणसन्नृषदित्येष वै नृषद्वरसदित्येष वै वरसद्वरं वा एतत्सद्मनां यस्मिन्नेष आसन्नस्तप
त्यृतसदित्येष वै सत्यसद्व्योमसदित्येष वै व्योमसद्व्योम वा एतत्सद्मनां यस्मिन्नेष आसन्नस्त

१३

पत्यब्जा इत्येष वा अब्जा अद्भ्यो वा एष प्रातरुदेत्यपः सायं प्रविशति गोजा इत्येष वै गोजा ऋत
जा इत्येष वै सत्यजा अद्रिजा इत्येष वा अद्रिजा ऋतमित्येष वै सत्यमेष एतानि सर्वाण्येष ह वा अ
स्य छंदःसु प्रत्यक्षतमादिव रूपं तस्माद्यत्र क्व च दूरोहणं रोहेद्धंसवत्यैव रोहेत्तार्क्ष्ये स्वर्गकामस्य
रोहेत्तार्क्ष्यो ह वा एतं पूर्वोऽध्वानमैद्यत्र गायत्री सुपर्णो भूत्वा सोममाहरत्तद्यथाक्षेत्रज्ञमध्वनः

१३

पुर एतारं कुर्वीत तादृक्तद्यदेव तार्क्ष्यं त्यं वै तार्क्ष्यो यो यं पवत एष स्वर्गस्य लोकस्याभिवोळ्हा त्य
मू षु वाजिनं देवजूतमित्येष वै वाजी देवजूतः सहावानं तरुतारं रथानामित्येष वै सहावांस्तरु

तैष ह्रीमांल्लोकान्त्सद्यस्तरत्यरिष्टनेमिं पृतनाजमाशुमित्येष वा अरिष्टनेमिः पृतनाजिदाशुः स्व
स्तये तार्क्ष्यमिहा हुवेमेति स्वस्तितामेवाशास्ते तार्क्ष्यमिहा हुवेमेति ह्वयत्येवैनमेतदिंद्रस्येव रातिमाजोहुवानाः स्वस्त

वा

य इति स्वस्तितामेवाशास्ते नावमिवा रुहेमेति समेवैनमेतदधिरोहति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै संप
त्त्यै संगत्या उर्वी न पृथ्वी बहुले गभीरे मा वामेतौ मा परेतौ रिषामेतीम एवैतदनुमंत्रयत आ च परा
च मेष्यन्त्सद्यश्चिद्यः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततानेति प्रत्यक्षं सूर्यमभिवदति सहस्र
साः शतसा अस्य रंहिर्न स्मा वरंते युवतिं न शर्यामित्याशिषमेवैतेनाशास्त आत्मने च यजमानेभ्य
श्च ॥२०॥ आहूय दूरोहणं रोहति स्वर्गो वै लोको दूरोहणं वाग्घ्यावो ब्रह्म वै वाक् स यदाहूयते तद्ब्रह्म
णा ह्वावेन स्वर्गं लोकं रोहति स पच्छः प्रथमं रोहतीमं तं लोकमाप्नोत्यथार्धर्चशोंतरिक्षं तदाप्नोत्यथ

तं

त्रिपद्याऽमुं लोकमाप्नोत्यथ केवल्यात देतस्मिन्प्रतितिष्ठति य एष तपति त्रिपद्या प्रत्यवरोहति यथा

ब्रा॰च॰

१४ वे

रारवां धारयमाणस्तदमुष्मिंलोके प्रतितिष्ठत्यर्द्धर्चशोंतरिक्षे पच्छोस्मिंलोके अहैव तत्स्वर्गलोकं
यजमाना अस्मिंलोके प्रतितिष्ठंत्यथ य एककामाः स्युः स्वर्गकामाः परांचमेव ते पारोहेत्तेजयेयुर्हैव
स्वर्गलोकं नेत्वेवास्मिंलोके ज्योगिव वसेयुर्मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मि
थुनं वै पशवः पशवश्छंदांसि पशूनामवरुध्यै ॥२१॥ यथा वै पुरुष एवं विषुवांस्तस्य यथा दक्षिणोर्द्ध ए
वं पूर्वोर्द्धो विषुवतो यथोत्तरोर्द्ध एवमुत्तरोर्द्धो विषुवतस्तस्मादुत्तर इत्याचक्षते प्रबाहुक्सतः शिर एव वि
षुवान्बिदलसंहित इव वै पुरुषस्तस्यापि स्यूमेव मध्ये शीर्ष्णो विज्ञायते तदाहुर्विषुवत्येवैतदहः शंसे
द्विषुवान्वा एतदुक्थानामुक्थं विषुवान्विषुवानिति ह विषुवतो भवं निश्रेष्ठतामश्नुवत इति तत्तन्ना
दृत्यं संवत्सर एव शंसेद्रेतो वा एतत्संवत्सरं दधतो यंति यानि वै पुरा संवत्सराद्रेतांसि जायंते यानि पं
चमास्यानि यानि षण्मास्यानि स्रीव्यंति वै तानि न वै तैर्भुंजतेथ यान्येव दशमास्यानि जायंते यानि

१४

सांवत्सरिकाणि तैर्भुंजते तस्मात्संवत्सर एवैतदहः शंसेत्संवत्सरो ह्येतदहराप्नोति संवत्सरं ह्येतद
हराप्नुवंत्येष ह वै संवत्सरेण पाप्मानमपहत एष विषुवतांगेभ्यो हैव मासेभ्यः पाप्मानमपहते शी
र्ष्णो विषुवताप संवत्सरेण पाप्मानं हते प विषुवता य एवं वेद वैश्वकर्मणमृषभं सवनीयस्योपा
लंभ्यमालभेरन्द्विरूपमुभयत एतं महाव्रतीयेहनींद्रो वै वृत्रं हत्वा विश्वकर्माभवत्प्रजापतिः प्रजाः
सृष्ट्वा विश्वकर्माभवत्संवत्सरो विश्वकर्मेंद्रमेव तदात्मानं प्रजापतिं संवत्सरं विश्वकर्माणमाप्नुवं
तींद्र एव तदात्मनि प्रजापतौ संवत्सरे विश्वकर्मण्यंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति य एवं वेद य एवं
वेद ॥२२॥ ॥इति चतुर्थपंचिकायां तृतीयोध्यायः॥ ॥प्रजापतिरकामयत प्रजायेय भूयान्
स्यामिति स तपोतप्यत स तपस्तप्त्वेमं द्वादशाहमपश्यदात्मन एवांगेषु च प्राणेषु च तमात्मन एवां
गेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च द्वादशधा निरमिमीत तमाहरत्तेनायजत ततो वै सोभवदात्मना प्रजया

पशुभिरजायत भवत्यात्मना प्रप्रजया पशुभिर्जायते य एवं वेद सोऽकामयत कथं नु गायत्र्या सर्व
तो द्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धिमृध्नुयामिति तं वै तेजसैव पुरस्तात्पर्यभवच्छन्दोभिर्मध्यतोऽक्षरैरु
परिष्टाद्गायत्र्या सर्वतो द्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धिमार्ध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोति य एवं वेद यो वै गाय
त्रीं पक्षिणीं चक्षुष्मतीं ज्योतिष्मतीं भास्वतीं वेद गायत्र्या पक्षिण्या चक्षुष्मत्या ज्योतिष्मत्या भास्वत्या
स्वर्गं लोकमेत्येषा वै गायत्री पक्षिणी चक्षुष्मती ज्योतिष्मती भास्वती यद्द्वादशाहस्तस्य यावभितोऽति
रात्रौ तौ पक्षौ यावन्तराग्निष्टोमौ ते चक्षुषी येऽष्टौ मध्य उक्थ्याः स आत्मा गायत्र्या पक्षिण्या चक्षुष्म
त्या ज्योतिष्मत्या भास्वत्या स्वर्गं लोकमेति य एवं वेद ॥२३॥ न यश्च वा एते महान्त आद्वादशमहरा द्वाव
तिरात्रौ य द्वादशाहो द्वादशाहानि दीक्षितो भवति यज्ञिय एवैतैर्भवति द्वादश रात्रीरुपसद उपैति
शरीरमेव ताभिर्धूनुते द्वादशाहं प्रसुतो भूत्वा शरीरं धूत्वा शुद्धः पूतो देवता अप्येति य एवं वेद

षट्त्रिंशदहो वा एष यद्द्वादशाहः षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वा एतद्यन्नं यद्द्वादशाहो बृह
त्या वै देवा इमाँल्लोकानाश्नुवत ते वै दशभिरेवाक्षरैरिमं लोकमाश्नुवत दशभिरन्तरिक्षं दशभिर्दि
वं चतुर्भिश्चतस्रो दिशो द्वाभ्यामेवास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठन्प्रतितिष्ठति य एवं वेद तदाहुर्यदन्यानि छन्दां
सि वर्षीयांसि भूयोऽक्षरतराण्यथ कस्मादेतां बृहतीत्याचक्षत इत्येनया हि देवा इमाँल्लोकानाश्नुव
त ते वै दशभिरेवाक्षरैरिमं लोकमाश्नुवत दशभिरन्तरिक्षं दशभिर्दिवं चतुर्भिश्चतस्रो दिशो द्वाभ्या
मेवास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठंस्तस्मादेतां बृहतीत्याचक्षतेऽश्नुते यद्यत्कामयते य एवं वेद ॥२४॥ प्रजाप
तिर्यज्ञो वा एष यद्द्वादशाहः प्रजापतिर्वा एतेनाग्रेऽयजत द्वादशाहेन सोऽब्रवीदृतूंश्च मासांश्च याजय
त मा द्वादशाहेनेति तं दीक्षयित्वाऽनपक्रमं गमयित्वाऽब्रुवन्देहि नु नोऽथ त्वा याजयिष्याम इति तेभ्य
इषमूर्जं प्रायच्छत्सैषोर्गृतुषु च मासेषु च निहिता ददतं वै ते तमयाजयँस्तस्माद्ददद्याज्यः प्रतिगृह्णं

श्री·च·

तोवैतेतमयाजयंस्तस्मात्प्रतिगृह्णतायाज्यमुभयेराध्नुवंतियएवंविद्वांसोयजंतेच
याजयंतिचतेवाइमऋतवश्चमासाश्चगुरवइवामन्यंतद्वादशाहेप्रतिगृह्यतेब्रुवन्प्र
जापतिंयाजयनोद्वादशाहेनेतिसतथेत्यब्रवीत्तेवैदीक्षध्वमितितेपूर्वपक्षाःपूर्वेदीक्षंततेते

१६

पाप्मानमपाहततस्मात्तेदिवेवदिवेवत्यपहतपाप्मानोपरपक्षाअपरेदीक्षंततेनततरांपा
प्मानमपाहततस्मात्तेतमइवतमइवस्यनपहतपाप्मानस्तस्मादेवंविद्वान्दीक्षमाणेषुपूर्वः
पूर्वएवदिदीक्षिषेतापपाप्मानंहतेयएवंवेदसवाअयंप्रजापतिःसंवत्सरऋतुषुचमा
सेषुचप्रत्यतिष्ठत्तेवाइमऋतवश्चमासाश्चप्रजापतावेवसंवत्सरेप्रत्यतिष्ठंस्तएतेन्योन्य

१६

स्मिन्प्रतिष्ठिताएवंहवावसऋत्विजिप्रतितिष्ठतियोद्वादशाहेनयजतेतस्माद्दाकुर्नपापःपु
रुषोयाज्योद्वादशाहेननेदयंमयिप्रतितिष्ठादितिज्येष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानां

ज्येष्ठोयएतेनाग्रेयजतश्रेष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानांश्रेष्ठोयएतेनाग्रेयजतज्येष्ठः
श्रेष्ठोयजेतकल्याणीहस्मभवतिनपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेननेदयंमयिप्रतितिष्ठादि
तीन्द्रायवैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायनातिष्ठंतसोब्रवीद्बृहस्पतिंयाजयमाद्वादशाहेनेतितम
याजयत्ततोवैतस्मैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैस्वाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायसम
स्मिन्त्स्वाश्रेष्ठतायांजानतेयएवंवेदोर्ध्वैर्वैप्रथमस्त्र्यहस्तिर्यङ्मध्यमोर्वाङुत्तमःसयदूर्ध्वःप्र
थमस्त्र्यहस्तस्मादयमग्निरूर्ध्वउद्दीप्यतऊर्ध्वाह्येतस्यदिग्यत्तिर्यङ्मध्यमस्तस्मादयंवायुस्ति
र्यङ्पवतेतिरश्चीरापोवहंतितिरश्चीह्येतस्यदिग्यदर्वाङुत्तमस्तस्मादसाववाङ्तपत्यर्वाङ्व
र्षत्यर्वांसिनक्षत्राण्यर्वाचीह्येतस्यदिक्सम्यंचोवाइमेलोकाःसम्यंचएतेत्र्यहाःसम्यंचोस्माइमे
लोकाःश्रियेदीद्यतियएवंवेद॥२५॥दीक्षावैदेवेभ्योपाक्रामत्तांवासंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्व

श्री·च·

१७

युंजंत तां वासंतिकाभ्यां मासाभ्यामन्वोदाप्नुवँस्तां ग्रैष्माभ्यां तां वार्षिकाभ्यां तां शारदाभ्यां तां हैमं
तिकाभ्यां मासाभ्यामन्वयुंजंत तां हैमंतिकाभ्यां मासाभ्यां नोदाप्नुवँस्तां शैशिराभ्यां मासा
भ्यामन्वयुंजंत तां शैशिराभ्यां मासाभ्यामाप्नुवन्नाप्नोति यमीप्सति नैनं द्विषन्नाप्नोति य एवं
वेद तस्माद्यं सत्रियाद्दीक्षोपनमेदेतयोरेव शैशिरयोर्मासयोरागतयोर्दीक्षेत साक्षादेव तद्दीक्षा
यामागतायां दीक्षते प्रत्यक्षाद्दीक्षां परिगृह्णाति तस्मादेतयोरेव शैशिरयोर्मासयोरागतयोर्यत्रै
व ग्राम्याः पशवो ये चारण्या अणिमाणमेव तत्स्तु अणिमाणं नियंति दीक्षारूपमेव तदुपनिस्तवं ते
स पुरस्ताद्दीक्षायाः प्राजापत्यं पशुमालभेते तस्य सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशो वै प्रजा
पतिः प्रजापतेराप्त्यै तस्याप्रियो जामदग्न्यो भवंति तदाहुर्यदन्येषु पशुषु यथारूप्याप्रियो भवंत्य
थ कस्मादस्मिन्त्सर्वे या जामदग्न्य एवेति सर्वरूपो वै जामदग्न्यः सर्वसमृद्धः सर्वरूप एष पशुः स

१७

र्वसमृद्धस्तद्यज्जामदग्न्यो भवंति सर्वरूपतायै सर्वसमृद्ध्यै तस्य वायव्यः पशुपुरोळाशो भव
ति तदाहुर्यदन्यदेवत्य उत पशुर्भवत्यथ कस्माद्वायव्यः पशुपुरोळाशः क्रियत इति प्रजापतिर्वै य
ज्ञो यज्ञस्यायातयामताया इति ब्रूयाद्वायुर्वायव्यस्तेन प्रजापतेर्नैति वायुर्ह्येव प्रजापतिस्तदुक्तमृ व
षिणा पवमानः प्रजापतिरिति स यत्र मुचेत्सन्युप्याग्नीन्यजेरन्त्सर्वे दीक्षेरन्त्सर्वे सन्नु सुवं संतम
भ्युदवस्यन्त्सूर्यैव संतरणमेव तदूर्जमभ्युदवस्यति ॥२६॥ छंदांसि वा अन्योन्यस्यायतनमभ्य
ध्यायन्गायत्री त्रिष्टुभश्च जगत्यै चायतनमभ्यध्यायत्त्रिष्टुप् गायत्र्यै च जगत्यै च जगती गाय
त्र्यै च त्रिष्टुभश्च ततो वा एतं प्रजापतिर्व्यूढछंदसं द्वादशाहमपश्यत्तमाहरत्तेनायजत तेन सर्वेसि
कामांश्छंदांस्यगमयत्सर्वान्कामान्गच्छति य एवं वेद छंदांसि व्यूहत्ययातयामतायै छंदांस्येव
व्यूहति तद्यथादो अश्वैर्वा नडुद्भिर्वान्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोकं यांत्येवमेवैतच्छंदोभि

रश्मिभिरन्यैरन्यैरश्मीन् ततैरेरश्मीं ततैरैः रूपविमोकं स्वर्गलोकं यंति यच्छंदांसि व्यूळ्हानीमौ वै लोकौ सहास्तां तौ
व्यैतां नावर्षन्न समतपत् ते पंचजना न समजानंत तौ देवाः समनयंस्तौ संयंतावेतं देवविवाहं व्यव
हेतां रथंतरेणैवेयममूं जिन्वति बृहतासाविमां नौधसेनैवेयममूं जिन्वति श्यैतेनासाविमां धूमे
नैवेयममूं जिन्वति वृष्ट्यासाविमां देवयजनमेवेयममुष्यामदधादिषमसावस्यामेतद्ध वा इयम
मुष्यां देवयजनमदधाद्यदेतच्चंद्रमसि कृष्णमिव तस्मादापूर्यमाणपक्षेषु यजंत एतदेवोपेप्सं
त ऊषानसावस्यां तद्धापि तुरः कावषेय उवाचोषः पोषो जनमेजयकेति तं द्धाप्येतर्हि गव्यं मी
मांसमानाः पृच्छंति संति तत्रोषाउः इति उषो हि पोषोऽसौ वै लोक इमं लोकमभिपर्यावर्तत
ततो वै द्यावापृथिवी अभवतां न द्यावांतरिक्षान्नांतरिक्षाद्भूमिः ॥२७॥ बृहच्च वा इदमग्रे रथंत
रं चास्तां वाक् च वै तन्मनश्चास्तां वाग्वै रथंतरं मनो बृहत्तद्बृहत्पूर्वं ससृजानं रथंतरमत्यमन्य
स्मा

तत्तद्रथंतरं गर्भमधत्त तद्वैरूपमसृजत ते द्वे भूत्वा रथंतरं च वैरूपं च बृहदत्यमन्येतां तद्बृह
द्गर्भमधत्त तद्वैराजमसृजत ते द्वे भूत्वा बृहच्च वैराजं च रथंतरं च वैरूपं चात्यमन्येतां तद्रथंत
रं गर्भमधत्त तच्छाक्वरमसृजत तानि त्रीणि भूत्वा रथंतरं च वैरूपं च शाक्वरं च बृहच्च वैराजं
चात्यमन्यंत तद्बृहद्गर्भमधत्त तद्रैवतमसृजत तानि त्रीण्यन्यानि त्रीण्यन्यानि षट्पृष्ठान्या
संस्तानि ह तर्हि त्रीणि छंदांसि षट्पृष्ठानि नोदाप्नुवन्सा गायत्री गर्भमधत्त सानुष्टुभमसृजत
त्रिष्टुब्गर्भमधत्त सा पंक्तिमसृजत जगती गर्भमधत्त सातिच्छंदसमसृजत तानि त्रीण्यन्या
नि त्रीण्यन्यानि षट् छंदांस्यासन् षट्पृष्ठानि तानि तथाकल्पंत कल्पते यज्ञोऽपि तस्यै जनतायै क
ल्पते यत्रैवमेतान् छंदसां च पृष्ठानां च क्लृप्तिं विद्वान्दीक्षते दीक्षते ॥२८॥ ॥इति चतुर्थपंचिका
यां चतुर्थोऽध्यायः॥ ॥अग्निर्वै देवता प्रथममहर्वहति त्रिवृत्स्तोमो रथंतरं साम गायत्री छंदो

ष्टु

यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासामं यथाछंदसं राध्नोति य एवं वेद यद्वा एति च प्रेति च तत्प्रथ
मस्याह्नो रूपं यद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते यदयं लोको
ऽभ्युदितो यद्रथंतरं यद्गायत्रं यत्करिष्यदेतानि वै प्रथमस्याह्नो रूपाण्युप प्रयंतो अध्वरमिति प्र
थमस्याह्न आज्यं भवति प्रेति प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपं वायवायाहि दर्शतेति प्रउगमेति प्रथ
मेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपमा त्वा रथं यथोतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनु
चरौ रथवच्च पिबवच्च प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपमिंद्र नेदीय एदिहीतींद्रनिहवः प्रगाथः प्र
थमे पदे देवता निरुच्यते प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपं प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यः प्रेति
प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपमग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यप इति धाय्याः प्रथमेषु पदेषु
देवता निरुच्यंते प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपं प्र व इंद्राय बृहत इति मरुत्वतीयः प्रगाथः प्रेति प्र

थमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपमा यात्विंद्रोऽवस उप न इति सूक्तमेति प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपमभि
त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरं पृष्ठं भवति राथंतरेऽहनि प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रू
पं यद्वावान पुरुतमं पुराषाळिति धाय्या वृत्रहेंद्रो नामान्यप्रा इत्येति प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपं
पिबा सुतस्य रसिन इति साम प्रगाथः पिबवान्प्रथमेऽहनि प्रथमस्याह्नो रूपं त्यमू षु वाजिनं देवजू
तमिति तार्क्ष्यं पुरस्तात्सूक्तस्य शंसति स्वस्त्ययनं वै तार्क्ष्यः स्वस्तितायै स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते स्व
स्ति संवत्सरस्य पारमश्नुते य एवं वेद ॥२९॥ आ न इंद्रो दूरादा न आसादिति सूक्तमेति प्रथमेऽहनि प्र
थमस्याह्नो रूपं संपातौ भवतो निष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धाने वामदेवो वा इमांल्लोकानप
श्यत्तान्संपातैः समपतद्यत्संपातैः समपतत्तत्संपातानां संपातत्वं तद्यत्संपातौ प्रथमेऽहनि शंस
ति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै संपत्त्यै संगत्यै तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्र

ब्रा॰च॰

तिपदनुचरौराथंतरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयुंजतेमनउतयुंजतेधियइतिसावित्रं
युक्तवत्प्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीऋतावृधेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिप्रथमे
हनिप्रथमस्याह्नोरूपमिहेहवोमनसाबंधुतानरइत्यार्भवंयद्वाएतिचप्रेतिचतत्प्रथमस्याह्नोरू
पंतद्यत्प्रेतिसर्वमभ्यविक्ष्यंतोवास्माल्लोकाद्यजमानाइतितद्यदिहेहवोमनसाबंधुतानर
इत्यार्भवंप्रथमेहनिशंसत्ययंवैलोकइहेहास्मिँल्लेवैनांस्तल्लोकेरमयतिदेवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्व
स्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमहांतंवाएतेध्वान
मेष्यंतोभवंतियेसंवत्सरंवाद्वादशाहंवासतेतद्यद्देवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथ
मेहनिशंसतिस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयेषां
चैवंविद्वानेतद्धोतादेवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिवैश्वानरायपृथु

वा

२०

पाजसेविपइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नो
रूपंप्रत्वक्षसःप्रतवसोविरप्शिनइतिमारुतंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंजातवेदसे
सुनवामसोममितिजातवेदस्यांपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्ययनंवैजातवेदस्याःस्वस्तिता
येस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदप्रतव्यसींनव्यसींधीतिम
ग्नयइतिजातवेदस्यंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंसमानमाग्निमारुतंभवतियज्ञोग्नि
ष्टोमेयद्वैयज्ञेसमानंक्रियतेतत्प्रजाअनुसमनंतितस्मात्समानमाग्निमारुतंभवति॥३०॥
इंद्रोवैदेवताद्वितीयमहर्वहतिपंचदशस्तोमोबृहत्सामत्रिष्टुप्छंदोयथादेवतमेनेनयथा
स्तोमंयथासामयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतद्द्वितीयस्याह्नोरू
पंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षम

स्तुदितं यद्बार्हतं यत्रैष्टुभं यत्कुर्वद्दे वतानि वै द्वितीयस्याह्नो रूपाण्यग्निं दूतं वृणीमह इति द्विती
यस्याह्न आज्यं भवति कुर्वद् द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं वायो ये ते सहस्रिण इति प्रउगं स्तुतः
सोम ऋतावृधेति रथन्वद् द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं विश्वानरस्य वस्पतिमिंद्र इत्सोमपा
एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ रथन्वच्चांतर्वच्च द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपमिंद्र
नेदीय एदिहीत्यच्युतः प्रगाथ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्राह्मणस्पत्य ऊर्ध्ववान् द्वितीयेहनि द्वि
तीयस्याह्नो रूपमग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यप इति धाय्याच्युता प्र व इंद्राय गाय
तेति मरुत्वतीयः प्रगाथो येन ज्योतिरजनयन्नृतावृध इति रथन्वान् द्वितीयेहनि द्वितीयस्या
ह्नो रूपमिंद्र सोमं सोमपते पिबेममिति सूक्तं सजोषा रुद्रैस्तत्पदा वृषस्वेति वृषण्वद् द्वितीयेहनि
द्वितीयस्याह्नो रूपं त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत्पृष्ठं भवति बार्हतेहनि द्वितीयेहनि

द्वितीयस्याह्नो रूपं यद्वावानेति धाय्याच्युतोभयं शृणवच्च न इति साम प्रगाथो यच्चेदमद्य यदु व
स्य आसीदिति बार्हतेहनि द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं त्यमू षु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्यो
च्युतः ॥३१॥ यात ऊतिरवमा या परमेति सूक्तं जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराच इति वृषण्वद् द्वितीयेह
नि द्वितीयस्याह्नो रूपं विश्वो देवस्य नेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमा विश्वदेवं सत्पतिमिति वैश्वदेवस्य प्र
तिपदनुचरौ बार्हतेहनि द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपमुदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेति सावि
त्रमूर्ध्ववद् द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयं सुज
न्मनी धिषणे अंतरीयत इत्यंतर्वद् द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं तक्षन्रथं सुवृतं विद्मनापस
इत्यार्भवं तक्षन्हरी इंद्रवाहा वृषण्वसू इति वृषण्वद् द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं यज्ञस्य वो रथ्यं
विश्पतिं विशामिति वैश्वदेवं वृषा केतुर्यजतो द्यामशायतेति वृषण्वद् द्वितीयेहनि द्वितीयस्या

ऐ॰ च॰

क्नो रूपं तदु त्राग्यतनं गिरसो वै स्वर्गाय लोकाय सत्रमासत ते ह स्म द्वितीयं द्वितीयमेवाहरागत्य
मुह्यंति तान्वा एतत्कार्यातो मानवो द्वितीये हनि सूक्तमशंसयत्ततो वै ते प्रयज्ञमजानन्प्र स्वर्गं लो
कं तद्यदेतत्सूक्तं द्वितीयेहनि शंसति यज्ञस्य प्रज्ञात्यै स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै पृक्षस्य वृष्णो
अरुषस्य नू सह इत्याग्निमारुतस्य प्रतिपद् वृषण्वद्द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं वृष्णे शर्द्धा
य सुमखाय वेधस इति मारुतं वृषण्वद्द्वितीयेहनि द्वितीयस्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम
सोममिति जातवेदस्या च्युता यशेन वर्द्धतं जातवेदसमिति जातवेदस्यं वृधन्वद्द्वितीयेहनि
द्वितीयस्याह्नो रूपमह्नो रूपं ॥ २२ ॥ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिकायां पंचमोध्यायः ॥ ॥
॥ इति चतुर्थपंचिका समाप्ता ॥ ॥ विश्वे वै देवा देवतास्तृतीयमहर्वहंति ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥
देवा वै प्रथमेनाह्ना षट् ॥ प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञे हे ॥ ज्योतिर्गौरायुरित्यहो ॥ प्रजापतिर

२२

ऐ॰ च॰

कामयत षट् ॥ अग्निर्वै देवता चत्वारि ॥ देवा वै प्रथमेनाह्ना सप्तसाह्नं यद्द्रोहणामिंद्रो वै देव
ताह्नो ॥ ॥ श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥
संवत् १८४४ कालयुक्तनामसंवत्सरे आश्विन कृष्ण १२ सौम्यवासरे तद्दिने भडकंबकरे
नामक चिंतामणिदीक्षितेन काश्यां विश्वेश्वरसंनिधौ लिखितं स्वार्थं परोपकारार्थं च ॥
भडकंकर पांडुरंगदीक्षितस्येदं पुस्तकं ॥ ॥ श्रीकालभैरवार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥

२२

ऐ॰ चं॰

२३

॥ इति चतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥

२३

ऐ॰ पं॰

१

॥ अथ पंचमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्री·पं·

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिःॐ॥ ॥विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहन्तिसप्तदशा
स्तोमोवैरूपंसामजगतीछंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामयथाछंदसंराध्नोति
यएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपंयदश्ववद्यद्वत्तवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृ
त्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदन्तरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोऽभ्युदितो

१

यद्वैरूपंयज्ञागतंयत्कृतमेतानिवैतृतीयस्याह्नोरूपाणियुक्ष्वाहिदेवहूतमाँअश्वाँअ
ग्नेरथीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिद्वावेतृतीयेनाह्नास्वर्गंलोकमायंस्तानसु
रारक्षांस्यन्ववारयंततेविरूपोभवतेतिभवंतआयंस्तेयद्विरूपाभवतविरूपाभवतेतिभ
वंतआयंस्तद्वैरूपंसामाभवत्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभूत्वापाप्मानमपहते
यएवंवेदतान्हस्मान्वेवागच्छंतिसमेवसृज्यंतेतानश्वाभूत्वापड्भिरपाघ्नतयदश्वाभूत्वाप

भवतविरूपा

ड्भिरपाघ्नतंतदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदतस्मादश्वःपशूनांजविष्ठस्त
स्मादश्वःप्रत्यङ्ङुपदाहिनस्त्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदतस्मादेतदश्ववदाज्यंभवतितृतीये
ऽहनितृतीयस्याह्नोरूपंवायवायाहिवीतयेवायोयाहिशिवादिवइंद्रश्चवायवेषांसुता
नामामित्रेवरुणेवयमश्विनावेहगच्छतमायात्वद्रिभिःसुतंसजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुत
प्रिया नःप्रियोत्विसोऽह्निर्दश्चउगंसमानोदर्कंतृतीयेऽहनितृतीयस्याह्नोरूपंतंतमिद्राधसेम
हेत्रयइंद्रस्यसोमाइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौनिनृत्तवत्त्रिवत्तृतीयेऽहनितृती
यस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथःप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्प
त्योनिनृत्तवांस्तृतीयेऽहनितृतीयस्याह्नोरूपमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइति
धाय्याअच्युतानकिःसुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिमरुत्वतीयःप्रगाथःपर्यस्त

ब्रा·पं·

२

वाँस्तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं अर्यमा मन्नुषो देवतातेति स्तुवंति त्रिवत्तृतीयेऽहनि तृती
यस्याह्नो रूपं यद्द्याव इंद्र ते शतं यद्भिंद्र यावतस्त्वमिति वैरूपं पृष्ठं भवति राथंतरेऽहनि
तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं यद्वावानेति धाय्या अच्युताऽभित्वा शूर नोनुम इति रथंतर
स्य योनिमनु निवर्त्तयति राथंतरं ह्येतदहरायतनेनैंद्र त्रिधातु शरणमिति साम प्रगा
थस्त्रिवाँस्तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं त्यमू षु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्योऽच्युतः॥१॥
यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति सूक्तं समानोदर्कं तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं तदु
सजनीयमेतद्धा इंद्रस्येंद्रियं यत्सजनीयमेतस्मिन्वै शस्यमान इंद्रमिंद्रियमाविशति
तद्धस्याद्दुश्छंदोगास्तृतीयेऽहनिवद्धूचा इंद्रस्येंद्रियं शंसंतीति तदु गात्समदमेतेन वै गृ
त्समद इंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रियं धाम गच्छति जय

२

ति परमं लोकं य एवं वेद तत्सवितुर्वृणीमहे अद्यानो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुच
रौ राथंतरेऽहनि तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं घृतेन द्यावापृथिवी अभीवृते इति द्या
वापृथिवीयं घृतश्रिया घृतपृचा घृतावृधेति पुनरावृत्तं पुनर्निनृत्तं तृतीयेऽहनि तृ
तीयस्याह्नो रूपं मनश्चो जातो अनभीशुरुक्थ्य इत्यार्भवं रथस्त्रिचक्र इति त्रिवत्तृती
येऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं परावतो ये दिधिषंत आप्यमिति वैश्वदेवं मंतो वै परावतांत
स्तृतीयमहस्तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं तदु गाय मे तेन वै गयः प्लातो विश्वेषां देवानां
प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुप विश्वेषां देवानां प्रियं धाम गच्छति जयति प
रमं लोकं य एवं वेद वैश्वानराय धिषणामृतावृध इत्याग्निमारुतस्य प्रतिपदंतो वै धि
षणां तस्तृतीयमहस्तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजस इति मारु
तं देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रं मंतो वै महदंतस्तृतीयमहस्तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं ×८

ब्रा॰ पं॰

३

तं वदन्भिव्याहृत्यमंतो वै बर्हं तस्तृतीयमहस्तृतीये हनि तत्तृतीयस्याह्नो रूपं जातवेदसे सु
नवाम सोममिति जातवेदस्यां चतुरात्वमग्ने प्रथमो अंगिरा ऋषिरिति जातवेदस्यं पुरस्ता
दुदर्कं तृतीयेहनि तत्तृतीयस्याह्नो रूपं त्वं त्वमित्युत्तरं त्र्यहमभिवदति संततं संततं त्र्यहे र
व्यवच्छिन्ने यंति य एवं विद्वांसो यंति ॥२॥ आप्यंते वै स्तोमा आप्यंते छंदांसि तृतीये हन्ये
तदेवतन्न उच्छिष्यते वागित्येव तदेतदक्षरं त्र्यक्षरं वागित्येकमक्षरमक्षरमिति त्र्यक्षरं स
एवैष उत्तरस्य त्र्यहो वागेकं गौरेकं द्यौरेकं ततो वै वागेव चतुर्थमहर्वहति तद्यच्चतुर्थमहन्न्यूं
खयंत्येतदेव तदक्षरमाप्यायन्कं त्येतद्दुग्धं यंत्येतत्तद्विभावयिषंति चतुर्थस्याह्न उद्यत्सो
अन्नं वै न्यूंखो यदेलवा अभिगेष्टा अक्षरं त्वथान्नाद्यं प्रजायते तद्यच्चतुर्थमहन्न्यूंखयंत्य
न्नमेव तत्प्रजननयंत्यन्नाद्यस्य प्रजात्यै तस्माच्चतुर्थमहर्जातवद्भवति चतुरक्षरेण न्यूं

खयेदित्याहुश्चतुष्पादा वै पशवः पशूनामवरुध्यै त्र्यक्षरेण न्यूंखयेदित्याहुस्त्र
यो वा इमे त्रिवृतो लोका एषामेव लोकानामभिजित्या एकाक्षरेण न्यूंखयेदिति ह स्मा
ह लांगलायनो ब्रह्मा मौद्गल्य एकाक्षरा वै वागेषवाव सं प्रति न्यूंखं न्यूंखयति य ए
काक्षरेण न्यूंखमतीति द्व्यक्षरेणैव न्यूंखये प्रतिष्ठाया एव तद्द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्च
तुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति तस्माद्द्व्यक्ष
रेणैव न्यूंखयेन्मुखतः प्रातरनुवाके न्यूंखयति मुखतो वै प्रजा अन्नमदंति मुखत एव
तदन्नाद्यस्य यजमानं दधाति [illegible] मध्यंतमाज्ये न्यूंखयति मध्यतो वै प्रजा अ
न्नं धिनोति मध्यत एव तदन्नाद्यस्य यजमानं दधाति मुखतो मध्यंदिने न्यूंख
यति मुखतो वै प्रजा अन्नमदंति मुखत एव तदन्नाद्यस्य यजमानं दधाति तदुभय

श्रा॰पं॰

४

तोन्नं रूपं परिगृह्णाति सवनाभ्यामन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै ॥२॥ वागेव देवता चतुर्थमह
र्वहति एकविंशस्तोमो वैराजं सामानुष्टुप् छंदो यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासामं य
थाछंदसं राध्नोति य एवं वेद यद्वा एति च प्रेति च तच्चतुर्थस्याह्नो रूपं यद्ध्येव प्रथममह
स्तदेतत्पुनर्यच्चतुर्थं युक्तवद्रथवद्वाशुमद्वस्पिबवद्यत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते
यदयं लोकोऽभ्युदितो यज्जातवद्यद्धववद्यदुक्थवद्यद्वाचो रूपं यद्विमर्दं यद्विरिफितं य
द्विछंदाय दूनातिरिक्तं यद्वैराजं यदानुष्टुभं यत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नो रूपमेतानि वै च
तुर्थस्याह्नो रूपाण्यग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति चतुर्थस्याह्न आज्यं भवति विमदं विरिफि
तं विरिफितस्य रूपं चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्याह्नो रूपमथो पांक्तो वै यज्ञः पांक्ताः प
शवः पशूनामवरुध्यै ता उ द्विराजगत्सो जगत्प्रातःसवन एषोऽहस्तेन चतुर्थस्याह्नो रू

४

पं ता उ पंचपदानुष्टुभं आनुष्टुभं ह्येतदहस्तेन चतुर्थस्याह्नो रूपं ता उ विंशतिर्गायत्र्यः पु
नः प्रायणीयं ह्येतदहस्तेन चतुर्थस्याह्नो रूपं तदेतदस्कृतमन्नाद्यमयातयाम सूक्तं य एव
साक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्याह्न आज्यं भवति यज्ञादेवत यज्ञं तन्वते वाचमेव तत्पुनरुपयंति सं
तत्यै संतते स्म ह वै रण्यवक्ति नैर्यंति य एवं विद्वांसो यंति वायो शुक्रो अयामि ते विहि ते मा अवी
तो वायोन्नातं हरीणामिंद्रश्च वायवेषां सोमानां चा चिकिताना स्तक्रतु आ नो विश्वाभिरूतिभि
स्त्य सुवो अग्रमहणमपत्यं वृजिनं रिपुमं नितमेनदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगमेति च प्रेति च शुक्र
वच्च चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं तं वा यज्ञेभिरीमह इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदीमह इत्यु
भ्यायाम्यमिवैतदहस्तेन चतुर्थस्याह्नो रूपमिदं वसो सुतमंध इति इंद्र नेदीय एदिहि प्रेतु ब्र
णस्पतिरग्निर्नेता त्वं सोमक्रतुभिः पिन्वंत्यपः प्र व इंद्राय बृहत इति प्रथमेनाह्ना समानमा

स

श्रो॰ पं॰

५

तानश्चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं श्रुधी हवमिंद्र मारिषण्य इति सूक्तं हववच्चतुर्थेह
नि चतुर्थस्याह्नो रूपं मरुत्वाँ इंद्र वृषभो रणायेति सूक्तमुग्रं सहोदामिह तं हुवेमेति हव
वच्चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनाद्
वैतेन न प्रच्यवत इमं नु मायिनं हुव इति पर्यासो हववांश्चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं
ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंति तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्नि
विह्रियते तस्माद्गायत्रीषु निविदं दधाति पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वा श्रुधी हवं विपिपान
स्याद्रेरिति वैराजं पृष्ठं भवति बार्हते हनि चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं यद्वावानेति
धाय्याच्युता त्वामिद्धि हवामह इति बृहतो योनिमनु निवर्तयति बार्हतं ह्येतदहरायतने
न त्वमिंद्र प्रतूर्तिष्विति सामप्रगाथोऽशस्तिहा जनितेति आनवांश्चतुर्थेहनि चतुर्थस्या

५

ह्नो रूपं स्वमृभुवाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्योच्युतः ॥४॥ कुह श्रुत इंद्रः कस्मिन्नद्येति
सूक्तं वैमदं विरिफितं विरिफितं तस्या रूपं चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं युध्मस्य
ते वृषभस्य स्वराज इति सूक्तमुरुं गभीरं जनुषाभ्युग्रमिति आतवच्चतुर्थेहनि चतुर्थ
स्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्याव
तेत्यमु वः सत्रासाहमिति पर्यासो विश्वासु गीर्ष्वायतमित्यभ्यायाम्यमिवैतद्हस्तेन
चतुर्थस्याह्नो रूपं ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंति तद्वै तच्छं
दो वहति यस्मिन्नि विह्रियते तस्माद्गायत्रीषु निविदं दधाति विश्वो देवस्य नेतुस्तत्स
वितुर्वरेण्यमा विश्वदेवं सत्पतिमिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्हते हनि चतुर्थेह
नि चतुर्थस्याह्नो रूपमा देवो यातु सविता सुरत्न इति सावित्रं मेति चतुर्थेहनि चतुर्थ

ब्रा॰पं॰

स्याह्नो रूपं प्रद्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्यावापृथिवीयं प्रेति चतुर्थेहनि चतुर्थस्या
ह्नो रूपं प्रऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य इत्यार्भवं प्रेति च वाचमिष्य इति चतुर्थेहनि च
तुर्थस्याह्नो रूपं प्रशुक्रैतु देवी मनीषेति वैश्वदेवं प्रेति च शुक्रवच्च चतुर्थेहनि चतुर्थस्या
ह्नो रूपं ता उ विच्छंदसः संति द्विपदाः संति चतुष्पदास्तेन चतुर्थस्याह्नो रूपं वैश्वानरस्य
सुमतौ स्यामेत्याग्निमारुतस्य प्रतिपदितो जात इति जातवच्चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो
रूपं क ईं व्यक्ता नरः सनीळा इति मारुतं नकिर्ह्येषां जनूंषि वेदेति जातवच्चतुर्थेहनि चतु
र्थस्याह्नो रूपं ता उ विच्छंदसः संति द्विपदाः संति चतुष्पदास्तेन चतुर्थस्याह्नो रूपं जातवे
दसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युतोऽग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति जातवेदस्यं
हस्तच्युती जनयंतेति जातवच्चतुर्थेहनि चतुर्थस्याह्नो रूपं ता उ विच्छंदसः संति विराजः

च

६

संति त्रिष्टुभस्तेन चतुर्थस्याह्नो रूपमह्नो रूपं ॥ ५ ॥ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका
यां प्रथमोऽध्यायः ॥ ॥ गौर्वै देवता पंचममहर्वहति त्रिणवः स्तोमः शाक्वरं साम पंक्ति
श्छंदो यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासामं यथाछंदसं राध्नोति य एवं वेद यद्वै नेति न प्रे
तीति तत्पंचमस्याह्नो रूपं यद्ध्येव द्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमं यदूर्ध्ववद्यत्प्रति
वद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्यते यदंतरिक्षमभ्युदितं यद्दुग्ध
वद्यदूधवद्यद्धेनुमद्यत्पृश्निमद्यन्मद्वद्यत्पशुरूपं यदध्यासवद्विक्षुद्रा इव हि पशवो यज्जा
गतं जागता हि पशवो यद्बार्हतं बार्हता हि पशवो यत्पांक्तं पांक्ता हि पशवो यद्वामं वामं हि पश
वो यद्धविष्मद्धविर्हि पशवो यद्वपुष्मद्वपुर्हि पशवो यच्छाक्वरं यत्पांक्तं यत्कुर्वद्यद्द्वितीय
स्याह्नो रूपमेतानि वै पंचमस्याह्नो रूपाणि मन्ये वो अतिथिमुषर्बुधमिति पंचमस्याह्न

श्री·पं·

आर्ज्यंभवतिआगतमध्यासवत्सप्तरूपं पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमानोयज्ञंदिविस्पृशा
मानोवायोमहेतनेरथेनपृथुपाजसावहवःस्वरवक्षसइमाउवांदिविष्टयःपिबासुतस्यर
सिनोदेवं देवं वो वसे देवं देवं स्वहुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरू
पंयत्सांवजन्ययाविरोतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्सांवजन्ययेतिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरू
पमिंद्रइत्सोमपाएकइंद्रनेदीयएदिहिमितिष्ठब्रह्मणस्पतेग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्य
पोरुहद्दिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानंआतानःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमवितासिसु
न्वतोवृक्तबर्हिषइतिसूक्तंमहत्सांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमित्थाहिसोमइन्मद
इतिसूक्तंमहत्सांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रपिबतुभ्यंसुतोमदायेतिसूक्तंमह
रुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेमरुत्वांइंद्रमीढ्वइतिपर्या

७

सोम्नेतिनप्रेतिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंतांउगायमत्र्योगायत्र्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदि
नंवहतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्मात्त्रायत्रीषुनिविदंदधाति॥६॥महाना
म्नीषत्रस्तुवतेत्र्याक्षरेणसाम्नाराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रोवाएताभि
र्महानात्मानंनिरमिमीततस्मान्महानाम्न्योथोइमेवैलोकामहानाम्न्यइमेमहांतइमान्वैलो
कान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमत्राह्नोयदिदंकिंचतच्छक्र्येभिवंस्तच्छक्वरीणांशाक्वरत्वंतानु
र्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतयदूर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतततिसिमाअभवंस्ततिसिमानांसिमात्वंस्वादो
रित्थाविषूवतउपनोहरिभिःसुतमिंद्रंविश्वाअवीवृधन्नित्यनुरूपोरपणवान्स्वश्रीमान्
महान्स्वधन्वान्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंयद्धावानेतिधाय्याश्रुतांऽभित्वाभूरनोनुमइति
रथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनैमेधुल्वावाघतश्चनेतिसाम
सृष्ट्वेदंसर्वमत्राह्नोयदिदंकिंचयदिमांल्लोकान्प्रजापतिः५

आ॰ पं॰

ग गाथोऽध्यासवान्पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं त्यमू षु वाजिनं देवजूतमि
तिताक्ष्यो च्युतः ॥७॥ प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्येष्वाविथेति सूक्तं पांक्तं पंचपदं पंचमेहनि पं
चमस्याह्नो रूपमिंद्रो मदाय वावृधे इति सूक्तं महद्वत्तं पंचपदं पंचमेहनि पंचम
स्याह्नो रूपं सत्रा मदासस्तव विश्वजन्या इति सूक्तं मद्वत्त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन स
वनं दाधारायतनाद्देवैतेनन प्रच्यवते तमिंद्रं वाजयामसीति पर्यासः स वृषा वृषभो
भुवदिति पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्याह्नस्य
मध्यंदिनं वहंति तद्धैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्माद्गायत्रीषु निविदं दधाति
तत्सवितुर्वृणीमहे द्यानो देवसवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरेहनि पंचमेह
नि पंचमस्याह्नो रूपमभुद्देवः सविता वंद्यो नु न इति सावित्रमादाश्वेषस्तवति भूरि वामम

८

ति वामं पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवी
यं सव द्रोक्षेति पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपमृभुर्विभ्वा वाज इंद्रो नो अच्छेत्यार्भवं
वाजो वै पशवः पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं कल्पेजनं स्तव व्रतं नव्यसीभिरिति वै
श्वदेवं मध्यासवत्पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं हविष्पांतमजरं स्वर्विदीत्याग्निमा
रुतस्य प्रतिपद्धविष्मत्पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं वपुर्नु तच्चिकितुषे चिदस्त्विति मारुतं
वपुष्मत्पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्या सुतोऽग्नि
र्होता गृहपतिः स राजेति जातवेदस्यं मध्यासवत्पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्याह्नो रूपं ॥
॥८॥ देवक्षेत्रं वा एतद्यत्षष्ठमहर्देवक्षेत्रं वा एत आगच्छंति ये षष्ठमहरागच्छंति न वै देवा अ
न्योन्यस्य गृहे वसंति नर्तुर्ऋतोर्गृहे वसतीत्याहुस्तद्यथायथमृत्विज ऋतुयाजान्यजेत्यसं

नी

ब्रा·पं·

९

स्य

प्रदायं तद्यथर्तुं तन्कल्पयंति यथायथं जनतास्तदाहुर्न तु प्रैषैः प्रेषितव्यं न तु प्रैषैर्वषट्कृ
त्यं वाग्वा ऋतुप्रैषा आप्यते वै वाक्षष्ठेऽहनीति यद्दतुप्रैषैः प्रेष्येयुर्यदृतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाच
मेव तदाप्तां श्रांतां मृक्णवहीं वहराविणीमृच्छेयुर्यद्दिभिर्न प्रेष्येयुर्यद्दाभिर्न वषट्कुर्यु
रच्युता यज्ञस्य च्यवेरन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेः पशुभ्यो जिह्मा ईयुस्तस्मादृग्मेभ्य एवाधि
प्रेषितव्यमृग्मेभ्योऽधिवषट्कृत्यं तन्न वाचमाप्तां श्रांतां मृक्णवहीं वहराविणीमृच्छं
ति नाच्युता यज्ञाच्च्यवंते न यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेः पशुभ्यो जिह्मा यंति ॥ ९ ॥ पारुच्छे
पी रूपदध्यति पूर्वयोः सवनयोः पुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानां रोहितं वै नामैतच्छंदो यत्प
पारुच्छेपमेतेन वा इंद्रः सप्त स्वर्गांल्लोकानरोहद्रोहति सप्त स्वर्गांल्लोकान्य एवं वेद तदाहु
र्यत्पंचपदा एव पंचमस्याह्नो रूपं षट्पदाः षष्ठस्याथ कस्मात्सप्तपदाः षष्ठेऽहञ्छस्यं

त इति षड्भिरेव पदैः षष्ठमहराप्नुवंत्यपच्छिद्यैवैतदहर्यत्सप्तमं तदेव सप्तमेन पदेनाऽ
भ्यारभ्य वसंति वाचमेव तत्पुनरुपयंति संतत्यै संततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंति य एवं वि
द्वांसो यंति ॥ १० ॥ देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत ते वै देवाः षष्ठेनैवाह्नाभ्यो लोकेभ्योऽसु
रान्प्राणुदंत तेषां यान्यंतर्हस्तीनानि वसून्यासंस्तान्यादाय समुद्रं प्रोप्यंत त एतेनैव
च्छंदसानुहायांतर्हस्तीनानि वसून्याददत तद्यदेतत्पदं पुनः पदं स एवांकुशोऽश्वासंज
नाया द्विषतो वसु दत्ते निरेनमेभ्यः सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद ॥ ११ ॥ द्यौर्वै देव
ता षष्ठमहर्वहति त्रयस्त्रिंशस्तोमो रैवतं सामातिच्छंदाश्छंदो यथादेवतमेनेन यथा
स्तोमं यथासाम यथाछंदसं राध्नोति य एवं वेद यद्वै समानोदर्कं तत्षष्ठस्याह्नो रूपं यद्ध्य
वत्तीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठं पदमश्ववद्यदेतद्वयत्पुनरावृत्तं यत्पुनर्निनृत्तं यद्रतवद्य

ब्रा॰ पं॰

१०

सर्वस्तद्वचृन्निव यदंतरूपं यदुत्तमे पदे देवता निरुच्यते यदसौ लोकोऽभ्युदितो यत्पारुच्छेपं
यत्सप्तपदं यन्नाराशंसं यन्नाभानेदिष्ठं यद्वैवतं यदतिछंदाय हृतं यत्तृतीयस्याह्नो रू
पमेतानि वै षष्ठस्याह्नो रूपाण्ययं जायत मनुषो धरीमणीति षष्ठस्याह्न आज्यं भवति पा
रुच्छेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं स्तीर्णं बर्हिरुप नो याहि वीतये आ वी
रथो नियुत्वान्वक्षद्वसे स षु मा यात मद्रिभिर्युवां स्तोमेभिर्देवयंतो अश्विनाऽवर्म हृदं
इद षन्निंद्राग्न आ षष्ठो घृणा अग्नेश्चणुहि त्वमीळितो ये देवासो दिव्येकादश स्थेय मददा
द्भस समरणा च्युतमिति प्रउगं पारुच्छेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं स पू
र्व्यो महानामिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदं तो वै महदंतः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रू
पं त्रयः इंद्रस्य सोमा इंद्रने दीय एदिहि मत्वन्नं उन्हण स्पति राग्नेर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः

१०

पिन्वं त्वयो नकिः क्रदासो रथमिति तत्तीयेनाह्ना समान आतानः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं यं त्वं
रथमिंद्र मेधसातय इति सूक्तं पारुच्छेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं स यो वृषा वृ
ष्ण्येभिः समोका इति सूक्तं समानोदर्कं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपमिंद्र मरुत्व इह पाहि सोममिति
सूक्तं तेभिः साकं पिबतु वृत्र खाद इत्यंतो वै खादोंतः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं तदु त्रै
ष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधार आयतनादेवैतेन न प्रच्यवतेऽयं ह येन वा इदमिति पर्यासः
स्वर्मरुत्वता जितमित्यंतो वै जितमंतः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं ता उ गाय आ गाय
सो वा एतस्य अहस्य मध्यंदिनं वहंतितं हैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्माज्जगत्सु त्रीषु
निविदं दधाति रेवतीर्नः सधमाद इंद्रे सं तु इंद्रेवतः स्तोतेति रेवतं पृष्ठं भवति वार्हते हनि षष्ठेहनि
षष्ठस्याह्नो रूपं यद्वावानेति धाय्या च्युता त्वामिद्धि हवामह इति बृहतो योनिमनुनिवर्त्तयति

श्रा॰ पं॰

बार्हतं ह्येतदहरायतनेनैंद्रमिद्देवतातय इति सामप्रगाथो निन्नत्त्ववान्षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो
रूपं सम्मू षु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्यो च्युतः ॥१२॥ ऐंद्र्या हक पनः परावत इति सूक्तं पारु
च्छेपमतिच्छंदाः सप्तपदं षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं अपान्वस्य महतो महानीति सूक्तं समानो

११

दर्कं षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं मा भूरे को रयिपते रयीणामिति सूक्तं रथमातिष्ठ तुविन्नम्णाभीम
मित्यंतो वै स्थित मंतः षष्ठमहः षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं तदु त्रिष्टुभं तेन प्रतिष्ठित पदेन सवनं दा
धारायतनाद्वै तेनन प्रच्यवत उपनो हरिभिः स्रुतमिति पर्यासः समानोदर्कः षष्ठे हनि षष्ठस्या
ह्नो रूपं ताउगाय त्र्योगाय त्र्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंतितद्धेत च्छंदो वहति यस्मिन्निवि

११

द्धीयते तस्माद्गाय त्रीषु निविदं दध्यात्तमित्यं देवं सवितारमोण्योरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदति च्छं
दाः षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं तत्सवितुर्वरेण्यं दे यो आगादित्यनुचरों तो वै गत मंतः षष्ठमहः ष

ष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं मुषु देवः सविता सवायेति सावित्रं गत्र्युक्तमंतदपा वह्निरस्था
दित्यंतो वै स्थितमंतः षष्ठमहः षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं कतरा पूर्वा कतरापरायोरिति
द्यावापृथिवीयं समानोदर्कं षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपं किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नु
पनो वाजा अध्वरमृभुक्षा इत्यार्भवं नाराशंसं त्रिवृत्षष्ठे हनि षष्ठस्याह्नो रूपमिदमित्था रौ
द्रं गूर्तवचा ये यज्ञेन दक्षिणया समक्ता इति वैश्वदेवं ॥१३॥ नाभानेदिष्ठं शंसति नाभानेदिष्ठं
वै मानवं ब्रह्मचर्यं वसंतं भ्रातरो निरभजन्सो ब्रवीदेत्य किं मह्यमभाक्तेत्येतमेव निष्ठावमव
वदितारमित्यब्रुवंस्तस्माद्धाप्येतर्हि पितरं पुत्रा निष्ठावो ववदितेत्येवाचक्षते स पितरमेत्याब्र
वीत्त्वां ह वाव मह्यं तताभाक्षुरिति तं पिताब्रवीन्मा पुत्रक तदादृथा अंगिरसो वा इमे स्वर्गाय
लोकाय सत्रमासते ते षष्ठं षष्ठमेवाहरागत्य मुह्यंति तानेते सूक्ते षष्ठे हनि शंसय ते षां यत्स

ब्रा॰पं॰

१२

हस्रंसत्रपरिवेषणंतंतेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपेत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइ
तितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठमहःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वरतत्सहस्रंस
त्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्तेतितथेतितानेतेसूक्तेषष्ठेहन्नशंसयत्ततोवैतेप्रयज्ञमजान
न्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैतंस्व
र्यंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमितितंदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थाया
ब्रवीन्ममवाइदंममवैवास्तुहमितिसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरितितमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरि
प्रश्नइतिसपितरमैत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपुत्रकाददुरित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णशा
वास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममैववास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्रवीत्तस्यैवपुत्रकतत्तत्तु
सतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्याब्रवीत्तववहवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिसोब्रवीत्तदहं

१२

तुभ्यमेवददामीतिय एवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमेववदितव्यंसएषस
हस्रसनिर्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठउपैनंसहस्रंनमतिप्रषष्ठेनाह्नास्वर्गंलोकंजानातिय
एवंवेद॥१४॥तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपिमेव
यामरुतंतानिसहैवशंसेद्यदेषामंतरियात्तद्यजमानस्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरे
तोस्यांतरियाद्यदिवालखिल्याःप्राणानस्यांतरियाद्यदिवृषाकपिमात्मानमस्यांतरि
याद्यद्येवयामरुतंप्रतिष्ठायाएनंच्यावयेद्देव्येचमानुष्येचनाभानेदिष्ठेनैवरेतोसिंच
तेवालखिल्याभिर्व्यकरोत्सुकीर्त्तिनाकाक्षीवतेनयोनिंव्यहापयदुरोयथातवद्शर्मन्मद
मेतितस्माज्ज्यायान्त्सन्गर्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिब्रह्मणाहिसक्लृप्तएवया
मरुतेनवैकरोतितेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदंकिंचाऽहश्वकृत्समहरर्जुनंचैत्याग्नि

आ·पं·

मारुतस्य प्रतिपद्दृश्वा हृश्वेति पुनरावृत्तं पुनर्निनृत्तं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं मध्वो
वो नाम मारुतं यजत्रा इति मारुतं बद्धमिव्याहृत्य मंतो वैबद्धं तः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठ
स्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्या भुतासमन्तथा सहसा जायमान

१२

इति जातवेदस्यं समानोदर्कं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं धारयन्धारयन्निति त्रिःसंसति प्रसंसा
द्वाश्नं तस्या बिभ्रायत तद्यथा पुनरार्थं पुनर्निग्रंथमंतं बध्नीयान्मयूखं वा ततो धारणायनि
हन्यान्ता दृत्कं घरूढारयन्धारयन्निति त्रिःसंसति संततसे संततैस्त्र्यहैरव्यवछिन्नेर्यंति य एवं वि
द्वांसो यंति यंति ॥१५॥१०॥ ॥इति पंचमपंचिकायां द्वितीयोध्यायः॥ ॥यद्वा एति च प्रेति
च तत्सप्तमस्याह्नो रूपं यद्येव प्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमं यघ्तत्कवद्यद्रथवद्यदाशुम
यत्पिबवद्यत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते यदयं लोकोभ्युदितो यज्जातवद्यदनिरुक्तं यत्करिष्य

१२

त्रि

यत्प्रथमस्याह्नो रूपमेतानि वै सप्तमस्याह्नो रूपाणि समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदिति सप्तमस्या
ह्न आज्यं भवत्यनिरुक्तं सप्तमेहनि सप्तमस्याह्नो रूपं वाग्वै समुद्रो न वै वाक्क्षीयते न समुद्रः
क्षीयते तद्यदेतत्सप्तमस्याह्न आज्यं भवति यत्रादेव तद्यज्ञं तन्वते वाचमेव तत्पुनरुपयंति संत
त्ये संतते त्र्यहैरव्यवछिन्नैर्यंति य एवं विद्वांसो यंत्याप्यंते वै स्तोमा आप्यंते छंदांसि षष्ठेहनि
तद्यथैवादआज्येनावदानानि पुनः प्रत्यभिघारयंत्ययातयामतायै एवमेवैतत्स्तोमांश्च छं
दांसि च पुनः प्रत्युपयंत्ययातयामतायै यदेतत्सप्तमस्याह्न आज्यं भवति तद्व त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रा
तःसवन एष त्र्यहः आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्रयाभिर्यासि दाश्वांसमच्छा नो नियुद्भिः शति
नीभिरध्वरं प्रसोता जीरो अध्वरेष्वस्थाद्येवायवे इंद्रमादना सोयावांश्चातं नियुतो याः सहस्रं
प्रयद्वां मित्रावरुणा स्पूर्धन्नागोमता ना सत्यारथेना नो देव शवसा याहि शुष्मिन्नवो यं पुदेव

रो

ब्रा॰पं॰

१४

त

यंतोअर्चन्नित्यक्षोदसाधायसासस्त्रएषेतिप्रउगमितिचप्रेतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नो
रूपंतदुक्तेरूपंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषअहन्याहारथंयत्पोतयद्दद्वसोस्क्तमंधईद्रनेदी
यएदिहिमेतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइति
प्रथमेनाह्नासमानआतानःसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंकयाशुभासवयसःसनीळा
इतिसूक्तंनजायमानोनशतेनजातइतिजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुकया
शुभीयमेतद्वैसंशानंसंतनिसूक्तंयत्कयाशुभीयमेतेनहवाइंद्रोगस्त्योमरुतस्तेसमजा
नततयत्कयाशुभीयंशंसतिसंज्ञात्याएवैतदायुष्यंतद्योस्यप्रियःस्यात्कुर्यादेवास्यक
याशुभीयंतदुक्तेरूपंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यव
तेत्यंस्कमेपंमहयास्वर्विदमितिसूक्तंमत्स्यंनवाजंहवनस्यदंरथमितिरथवत्सप्तमे

१४

वहति

हनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्सोवाएतस्यअहस्यमध्यंदिनंवहतितदेतच्छंदोय
स्मिन्निविदधायतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिच
जागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहि
चेरवइतिबृहत्पृष्ठंभवतिसप्तमेहनियदेवषष्ठस्याह्नस्तद्धैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैरा
जंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्वैवतंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिबृहतेवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्नुवंत्य
स्तोमकृंतत्रायद्रथंतरंस्यात्कृतत्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यंयद्यावानेतिधाय्याच्युतोऽभि
त्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनपिबासुतस्यर
सिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिता
र्क्ष्यमिति॥१६॥इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुक्तेरूपं

थं

यु

ऐ॰ पं॰

१५

तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्यवतेऽभि त्यं मेषं पुरुहूतमृग्मियमिति
सूक्तं यद्वावप्रेति तदभीति सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपं तद्वु जागतं जगत्यो वा एतस्याहस्य मध्यं
दिनं वहंति तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्माज्जागतीषु निविदं दधाति मिथुनानि सूक्तानि
शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै तत्सवितुर्वृ
णीमहे घानो देवसवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरेऽहनि सप्तमेऽहनि सप्तमस्या
ह्नो रूपमभित्वा देवसवितरिति सावित्रं यद्वावप्रेति तदभीति सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपं प्रेतां य
ज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिवीयं प्रेति सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपमयं देवाय जन्मन इत्यार्भवं जा
तवत्सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपमायाहि वनसा सहेति द्विपदाः शंसति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पा
दः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै तद्यद्द्विपदाः शंसति यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पा

१५

त्सु पशुषु प्रतिष्ठापयत्येभिरग्ने दुवो गिर इति वैश्वदेवं मेति सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपं
तान्यु गायत्राणि गायत्रं तृतीयसवनमेषत्र्यहो वैश्वानरो अजीजनदित्याग्निमारुतस्य
प्रतिपज्जातवत्सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपं प्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमिति मारुतं प्रेति सप्त

सोम

मेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युतां दूतं वो विश्ववेदस
मिति जातवेदस्यमानिरुक्तं सप्तमेऽहनि सप्तमस्याह्नो रूपं तान्यु गायत्राणि गायत्रं तृतीय
सवनमेषत्र्यहः ॥१७॥ यद्वै नेति न प्रेति यत्स्थितं तदष्टमस्याह्नो रूपं यद्ध्येव द्वितीयमहस्त
देवैतत्पुनर्यदष्टमं यदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमे पदे देवता
निरुच्यते यदंतरिक्षमभ्युदितं यद्ध्यग्निर्यन्महद्वद्यद्विहूतवद्यत्पुनर्वद्यत्कुर्वद्यद्द्वितीयस्या
ह्नो रूपमेतानि वा अष्टमस्याह्नो रूपाण्यग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा इत्याष्टमस्याह्न आज्यं

श्रो·पं·

१६

भवति द्यग्न्य षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं तद्वै त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रातः सवन एष त्र्यहः कुविदं
ग नमसा ये वृधासः पीवो अन्नाँ रयिवृधः सुमेधा उक्थं जुषसः स इदिना अरि प्रउगं त
हूतान दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोजः प्रति वां सूर उदिते सूक्तैर्ह्वेनुः प्रत्नस्य काम्यं दु
हाना ब्रह्माण इंद्रोपयाहि विद्वानूर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेदुत स्या नः सरस्वती जुषा
णेति प्रउगं प्रति वदंति वद्ध्वि हूतवदूर्ध्ववत् षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं तद्वै त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रातः
सवन एष त्र्यहो विश्वानरस्य विस्पतिमिंद्र इत्सोमपा एक इंद्रनेदीय एदिहि मक्षिष्व ब्रह्मण
स्पते ग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यपो बृहदिंद्राय गायतेति द्वितीयेनाह्ना समानमा
तानो ऽ षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं त्वां साम महामिंद्रं यस्मिन्विश्वा इति सूक्तं महद्वत् षष्ठमेहन्य
षष्ठमस्याह्नो रूपं महश्चित्त्वमिंद्र यत एतानिति सूक्तं महद्वत् षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं पि

१६

बा सोम मभि यमुग्र तर्द इति सूक्तं महद्वं गार्य महिमनुणानइंद्रेति महद्वत् षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं
महाँ इंद्रो नृवदा चर्षणिप्रा इति सूक्तं महद्वत् षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं तद्वै त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठि
तपदेन सवनं दाधार आयतनादेवैतेन न प्रच्यवते तमस्य द्यावापृथिवी सचेतसेति सूक्तं पदे स्त
ण्वानो महिमानमिंद्रियमिति महद्वत् षष्ठमेहन्य षष्ठमस्याह्नो रूपं तदु आगतं जगत्सो वा एतस्य त्र्य
हस्य मध्यंदिनं वहति तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति मिथु
नानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै
महद्वंति सूक्तानि शस्यंते महद्वा अंतरिक्षमंतरिक्षस्याप्त्यै पंच सूक्तानि शस्यंते पंचपदा पंक्तिः पां
क्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्या अभि त्वा शूर नोनुमो ऽभि त्वा पूर्वपीतय इति
रथंतरं पृष्ठं भवत्यष्टमेहनि यद्वावानेति धाय्या सुतासो मिद्धि हवाम हइति हतो यो निमनु निवर्त्य

श्रा॰ पं॰ १७

त्रिबार्हतं ह्येतदहरायतनेनो भव्यं श्रणवच्चन इति साम प्रगाथो यच्चेदमद्य यदु च त्य आसी
दिति बार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं त्यमू षु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्योऽच्युतः ॥१८॥
अभूर्व्यापुरुतमास्य स्मा इति सूक्तं महे वीराय तवसे तुरायेति महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो
रूपं तां सुकृते कीर्तिं मघवन्महित्वेति सूक्तं महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं त्वं महाँ इन्द्र यो ह
शुष्मैरिति सूक्तं महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा इति सूक्तं महद्वदष्ट
मेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्य
वते दिवश्चिदस्य वरिमा वि पप्रथ इति सूक्तमिन्द्रं न मह्नेति महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं त
दु जागतं जगत्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहन्ति तद्धेतच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते
तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति मिथुनानि सूक्तानि शस्यन्ते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं

१७

वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै महद्वदिति सूक्तानि शस्यन्ते महद्वा अन्तरिक्षमन्तरि
क्षस्याप्त्यै पंच पंच सूक्तानि शस्यन्ते पंचपदा पंक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः
पशूनामवरुध्यै तानि द्वेधा पंचान्यानि पंचान्यानि दश संपद्यन्ते सा दशिनी विराळन्नं विराळन्नं
पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै विश्वो देवस्य नेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमा विश्वदेवं सत्पति
मिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं हिरण्यपाणिमूतय इति सावि
त्रमूर्ध्ववदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं मही द्यौः पृथिवी च न इति द्यावापृथिवीयं महद्वदष्टमेहन्य
ष्टमस्याह्नो रूपं युवाना पितरा पुनरित्यार्भवं पुनर्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपमिमानु कं भुवना
सीषधामेति द्विपदाः शंसति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै
तद्यद्द्विपदाः शंसति यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति देवानामिदवो

९

ब्रा॰पं॰

१८

महदितिवैश्वदेवंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतान्उगायत्राणिगायत्रंतृतीयसवनएष
त्र्यहःऋतावानंवैश्वानरमित्याग्निमारुतस्यप्रतिपदग्निर्वैश्वानरोमहानितिमहद्वदष्टमेहन्य
ष्टमस्याह्नोरूपंक्रीळंवःशर्धोमारुतमितिमारुतंअभेरसस्यवावृध इतिवृधन्वदष्टमेहन्यष्टम
स्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्यात्वमग्नेमहाँअसीतिजातवेदस्यं
महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतान्उगायत्राणिगायत्रंतृतीयसवनएषत्र्यहएषत्र्यहः॥१९॥
॥४॥ ॥इतिपंचमपंचिकायांतृतीयोध्यायः॥ ॥यद्वैसमानोदर्कंतन्नवमस्याह्नोरूपंयद्ध्ये
वतृतीयमहस्तद्दैवैतत्पुनर्यन्नवमंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्य
स्तवद्यत्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयच्छुचिवद्यत्सत्यव
द्यत्क्षेतिवद्यद्गतवद्यदोकवद्यत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नोरूपमेतानिवैनवमस्याह्नोरूपाण्यग्नेतम

१८

हानमसायविष्ठमितिनवमस्याह्नआज्यंभवतिगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नो
रूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहःप्रवीरयाशुचयोदद्रिरेतेतेससेनमन
सादीध्यानोंदिविक्षयंतारजसःपृथिव्यामाविश्ववाराश्विनागतंनोयंसोमइंद्रतु
भ्यंसुन्वआतुप्रब्रह्माणोअंगिरसोनक्षंतसरस्वतीदेवयंतोहवंतआनोदिवोबृहतः
पर्वतादासरस्वत्यभिनोनेषिवस्यइतिप्रउगंशुचिवत्सत्यवत्क्षेतिवद्गतवदोकवन्नव
मेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहस्तंतमिद्राधसेमहइंद्रय
इंद्रस्यसोमाइंद्रनेदीयएदिहिप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपो
नकिःसुदासोरथमितितृतीयेनाह्नासमानआतानोनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिंद्रः
स्वाहापिबतुयस्यसोमइतिसूक्तमंतोवैस्वाहाकारोंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरू

श्री·पं·

१९

ग

पंगायत्सामनभन्यंयथावेरितिसूक्तमर्चामतद्वारधानेस्वर्वदित्यंतोवैस्वर्न्तोनवममहर्न
वमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतिसूक्तमंतोवैस्थितमंतोनवममह
र्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिमाउत्वापुरूतमस्यकारोरितिसूक्तंधियोरथेष्ठामित्यंतो
वैस्थितमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसव
नंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेत्र्यमंद्विनेपितुमदर्चताबचइतिसूक्तंसमानोदर्कंनव
मेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुआगतंजगत्सोवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहतितद्धैतच्छंदो
वहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टु
भानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यैपंचसूक्तानित्रै
स्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यैत्वामिद्धिह

१५

पी

वामहेत्वंह्येहिचेरवइतिहूहस्वंभवनिनवमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युतोऽभित्वाशूरनोनु
मइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्त्तमतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनैंद्रत्रिधातुशरणमितिसा
मप्रगाथस्त्रिवान्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंसमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः॥२०॥
संचत्वेजग्मुर्गिरइंद्रपूर्वीरितिसूक्तंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंकदाभुवन्रथक्षया
णिब्रह्मेतिसूक्तंक्षेतिवदेतद्रूपंक्षेतीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमासत्योयातु
मघवाँऋजीषीतिसूक्तंसत्यवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतत्त्वइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तमंतो
वैपरमंमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधाराय
तनादेवैतेननप्रच्यवतेऽहंभुवंवसुनःपूर्व्यस्पतिरितिसूक्तंमहंधनानिसंजयामिशश्वतइत्यंतो
वैजितमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्सोवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदि

र्नवहतिनह्वैतदुक्थंदेवंवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसू
क्तानिशंस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यै
पंचपंचसूक्तानिशंस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशू
नामवरुध्यैतानिद्विधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंवि
राळन्नंपवैरोःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेद्यानोदेवसवितरि
तिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौरथंतरेहनिनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंदेवोत्रागादि
तिसावित्रंमंतोवैगतमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंप्रवांमहिद्यवीअभी
तिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिंद्रइषेद
दातुनस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाम्नानिसून्वतइतित्रिवन्नवमेहनिनवमस्या

ह्नोरूपंबास्करेकोविभुणाःस्तनरोशुवेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादःपशवःपश
वश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यैतद्यद्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्र
तिष्ठापयतियत्रिंशतित्रयस्परइतिवैश्वदेवंत्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्री
णिगायत्रंतृतीयसवनंएषस्यहोवैश्वानरोनकुतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदाश्रयात्तुपराव
तइत्यंतोवैपरावतोंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमरुतोयस्यहिक्षयइतिमारु
तंरोतिवदंतरूपंक्षेतीववाश्रंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममि
तिजातवेदस्याच्युताग्नयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंनवमेहनिनवमस्याह्नो
रूपंसनःपर्षदतिद्विषइतित्रिंशंसतिबहुवाएतस्मिन्नवरात्रेकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याए
वतेयत्सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षदतिद्विषइतित्रिंशंसतिसर्वस्मादेवैनांस्तदेनसःप्रमुंचति
सनःपर्षदतिद्विषः

श्रा॰ पं॰

२१

तान्युगाम्यन्नाणि गायत्रतीयसवनरमम्महः॥२१॥ एष्वं षळहमुपयंति यथा वै मुखमेवं ए
ष्य: षळहस्तस्य यथांतरं मुखस्य जिह्वा तालु दंता एवं छंदोमा अथ येनैव वाचं व्याकरोति येन स्वा
दु चास्वादु च विजानाति तद्द्वाम महर्यथा वै नासिके एवं पृष्ठ्य: षळहस्तस्य यथांतरं नासिकयोरे
वं छंदोमा अथ येनैव गंधान्विजानाति तद्द्वाम महर्यथा वा अक्ष्ये वं पृष्ठ्य: षळहस्तस्य यथांत
रमक्ष्णः कृष्णमेवं छंदोमा अथ येव कनीनिकाये न पश्यति तद्द्वाम महर्यथा वै कर्ण एवं पृ
ष्ठ्य: षळहस्तस्य यथांतरं कर्णस्यैवं छंदोमा अथ येनैव शृणोति तद्द्वाम महः श्रीर्वै द्वाम महः
श्रियं वा एतन्मागच्छंति ये द्वाम महरागच्छंति तद्द्वाम महरविवाक्यं भवति माश्रियो व वादि
ष्मेति दुरववदं हि श्रेयस स्तेनततः सर्पति ते मार्जयंते ते पत्नीशालां संप्रपद्यंते तेषां य एतामाकू
तिं विद्यात्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति सञ्जकृत्यादिहरमेह रमध्वमिह धृतिरिह स्वधृतिरग्ने वा

स्मा

२१

ट्स्वाहा वाळिति स यदिह रमेत्याहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोके रमयतीह रमध्वमिति यदाह प्रजा
मेवैषु तद्दधातीह धृतिरिह स्वधृतिरिति यदाह प्रजां चैवतद्वाचं च यजमानेषु दधात्यग्ने वा
ळिति रथंतरं स्वाहा वाळिति बृहद्देवानां वा एतन्मिथुनं यद्बृहद्रथंतरे देवानामेव तन्मिथु
नेन मिथुनमवरुंधते देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायंते प्रजात्ये प्रजायते प्रजया पशुभि
र्य एवं वेद ते ततः सर्पति ते मार्जयंते तेऽग्नीध्रं संप्रपद्यंते तेषां य एतामाकूतिं विद्यात्स ब्रू
यात्समन्वारभध्वमिति संज्ञकृत्यादुपसृजं धरुणं मातरं धरुणो धयन्॥ रायस्पोषमिषमूर्ज
मस्मासु दीधरत्स्वाहेति रायस्पोषमिषमूर्जमवरुंधे आत्मने च यजमानेभ्यश्च य एवं वि
द्वानेतामाकूतिं जुहोति॥२२॥ ते ततः सर्पति ते सदः संप्रपद्यंते यथायथमन्य ऋत्विजो व्युत्स
र्पंति सं सर्पंत्युद्गातारस्ते सर्पराज्ञ्या ऋक्षु स्तुवत इयं वै सर्पराज्ञी इयं हि सर्पतो राज्ञी इयं वा अस्मै

ऐ॰ पं॰

लोमिकेवाग्र आसीत्सैतं मंत्रमपश्यदायं गौः पृश्निरक्रमीदिति तामयं पृश्निर्वर्ण आविश
न्नानारूपो यं यं काममकामयत यदिदं किं चौषधयो वनस्पतयः सर्वाणि रूपाणि पृश्निरेनं
वर्ण आविशति नानारूपो यं यं कामं कामयते य एवं वेद मनसा प्रस्तौति मनसोद्गायति

२२ वा

मनसा प्रतिहरति वाचा शंसति वाक्च वै मनश्च देवानां मिथुनं देवानामेव तन्मिथुनेन मि
थुनमवरुंधते देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायते प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं
वेदाऽथ चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे तदेवतत्स्तुतमनुशंसति देवानां वा एतद्यज्ञियं गुह्यं ना
म यच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे देवानामेव तद्यज्ञियं गुह्यं नाम प्रकाशं ग
मयति तदेनं प्रकाशं गतं प्रकाशं गमयति गच्छति प्रकाशं य एवं वेद यं ब्राह्मणमनूचानं य
शो नर्छेदिति ह स्माहाऽरण्यं परेत्य दर्भस्तंबानुद्ग्रथ्य दक्षिणतो ब्रह्माणमुपवेश्य चतुर्हो

२२

तॄन्व्याचक्षीत देवानां वा एतद्यज्ञियं गुह्यं नाम यच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्होतॄन्व्याचक्षीत देवाना
मेव तद्यज्ञियं गुह्यं नाम प्रकाशं गमयति तदेनं प्रकाशं गतं प्रकाशं गमयति गच्छति प्रकाशं
य एवं वेद ॥२३॥ अथौदुंबरीं समन्वारभंत इषमूर्जमन्वारभ इत्यूर्ग्वा अन्नाद्यमुदुंबरो यद्वै
तद्देवा इषमूर्जं व्यभजंत ततउदुंबरः समभवत्तस्मात्स त्रिः संवत्सरस्य पच्यते तद्यदौदुंबरीं
समन्वारभंत इषमेव तदूर्जमन्नाद्यं समन्वारभंते वाचं यच्छंति वाग्वै यज्ञो यज्ञमेव तद्यच्छं
त्यहर्नियच्छंत्यहर्वै स्वर्गो लोकः स्वर्गमेव तल्लोकं नियच्छंति नदिवा वाचं विसृजेरन्यद्दिवा वा
चं विसृजेरन्नहर्भ्रातृव्याय परिशिंष्युर्न नक्तं वाचं विसृजेरन्यन्नक्तं वाचं विसृजेरन्रात्रीं भ्रा
तृव्याय परिशिंष्युः समयाविषितः सूर्यस्यादथ वाचं विसृजेरंस्तावंतमेव तद्द्विषते लोकं परि
शिंषंत्यथो खल्वस्तमितएव वाचं विसृजेरंस्तमोभाजमेव तद्द्विषंतं भ्रातृव्यं कुर्वंत्याहवनीयं

ब्रा·पं·

परीसंवाचं विसृजेरन् । यज्ञो वा आहवनीयः स्वर्गो लोक आहवनीयो यज्ञेनैव तत्स्वर्गेण लोकेन
स्वर्गं लोकं यन्ति यदिहोनमकर्म यदत्यरीरिचाम ॥ प्रजापतिं तत्पितरमप्येत्विति वाचं विसृजन्ते
प्रजापतिं वै प्रजा अनुप्रजायन्ते प्रजापतिरूनातिरिक्तयोः प्रतिष्ठा नैनानूनं नातिरिक्तं हिनस्ति
२३
प्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्सर्जन्ति य एवं विद्वांस एतेन वाचं विसृजन्ते तस्मादेवं विद्वांस एते
नैव वाचं विसृजेरन् ॥ २४ ॥ अध्वर्यो इत्याह्वयते चतुर्होतृषु वदिष्यमाणस्तदाहावस्य रूपमों हो
तस्तथा होतरित्यध्वर्युः प्रतिगृणात्यवसितेऽवसिते दशसु पदेषु तेषां चित्तिः स्रुगासीदृतं ॥ चि
त्तमाज्यमासीदृतं ॥ वाग्वेदिरासीदृतं ॥ आधीतं बर्हिरासीदृतं ॥ केतो अग्निरासीदृतं ॥ विज्ञातम २३
ग्नीदासीदृतं ॥ प्राणो हविरासीदृतं ॥ सामाध्वर्युरासीदृतं ॥ वाचस्पतिर्होतासीदृतं ॥ मन उपवक्ता
सीदृतं ॥ ते वा एतं ग्रहमगृह्णत ॥ वाचस्पते विधे नामन् ॥ विधेम ते नाम ॥ विधेस्त्वमस्माकं ना

म्ना द्यां गछ ॥ यां देवाः प्रजापतिगृहपतय ऋद्धिमराध्नुवंस्तामृद्धिं राध्यास्माथ प्रजापतेस्त
न्वरनुद्रवति ब्रह्मौदनं चान्नादा चान्नपत्नी चान्नादा तदग्निरन्नपत्नीत दादित्यो भद्रा च क
ल्याणी च भद्रा तत्सोमः कल्याणी तत्पशवो निलया चापभया चानिलयात द्वायुर्न ह्येष
कदाचनेलयत्यपभया तन्मृत्युः सर्वं ह्येतस्माद्बिभायानाप्ता चानाप्या चानाप्ता तत्पृ
थिव्यनाप्यात द्यौरनाधृष्या चाप्रतिधृष्या चानाधृष्यात दग्निरप्रतिधृष्यात दादि
त्योऽपूर्वा चाभ्रातृव्या चापूर्वा तन्मनोऽभ्रातृव्यात त्संवत्सर एता वाव द्वादश प्रजापतेस्त
न्व एष कृत्स्नः प्रजापतिस्तत्कृत्स्नं प्रजापतिमाप्नोतीदं राममहस्थ ब्रह्मौदनं वदत्यग्नि
र्गृहपतिरिति हैक आहुः सोऽस्य लोकस्य गृहपतिर्वायुर्गृहपतिरिति हैक आहुः सोऽन्त
रिक्षस्य गृहपतिरसौ वै गृहपतिर्योऽसौ तपत्येष पतिरृतवो गृहाः ॥ येषां वै गृहपतिं दे
लोक

ब्रा·पं·

वं विद्वान्गृहपतिर्भवति राध्नोति स गृहपती राध्नुवंति ते यजमानाः ॥ येषां वा अपहतपा
प्मानं देवं विद्वान्गृहपतिर्भवत्यप स गृहपतिः पाप्मानं हते पते यजमानाः पाप्मानं घ्नते ध्व
र्यो अरात्स्मारात्स्म ॥२५॥६॥ ॥इति पंचमपंचिकायां चतुर्थोध्यायः॥ ॥उद्धराहवनीय

२४

मित्यपराह्ण आह यदेवाह्ना साधु करोति तदेव तत्प्राङुद्धृत्य तदभये निधत्त उद्धराहवनीयमि
ति प्रातराह यदेव रात्र्या साधु करोति तदेव तत्प्राङुद्धृत्य तदभये निधत्ते यज्ञो वा आहवनीयः
स्वर्गो लोक आहवनीयो यज्ञ एव तत्स्वर्गे लोके स्वर्गे लोके निधत्ते य एवं वेद यो वा अग्निहोत्रं वै
श्वदेवं षोळशकलं पशुषु प्रतिष्ठितं वेद वैश्वदेवेनाग्निहोत्रेण षोळशकलेन पशुषु प्रतिष्ठि
तेन राध्नोति रौद्रं गवि सद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनं दुह्यमानं सौम्यं दुग्धं वारुणमधिश्रितं
पौष्णं समुदन्तं मारुतं विष्यन्दमानं वैश्वदेवं बिंदुमन्मैत्रं शरो गृहीतं द्यावापृथिवीयमुद्वासितं

२४

सावित्रं प्रक्रांतं वैष्णवं ह्रियमाणं बार्हस्पत्यमुपसन्नमग्नेः पूर्वाहुतिः प्रजापतेरुत्तरैंद्रं हुतमेतद्वा
अग्निहोत्रं वैश्वदेवं षोळशकलं पशुषु प्रतिष्ठितं वैश्वदेवेनाग्निहोत्रेण षोळशकलेन पशुषु प्र
तिष्ठितेन राध्नोति य एवं वेद ॥२६॥ यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमानोपविशेत्का तत्र प्रायश्चि
त्तिरिति तामभिमंत्रयेत यस्माद्भीषा निषीदसि ततो नो अभयं कृधि ॥ पशून्नः सर्वान्गोपाय
नमो रुद्राय मीळ्हुष इति तामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्राय कृण्वती
भागं मित्राय वरुणाय चेति सा यथा स्यात्तदुपात्रमूधसि च मुखे चोपगृह्णीयाद्यथैनां ब्राह्मणाय दद्या
त्सा तत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना वाश्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरित्यशना
यां ह वा एषा यजमानस्य प्रतिख्याय वाश्यते तामन्नमप्यादध्याच्छान्त्यै शान्तिर्वा अन्नं सूयवसा
द्भगवती हि भूया इति सा तत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना स्पंदेत का तत्र प्रा

श्रा·पं·

२५

यश्चित्तिरितिसायन्तत्रस्कन्दयेत्तदभिमन्त्रयजपेयदद्यदुग्धंपृथिवीमस्क्रान्यदोषधीरत्यसृप
द्यदापः॥ पयोगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीति तत्रयत्परिशिष्टंस्यात्ते
नजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्यादथान्यामाहूयतान्दुग्ध्वातेनजुहुयादा
त्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः सर्वंवाअस्यबर्हिष्यंसर्वंपरिगृहीतंयएवंविद्वानग्नि
होत्रंजुहोति॥२७॥असौवाअस्यादित्योयूपः पृथिवीवेदिरोषधयोबर्हिर्वनस्पतयइध्माआ
पःप्रोक्षण्योदिशःपरिधयोयद्धवाअस्यकिंचनरिष्यतियन्म्रियतेयदपाजंतिसर्वंहैवैनंतदमु
ष्मिँल्लोकेयथाबर्हिषिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदे २५
वमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्यादेवेभ्यो
दक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीता

देवान्वाएषप्रातराहुत्यामनुष्येभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेविविदानाइवोत्तंय
दोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावंतंहवैसर्वमिदंदत्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतिय
एवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरोतितद्वाक्प्रतिगृणातिवाग्घ्यग्नि
रग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहुत्या
महाव्रतमुपाकरोतितत्प्राणःप्रतिगृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येनहास्याह्नामहाव्रतंशस्तंभवतियएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोतितस्यवाएतस्याग्निहोत्रस्यसप्तचशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेसायमाहुतयः
सप्तचोएवशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेप्रातराहुतयस्तावत्योयजुष्मत्यइष्टकाःसंवत्सरेणहास्याग्नि
नाचित्येनेष्टंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२८॥वृषशुष्मोहवाताववतउवाचजातूकर्ण्योव
क्ष्यामोवाइदंदेवेभ्योयद्धेदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्युतहैवोवाच

ग्ने

श्री·पं·

२६

कुमारींगंधर्वगृहीतावक्तास्मोवाइदंपितृभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वावतदे
तर्हिहूयतइत्येतद्वाअग्निहोत्रमन्येद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रातरथैतदग्निहो
त्रमुभयेद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातस्तस्मादुदितेहोतव्यंचतुर्विंशेहवैसंवत्सरेनु
दितहोमीगायत्रींलोकमाप्नोतिद्वादशेउदितहोमीसयदाद्वौसंवत्सरावनुदितेजुहोत्यथहास्यै
कोहुतोभवत्यथयउदितेजुहोतिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मा
दुदितेहोतव्यमेषहवाअहोरात्रयोस्तेजसिजुहोतियोस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातरग्निनावैते
जसारात्रिस्तेजस्वत्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्वदहोरात्रयोर्हास्यतेजसिहुतंभवतियएवंविद्वानु
दितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं ॥२९॥ एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रेताभ्यामेवतत्संवत्सर
मेतिसयोनुदितेजुहोतियथैकतश्चक्रेणयायात्तादृक्तदथयउदितेजुहोतियथोभयतश्चक्रेणया

यात्क्षिप्रमध्वानंसमश्नुवीततादृक्तत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तं
यद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं ॥ ताभ्यामियादग्नीनाधायधीरोदिवैवान्यज्जुहुयान्नक्तमन्यदिति
रार्थंतरीवैरात्र्यहर्बार्हतमग्निर्वैरथंतरमादित्योबृहदेतेहवाएनंदेवतेब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गंलो
कंगमयतोयएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यथाहवा
स्थूरिणैकेनयायादकृत्वान्यदुपयोजनाय ॥ एवंयंतितेबहवोजनासंपुरोदयाज्जुह्वतियेग्नि
होत्रमिति ॥ तांवाएतांदेवतांप्रयतींसर्वमिदमनुप्रैतियदिदंकिंचैतस्यैह्यदंदेवतायाअनुचरं
सर्वंयदिदंकिंचसेषानुचरवतीदेवताविंदतेहवाअनुचरंभवत्यस्यानुचरोयएवंवेदसवाएष
एकातिथिःसएषजुह्वत्सुवसतितद्यदेगाथाभवत्यनेनसमेनसासोभिराक्तादिनस्वतोवाप
हरादेनः ॥ एकातिथिमपसायंकृणद्धिबिसानिस्तेनोअपसोजहारेत्येषवैसएकातिथिःसए

ब्रा॰ पं॰

२७

पञ्जकृत्स्नं वसत्येतां वाचं सदेवताम् अपरुणद्धि योऽलमग्निहोत्राय सन्नाग्निहोत्रं जुहोति न मेषा
देवता परुद्धापरुणद्धि अस्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां योऽलमग्निहोत्राय सन्नाग्निहोत्रं जुहोति
तस्माद्योऽलमग्निहोत्राय स्याज्जुहुयात् तस्मादाहुर्न सायमतिथिरपरुद्ध्य इत्येतद्धस्म वै तद्वि-
द्वान्नगरी जानश्रुतेय उदितहोमिनमैकादशाक्षं मानुतन्तव्यमुवाच प्रजायामेनं विज्ञाता-
स्मो यदि विद्वान्वा जुहोत्यविद्वान्वेति तस्यो हैकादशाक्षस्य राष्ट्रमिव प्रजा बभूव राष्ट्रमिव ह वा अ-
स्य प्रजा भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यं ॥ २० ॥ उद्यन्तं खलु वा आदित्य
आहवनीयेन रश्मीन्त्संदधाति स योऽनुदिते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वाजाताय स्त-
नं प्रतिदध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वा जाताय स्तनं प्रतिदध्या-
त्तादृक्तत् तमस्मै प्रतिधीयमानमुभयोर्लोकयोरन्नाद्यमनुप्रतिधीयते अस्माच्च लोकादमुष्मा-

२७

च्चोभाभ्यां स योऽनुदिते जुहोति यथा पुरुषाय वा हस्तिने वाप्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तदथ य उदि-
ते जुहोति यथा पुरुषाय वा हस्तिने वा प्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तमेष एतेनैव हस्तेनोर्ध्वं हृत्वा
स्वर्गे लोक आदधाति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यमुद्यन्तं खलु वा आदित्यः सर्वा-
णि भूतानि प्रणयति तस्मादेनं प्राण इत्याचक्षते प्राणे हास्य संप्रतिहुतं भवति य एवं विद्वानुदिते जुहो-
ति तस्मादुदिते होतव्यमेष ह वै सत्यं वदन्त्सत्ये जुहोति योऽस्तमिते सायं जुहोत्युदिते प्रातर्भूर्भुवः स्व-
रोमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिति सायं जुहोति भूर्भुवः स्वरोमित्सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इति प्रातः
सत्यं हास्य वदतः सत्ये हुतं भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यं तदेषाभि यज्ञगाथा
गीयते ॥ प्रातः प्रातरनृतं ते वदंति पुरोदयाज्जुह्वति ये अग्निहोत्रं ॥ दिवाकीर्त्यमदिवा कीर्तयंतः सूर्यो
ज्योतिर्न तदा ज्योतिरेषामिति ॥ २१ ॥ प्रजापतिरकामयत प्रजायेय भूयान्त्स्यामिति स तपोऽतप्य

ब्रा॰ पं॰

२८

त स तपस्तप्त्वेमांल्लोकानसृजत पृथिवीमंतरिक्षं दिवं तांल्लोकानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणि
ज्योतींष्यजायंताग्निरेव पृथिव्या अजायत वायुरंतरिक्षादादित्यो दिवस्तानि ज्योतींष्यभ्यतप
त्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयो वेदा अजायंत ऋग्वेद एवाग्नेरजायत यजुर्वेदो वायोः सामवेद आदित्या
त्तान्वेदानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणि शुक्राण्यजायंत भूरित्येव ऋग्वेदादजायत भुव इति
यजुर्वेदात्स्वरिति सामवेदात्तानि शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयो वर्णा[illegible]का
र उकारो मकार इति तानेकधा समभरत्तदेतदोमिति तस्मादोमोमिति प्रणौत्योमिति वै स्वर्गो
लोक ओमित्यसौ योसौ तपति स प्रजापतिर्यज्ञमतनुत तमाहरत्तेनायजत स ऋचैव होत्रमक
रोद्यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथं यदेतत्त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकरोत्स प्रजापतिर्यज्ञं दे
वेभ्यः संप्रायच्छत्ते देवा यज्ञमतन्वत तमाहरंत तेनायजंत त ऋचैव होत्रमकुर्वन्यजुषाध्वर्यवं

२८

साम्नोद्गीथं यदेवैतत्त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकुर्वंस्ते देवा अब्रुवन्प्रजापतिं यदि नो यज्ञ ऋ
त आर्तिः स्याद्यदि यजुष्टो यदि सामतो यद्यविज्ञाता सर्वव्यापद्वा का[illegible]प्रायश्चित्तिरिति स प्र
जापतिरब्रवीद्देवान्यदि वो यज्ञ ऋक्त आर्तिर्भवति भूरिति गार्हपत्ये जुहवाथ यदि यजुष्टो भुव
इत्याग्नीध्रीयेन्वाहार्यपचने वा हविर्यज्ञेषु यदि सामतः स्वरित्याहवनीये यद्यविज्ञाता सर्वव्याप
द्वा भूर्भुवः स्वरिति सर्वा अनुद्रुत्याहवनीय एव जुहवाथेत्येतानि ह वै वेदानामंतःश्लेषणानि यदे
ता व्याहृतयस्तद्यथात्मनात्मानं संदध्याद्यथा पर्वणा पर्व यथा श्लेष्मणा चर्मण्यं वान्यद्वा विश्लि
ष्टं संश्लेषयेदेवमेवैताभिर्यज्ञस्य विलिष्टं संदधाति सैषा सर्वप्रायश्चित्तिर्यदेता व्याहृतयस्तस्मा
देषैव यज्ञे प्रायश्चित्तिः कर्तव्या ॥३२॥ तदाहुर्महावदाः ॥ यदृचैव होत्रं क्रियते यजुषाध्वर्यवं साम्नो
द्गीथं व्यारब्धा त्रयी विद्या भवत्यथ केन ब्रह्मत्वं क्रियत इति त्रय्या विद्ययेति ब्रूयादयं वै यज्ञो योयं प

ब्रा·पं·

२९

वर्त्तते तस्य वाक्च मनश्च वर्त्तन्यौ वाचा च हि मनसा च यज्ञो वर्त्तत इयं वै वागदो मनस्तद्वाचा त्रय्या विद्ययै
कं पक्षं संस्कुर्वंति मनसैव ब्रह्मा संस्करोति ते हैके ब्रह्माण उपाकृते प्रातरनुवाके स्तोमभागांजपित्वाभा
षमाणा उपासते तद्धैतदुवाच ब्राह्मण उपाकृते प्रातरनुवाके ब्रह्माणं भाषमाणं दृष्ट्वा र्धमस्य यज्ञस्यां
तरगुरिति तद्यथैकपात्पुरुषो यन्नेकचक्रो वा रथो वर्त्तमानो भ्रेषं न्येत्येवमेव स यज्ञो भ्रेषं
न्येति यज्ञस्य भ्रेषमनु यजमानो भ्रेषं न्येति तस्माद्ब्रह्मोपाकृते प्रातरनुवाके वाचंयमः स्यादो
पांश्वंतर्याम्ययोर्होमादुपाकृतेषु पवमानेष्वोदृचोथ यानि स्तोत्राणि सशस्त्राण्या तेषां वषट्का

२९

राद्वाचंयम एव स्यात्तद्यथोभयतःपात्पुरुषो यन्नुभयतश्चक्रो वा रथो वर्त्तमानो न रिष्यत्येवमेव स
यज्ञो न रिष्यति यज्ञस्यारिष्टिमनु यजमानो न रिष्यति ॥३३॥ तदाहुर्यदध्वर्युर्गृहीत्वाचारीन्म आहु
तीर्मे हौषीदित्यध्वर्यवे दक्षिणा नीयंते उदगासीन्म इत्युद्गात्रेन्ववोचन्मे शंसीन्मे याक्षीन्म इति होत्रे

किंस्विदेव चक्रुषे ब्रह्मणे दक्षिणा नीयंते कृत्वाहोस्विदेव हरता३ इति यज्ञस्य हैष भिषग्यद्ब्र
ह्मा यज्ञायैव तद्भेषजं कृत्वा हरत्यथो यद्ब्रह्मिष्ठेनैव ब्रह्मणा छंदसां रसेनार्त्विज्यं करोति
यद्ब्रह्मा तस्माद्ब्रह्मार्धभाग्घ्येष वा एष इतरेषामृत्विजामर्ध आस यद्ब्रह्मार्धमेव ब्रह्मण
आसार्धमितरेषामृत्विजां तस्माद्यदि यज्ञ ऋक्त आर्त्तिः स्याद्यदि यजुष्टो यदि सामतो यद्य
विज्ञाता सर्वव्यापद्वा ब्रह्मण एव निवेदयंते तस्माद्यदि यज्ञ ऋक्त आर्त्तिर्भवति भूरिति ब्रह्मा
गार्हपत्ये जुहुयाद्यदि यजुष्टो भुव इत्याग्नीध्रीयेन्वाहार्यपचने वा हविर्यज्ञेषु यदि सामतः स्व
रित्याहवनीये यद्यविज्ञाता सर्वव्यापद्वा भूर्भुवः स्वरिति सर्वा अनुद्रुत्याहवनीय एव जुहुया
त्प्रस्तोतोपाकृते स्तोत्र आह ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति स भूरिति ब्रह्मा प्रातःसवने ब्रू
यादिंद्रवंतः स्तुध्वमिति भुव इति माध्यंदिने सवने ब्रूयादिंद्रवंतः स्तुध्वमिति स्वरिति तृतीयस

ब्रा॰पं॰

वनेंद्र्यार्दिंद्रर्वंतः स्तुध्वमितिश्वर्भुवः स्वरित्यक्थ्ये वातिरात्रे वाह्वयार्दिंद्रर्वंतः स्तुध्वमिति सयदाहेंद्रर्वंतः स्तुध्वमित्यैंद्रो वैयज्ञ इंद्रो यज्ञस्य देवता सेंद्रमेवतदुक्थीथं करोतींद्रान्मागादिंद्रर्वंतः स्तुध्वमित्येवैनांस्तदाहतदाह॥३४॥९॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिकायां पंचमोध्यायः॥ ॥इत्यैतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका समाप्ता॥ ॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥ ॥

॥देवा ह वै सर्वचरो सत्रं निषेदुः॥ ॥विश्वेवैदेवा देवताः पंच॥गौर्वै देवता दश॥यद्वार तिच श्रेतिच चत्वारि॥यद्देसमानोदर्कं षट्॥उद्दराहवनीयं नव॥विश्वेवै देवास्करावाः संचत्वे उद्यन्तु खलु चत्वारि॥ ॥श्रीकाळभैरवार्पणमस्तु॥शुभं भवतु॥ ॥ ॥

३०

॥संवत् १८४४ काळयुक्त नाम संवत्सरे आश्विन शुद्ध १३ त्रयोदशी तद्दिने भडकंबकरोपनामक चिंतामणिदीक्षितेन काश्यां विश्वेश्वरसंनिधौ लिखितं स्वार्थ परोप

ब्रा॰पं॰

कारार्थं च॥ ॥भडकंबकरोपनामक पांडुरंगदीक्षितस्येदं पुस्तकं॥ ॥अर्जितं भूरि कष्टेन पुस्तकं लिखितं मया॥हर्तुमिच्छति यः पापी तस्य वंशः क्षयो भवेत्॥ ॥ ॥

३१

श्री॰पं॰

३१

॥इतिपंचमपंचिकासमाप्ता॥

३१

[OrderDescription]
,CREATED=19.08.19 13:35
,TRANSFERRED=2019/08/19 at 14:22:00
,PAGES=207
,TYPE=STD
,NAME=S0001498
,Book Name=M-712-ETREY BRAHAMAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF

FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF

FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF

FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF

FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF

FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,